

ЖАҲОН ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ
ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ КАФЕДРАСИ**

**Н.С.ФАЙЗУЛЛАЕВА
Д. МИРАЛИЕВА
И.Г.МАМАЖОНОВ**

ЖАҲОН ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

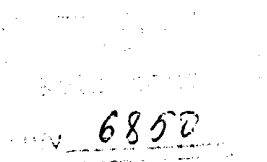
Ўқув қўлланмаси

Тошкент – 2011

Ушбу ўқув қўлланмаси олий таълимнинг давлат таълим стандартлари асосида, “Жаҳон таълим тизими” ўқув курсининг намунавий ўқув дастурига мувофиқ тайёрланган. Қўлланмада жаҳондаги таълим тизимлари асослари ривожланишининг долзарб масалалари, ривожланиш жараёнининг асосий тенденциялари, комил инсонни шакллантиришнинг илмий-тадқиқот методлари, асосий қоидалари ва концепциялари таълим соҳасидаги ислохотлар нуктаи назаридан акс эттирилган. Бундан ташқари, қўлланмада жаҳондаги таълим тизимларининг турли шакллари, таълимнинг сифати ҳамда профессионал илмий-педагогик кадрларни тайёрлаш муаммолари ҳам кўриб чиқилган.

Ўқув қўлланмаси ТДИУ “Педагогика ва психология” кафедрасининг мажлисида муҳокама қилинган ва олий ўқув юртлари ўқитувчилари, талабалари ва аспирантларига фойдаланиш учун тавсия этилган.

Тақризчилар: Н.Хўжаев, и.ф.д., ТДИУ профессори
М.Ф.Хақимова, п.ф.д., ТДИУ доценти

@ Файзуллаева Н.С. Д. Миралиева И.Г.Мамажонов
«Жаҳон таълим тизими». Ўқув қўлланмаси. – Т.: ТДИУ, 2011. – 144-б.

Муқаддима

Чет эл педагогик тажрибасини ўрганиш ва ундан фойдаланиш таълимнинг самарадорлигини ошириш йўлларида бири ҳисобланади. Таълим ҳақидаги фан – эдукология, билим ва ижтимоий амалиётнинг бошқа соҳалари каби, жаҳон тажрибасини ўрганмасдан ва ўзлаштирмасдан ривожланиши мумкин эмас.

Сўнги йилларда бутун дунёда таълим соҳасида оламшумул ўзгаришлар юз берди. Улар жаҳон таълимига анча кучли таъсир кўрсатди, унинг қаршисида янгиланиш ва ривожланиш учун кенг йўл очди ва имкониятлар яратди. Таълим маънавий тажриба алмашиш соҳасига, ижтимоий, маданий ва сиёсий фарқларни сақлаб қолган ҳолда умуминсоний цивилизацияни шакллантириш негизига айланди.

Жаҳон таълим тизими тинимсиз янгиланувчи ижтимоий институт сифатида намоён бўлади. Таълим дастурлари ва методларида ўз умрини яшаб бўлган эски унсурлар ўлади ва уларнинг ўрнини замонга мос бўлган янги унсурлар эгаллайди. Бу диалектик жараёни тушуниш таълимга давр синовидан ўтган анъаналарни сақлаб қолган ва янги самарали гояларни амалга жорий этган ҳолда, муттасил тузатишлар киритишни тақозо этувчи тараққиётнинг муҳим воситаси сифатида ёндашиш имкониятини беради.

Таълим дунё миқёсида юз бераётган жараёнларга бўйсуниб, халқаро даражада фаол ҳамкорлик соҳасига айланмоқда. Бунда жаҳон сиёсатининг энг муҳим элементлари қаторидан таълимнинг ўрин олиши ҳал қилувчи роль ўйнамоқда.

Шу нуқтаи назардан таълим соҳасида мавжуд тажрибага, шу жумладан чет эл тажрибасига янгича кўз билан қараш, уни қайта англаб етиш, миллий таълим амалиётида илгор гоялардан фойдаланиш йўллари топиш айниқса долзарб аҳамият касб этади. Таълим соҳасидаги мураккаб муаммоларнинг ечимларини топиш жаҳондаги барча таълим тизимларининг куч-ғайратини бирлаштиришни тақозо қилади. Келажак таълими парадигмасини топиш йўлидаги изланишлар уни бирлаштиришнинг қудратли қўшимча омилига айланмоқда. Таълим маданият феномени сифатида, ўзининг очиклиги билан ажралиб туради ва маданиятлар мулоқотига тайёрликни намоён этади. Бу бошқа мамлакатларнинг таълим тизимлари билан фаол ўзаро алоқага интилишда ўз ифодасини топади. Бунинг натижаси ўлароқ таълим соҳасида ранг-баранг амалиётлар вужудга келади. Ҳозирги замон таълимининг ривожланиш жараёнини тавсифловчи умумий манзарани аниқлашга интилиш жаҳоннинг турли мамлакатлари тажрибаси ўрганилишига олиб келади.

1-мавзу. “Жаҳон таълим тизими” курсининг мақсади, предмети ва вазифалари

“Жаҳон таълим тизими” курсининг мақсад ва вазифалари. Қиёсий-педагогик тадқиқот методлари. Курсининг педагогик фанлар тизимидаги ўрни. ХХІ асрда жаҳонда таълимнинг ривожланиш тенденциялари. Олий таълимни фундаменталлаштиришининг долзарб аҳамияти. Таълимнинг технологиялашуви тушунчаси. Жамиятнинг ривожланишида олий таълимнинг роли. Таълимнинг иқтисодий самарадорлиги.

“Жаҳон таълим тизими” курсининг мақсад ва вазифалари. Қадимги донишмандлар ҳақиқат таққослаганда билинади, деган эдилар. Шу маънода, турли педагогик тизимларни, ўтмиш ва ҳозирги давр тажрибасини таққослаш таълим ва тарбиянинг ҳаққонийлик даражасини аниқлаш имкониятини беради. Чет эл педагогик тажрибасини, хорижий таълим ва тарбия назарияларини қиёсий ўрганиш ўз мамлакатидagi таълим тизимларини такомиллаштириш ва янада оқилона таълим тизимларини яратиш учун андоза бўлиб хизмат қилиши мумкин. “Жаҳон таълим тизими” курсининг **мақсади** – таълим назарияси ва амалиётини ривожлантириш борасидаги халқаро тажрибани объектив ўрганиш ва қиёсий таҳлил қилиш. Бу фанда ҳозирги замон жамияти талабларига жавоб берувчи мустаҳкам методологик база ҳали яратилганича йўқ. Курсининг **вазифалари** чет элда таълим ва тарбия соҳасида юз бераётган жараёнларни ўрганиш, педагогик ходисалар ва тенденцияларнинг ижобий ва салбий томонларини миллий педагогика ва таълим тизимининг ривожланишини такомиллаштириш йўлидаги изланишларнинг омили сифатида аниқлашдан иборат. Айни пайтда, бу курснинг аниқ белгиланган ўз **тадқиқот предмети** бор – бу жаҳон мамлакатларининг таълим тизимлари. “Жаҳон таълим тизими” курсининг фанлараро хусусияти тарих, сиёсатшунослик, социология, иқтисод каби фанларнинг муаммоларига мурожаат этишни тақозо қилади. Бу фанлар ёрдамида олимлар айрим мамлакат, минтақа доирасида, бутун дунё миқёсида таълим ва тарбия тизимлари ривожланишининг умумий ва ўзига хос хусусиятлари, қонуниятлари ва тенденцияларини ўрганадилар, уларнинг ўзига хос жиҳатларини аниқлайдилар.

“Қиёсий педагогика” атамасини илк бор француз олими М.А.Жульен XIX аср бошида қўллаган. У таълимнинг узлуксиз такомиллашувига эришиш мақсадида турли мамлакатлардаги таълим тизимларини қиёсий таҳлил қилиш зарурлигини асослаб берган. XIX асрнинг иккинчи ярмида Франция, Бельгия ва Германияда қиёсий-педагогик тадқиқотлар кенг миқёсда амалга оширила бошлаган. Айрим мамлакатларда қиёсий педагогикага доир илмий асарлар ва даврий нашрлар эълон қилина бошлаган. 1898 йил АҚШда қиёсий педагогикадан биринчи курс ўқилган (Колумбия университетида).

Курснинг **асосий вазифаларига** қуйидагилар қиради:

- турли мамлакатларда таълимнинг ривожланиш жараёнида ижобий ва салбий томонларни аниқлаш;
- таълим соҳасида ижобий ва салбий ҳодисалар юз беришини белгилловчи ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий шароитлар ва омилларни аниқлаш;
- бу ҳодисалар мамлакат, минтақа, бутун дунёнинг ижтимоий ривожланишига қандай таъсир кўрсатишини аниқлаш;
- таълим тизими ёки унинг айрим элементларини бошқа мамлакат шароитларига кўчириш оқибатларини прогноз қилиш.

Қиёсий-педагогик тадқиқот методлари. Бугунги кунда таълимнинг ривожланиши ва динамикасига доир тадқиқотлар олиб бориш ҳозирги замон педагогикасининг энг муҳим хусусияти ҳисобланади. Таълим тизими шундай бир тузилмаки, унинг ривожланиши энг аввало давлат таълим соҳасида олиб бораётган сиёсат билан белгиланади. Таълим соҳасида таълимга оид сиёсат педагогик жараён тизимини тўлалигича такомиллаштиришга қаратилган.

Қиёсий тадқиқотларда (компаративистикада) тизимли ёндашув ҳам таълим жараёнининг айрим томонларини таҳлил қилишни, ҳам турли мамлакатларнинг таълим тизимларини яхлит ўрганишни назарда тутди. Мазкур методологиядан фойдаланиш:

- ривожланиш тенденциялари ва зиддиятларини аниқлаш;
- таълимни янгилаш механизмларини белгилаш;
- мазкур ривожланишга таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш;
- энг самарали тажрибани танлаб олиш, уни ўзлаштириш ва амалда қўллаш имкониятини беради.

Культурологик ёндашув. Маданият таълимда инновацион жараёнларнинг ривожланишига қўмаклашади, у мазкур жараёнларнинг йўналишини белгилайди. Таълимда инновацион жараёнлар пайдо бўлиши маданиятдаги янги қадриятлар билан, таълимнинг янги мақсадлари ва таълимга оид сиёсатнинг устувор вазифалари билан узвий боғлиқ. Тадқиқотда культурологик ёндашувдан фойдаланишнинг мақсадга мувофиқлиги шу билан белгиланадики, чет эл педагогик тажрибасини, шу жумладан ислохотларга доир тажрибани таҳлил қилишда тадқиқотчи олдида миллий таълим тизимларининг маданий хусусиятларини ҳисобга олиш вазифаси туради. Мазкур ёндашув инновацион жараёнларнинг механизмларини ва уларга таъсир этувчи маданий омилларни аниқлашга ёрдам беради.

Қиёсий тадқиқотларда интегратив ёндашув. Интегратив ёндашувнинг предмети сифатида инсон ҳаётининг бирон-бир томони эмас, балки ҳаёт фаолияти барча шакллارининг мажмуи, уларнинг тарихий ривожланиши ва ворисийлиги масалалари майдонга чиқади. Ўхшашлик ва ягоналикнинг мавжудлиги айрим минтақаларни жойлашган ерига кўра бирлаштириш имкониятини беради. Бундай цивилизациялар базис вазифасини бажарувчи барқарор педагогик анъаналарга эга бўлади.

Интегратив ёндашувда куйидагилар қиёсий таҳлил қилинади:

- норматив қонунлар (қонун ҳужжатлари) ва назариялар;
- таълим муассасалари;
- жамият кадриятлари;
- конкрет минтақанинг географик шароитлари.

Курснинг педагогик фанлар тизимидаги ўрни. Ҳар қандай фаннинг ривожланиш даражаси ҳақида унинг тадқиқотлари ва бошқа фанлар билан алоқаларининг ранг-баранглигига қараб ҳукм чиқарадилар.

Турли мамлакатлардаги таълим ва тарбия тизимларининг ривожланиши ва фаолияти қонуниятларини уларни таққослаш йўли билан ўрганиш ҳамда ўхшаш жиҳатлар ва фарқларни аниқлаш мазкур ўқув курсининг *предмети* ҳисобланади. Кўпгина педагогик муаммоларни ўрганиш фанлараро ёндашувни, инсон ҳақидаги бошқа фанларнинг маълумотларини талаб этади. Буларнинг барчаси жамулжам ҳолда ўрганилаётган объект ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш имкониятини беради. Шу туфайли ҳам “Жаҳон таълим тизими” курси энг аввало тарбиянинг асосий қонуниятларини ўрганувчи умумий педагогика билан; турли тарихий даврларда педагогик гоёлар ва тарбиянинг ривожланишини ўрганувчи педагогика тарихи билан; инсонга таълим ва тарбия бериш принциплари ва технологияларининг қонуниятларини ўрганувчи ва уларни назарий асословчи профессионал педагогика билан боғлиқ.

Социология маълумотлари шахснинг ижтимоийлашуви муаммосини янада теранроқ англаб етишга кўмаклашади. Социологик тадқиқотларнинг натижалари талабаларнинг бўш вақтини ташкил этиш, касбга йўналтириш ва ҳоказолар билан боғлиқ бўлган педагогик муаммоларни ечиш учун ўзига хос база ҳисобланади. Яхлит тизим саналган жамият ҳақидаги фан бўлган социология ўз назарий ва амалий тадқиқотлари соҳасига таълим ва тарбия муаммоларини ҳам киритади. Социология фанининг таркибида таълим социологияси, тарбия социологияси, талабалик социологияси каби йўналишлар самарали ривожланмоқда.

“Жаҳон таълим тизими” курси учун фалсафий билим улкан аҳамият касб этади. У педагогик билим ривожланишининг ҳозирги даврида таълим ва тарбия мақсадларини англаб етиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Билиш назарияси қонунлар бирлиги принципига мувофиқ ўқув-маърифий фаолият қонуниятларини ва уни бошқариш механизмларини аниқлаш имкониятини беради.

Таълим ва тарбия жараёнларини ўрганишда кибернетика қиёсий педагогика учун янги, қўшимча имкониятларни яратади. Педагогика фани кибернетика маълумотлари ёрдамида ўқув жараёнини бошқариш усуллари, воситалари ва қонуниятларини ишлаб чиқади.

XXI асрда жаҳонда таълимнинг ривожланиш тенденциялари. Конкрет педагогик технологияларни ўрганишга киришишдан олдин жаҳондаги таълим тизимлари ривожланишининг асосий тенденциялари билан танишиш талаб этилади, зеро бу таълим амалиётида янги технологиялар ролини яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Бунда таълим

амалиёти ўқувчиларнинг ақлий, ижодий ва маънавий камол топиш жараёни сифатида қаралиши лозим. “Ривожланиш” педагогик жараённинг таянч иборасига, “таълим” тушунчасининг муқобилига айланади.

Инсонни тўлақонли ҳаёт ва меҳнатга тайёрлаш учун XXI асрда таълим қандай бўлиши керак? Ҳозирги вақтда жаҳон ривожланган мамлакатларининг деярли барчаси ўқувчи ўқув жараёнида биринчи даражали аҳамият касб этиши, унинг билиш фаолияти педагог-тадқиқотчилар диққат марказида туриши учун ўз таълим тизимларини ислоҳ қилиш зарурлигини англаб етганлар. Таълимга нисбатан мазкур ёндашувнинг муҳимлигини америкалик таниқли бизнесмен *Джон Грилос* жуда аниқ ифодалади. Унинг фикрича, ўқувчилар у ёки бу соҳада ўзлаштираётган билимларнинг мустақамлик даражаси унча муҳим эмас, чунки бу билимлар ҳар йили ўзгаради ва баъзан ўқувчилар уларни ўзлаштиришга улгурмасларидан эскиради. Бинобарин, иқтисодиётга ахборот билан ишлашни мустақил ўрганишга, турли соҳалардаги ўз билим ва кўникмаларини мустақил такомиллаштиришга, зарур ҳолда янги билимлар ва касбларни ўзлаштиришга кодир бўлган ёшлар келиши муҳимроқдир.

Ҳозирги замон ахборот жамияти барча турдаги ўқув юртлари олдига қуйидаги қобилиятларга эга бўлган битирувчиларни тайёрлаш вазифасини кўяди:

- ўзгарувчан ҳаёт шароитларига мослашиш, зарурий билимларни мустақил ўзлаштириш, турли-туман муаммоларни ечиш учун улардан моҳирона фойдаланиш, бутун умри мобайнида ҳаётда ўз ўрнини топишга кодир бўлиш;

- мустақил танқидий фикрлаш, реал воқеликда юз бераётган муаммоларни кўра билиш ва уларни оқилона ечиш йўлларини замонавий технологиялар ёрдамида топиш; ўзи ўзлаштираётган билимлардан қаерда ва қай тарзда фойдаланиш мумкинлиги ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш;

- ахборот билан моҳирона ишлай олиш: муайян муаммони ечиш учун зарур фактларни тўплаш, уларни таҳлил қилиш, муаммони ечишга доир гипотезаларни илгари суриш, зарурий хулосалар чиқариш, қонуниятларни аниқлаш, далилланган хулосалар чиқариш, олинган хулосалардан янги муаммоларни аниқлаш ва ечишда фойдаланиш;

- турли ижтимоий гуруҳларда киришимли бўлиш, турли соҳаларда ва турли вазиятларда бошқалар билан баҳамжиҳат ишлай олиш, ҳар қандай конфликтли вазиятларнинг олдини олиш ёки улардан моҳирона чиқа билиш;

- ўз маънавияти, ақл-заковати ва маданий савиясини ривожлантириш устида мустақил ишлаш.

Жаҳон ривожланган мамлакатларининг деярли барчасида таълим тизимларини ислоҳ қилиш жараёнида педагогик технологияларнинг ривожланишида бурилиш керакли ахборотни мустақил излаб топиш, муаммоларни аниқлаш ва уларни оқилона ечиш йўлларини топиш, ўзлаштирилаётган билимларни танқидий таҳлил қилиш ва янги вазифаларни ечишда улардан фойдаланиш кўникмасини шакллантиришга қаратилган.

Тайёр билимларни ўзлаштириш ва умумлаштириш мақсад эмас, балки инсоннинг интеллектуал ривожланишига кўмаклашувчи воситалардан бири ҳисобланади. Ҳозирги шароитда педагогик тизимлар таълимни асосан инсоният ўзлаштирган тайёр билимлар йиғиндисини ўзлаштириш, цивилизациялар тажрибасини эски идишдан янги идишга “қуйиш” асосида ташкил этишни ўзларига эп кўра олмайдилар.

Шундай қилиб, ҳозирги замон жамиятида таълим тизимларини ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари қуйидагилардир: *инсонни билимнинг турли соҳаларида ранг-баранг мустақил фаолиятга жалб қилиш орқали унинг ақлий ва маънавий камол топишини таъминлаш.*

Жаҳоннинг илғор мамлакатлари (АҚШ, Буюк Британия, Франция, Германия, Канада ва бошқалар)да таълим тизимларини ислоҳ қилиш жараёнида айти шу йўналишлар бош йўналишлар сифатида эътироф этилган. Бунда уч асосий вазифа фарқланади:

1. Таълим тизимини қайта қуриш.
2. Мустақил фаоллик ва онгли билиш принципларига таълим ва тарбиянинг етакчи принциплари сифатида қараш.
3. Ахборот технологиялари воситаларини таълим жараёнига татбиқ этиш.

Аммо шуни эътиборга олиш лозимки, бу вазифаларнинг ҳар бири мустақил деб қаралиши мумкин эмас. Уларнинг ўзаро алоқаси ва бир-бирини тақозо этишигина ҳозирги замон таълим тизимлари учун тўғри стратегик йўлни яратади.

Бу ерда ҳозирги дунёнинг ҳар қандай мамлакати таълим соҳасида белгилаган умумий стратегияга таъсир кўрсатмай қолиши мумкин бўлмаган яна бир омилни эътиборга олиш муҳимдир. Ҳозирги саноат, экологик ва ахборот технологиялари тизимлари шу даражада мураккабки, бирон-бир минтақа ёки давлат улар билан боғлиқ муаммоларни мустақил ҳал қилишга қодир эмас. Бунинг учун турли давлатлар, минтақаларнинг чуқур интеграциялашуви талаб этилади. Айти шу сабабли давлатлар ҳамжамияти ҳар бир давлат ривожланишида юксак даражага эришишидан манфаатдордир. Агар ҳамжамият аъзоларидан бирида технологияларнинг ривожланиш даражаси паст бўлса, у бутун ҳамжамиятга таҳдид солади. Юксак технологиялар технологик жараёнда иштирок этувчи одамлардан юксак даражада касбий маҳоратга, танкидий ва таҳлилий фикрлаш қобилиятига, тўғри қарорлар қабул қилиш кўникмасига эга бўлишни талаб қилади. Айти шу сабабли ўқув юртларининг битирувчилари шу жумладан глобал фикрлаш салоҳиятига эга бўлишлари, ўз минтақаси, мамлакатадагина эмас, балки бутун дунёда юз бераётган жараёнларни билишлари ва тушунишлари лозим. Бу таълимнинг мазмун ва моҳиятига нисбатан бутунлай янгича ёндашувдир.

Олий таълимни фундаменталлаштиришнинг долзарб аҳамияти. Юқори малакали кадрлар тайёрлаш олий мактабнинг энг муҳим вазифаси ҳисобланади. Аммо ҳозирги вақтда таълимни фундаменталлаштирмасдан бу вазифани ҳал қилиш мумкин эмас. Айти ҳолни илмий-техника тараққиёти

фундаментал фанларни ишлаб чиқаришнинг муттасил амал қилувчи ва энг самарали ҳаракатлантирувчи кучига айлантиргани билан изоҳлаш мумкин бўлса керак. Бу фикр янги технологияларгагина эмас, балки ҳар қандай замонавий ишлаб чиқаришга ҳам тегишлидир. Айнан фундаментал тадқиқотларнинг натижалари ишлаб чиқаришнинг ривожланиш суръатлари юксак даражада бўлишини, техниканинг бутунлай янги тармоқлари вужудга келишини, ишлаб чиқаришни илгари фақат ихтисослашган лабораторияларда қўлланилган ўлчашлар, тадқиқотлар, назорат, моделлаштириш ва автоматлаштириш воситалари билан бойитишни таъминлайди.

Илғор фирмаларнинг рақобатбардошлик даражаси кўп жиҳатдан уларнинг қошидаги тадқиқот лабораторияларида, университетларда, турлитуман илмий-техника марказларида яратилувчи фундаментал ишланмалар билан таъминланади. Фундаментал тадқиқотларнинг аксарияти аниқ амалий ва тижорат мақсадларига эришишни назарда тутди.

Бундан ташқари, таълимни фундаменталлаштириш ижодий фикрлаш қобилияти шаклланишига, ўз касбининг умуминсоний билимлар ва амалиёт тизимидаги ўрни ҳақида аниқ тасаввур ҳосил бўлишига самарали кўмаклашади. Агар олий мактаб ўз битирувчиларида фундаментал фанларнинг ютуқларини ўзлаштириш ва улардан ўз касбий фаолиятида ижодий фойдаланиш қобилиятини шакллантирмаса, уларга меҳнат бозорида лозим даражада рақобатбардошликни таъминлай олмайди. Фақат шу асосда олий мактаб битирувчининг унга ҳозирги шароитларда самарали касбий фаолият олиб бориш учун зарур бўлган юксак шахсий фазилатларини шакллантиришга қодир бўлган институтга айланади.

Буларнинг барчаси биргаликда таълим тизимига янги талаблар қўяди. Натижада олий касб-ҳунар таълимининг фундаменталлашув ва инсонпарварлашуви жараёнларининг улуши кўпаяди, мутахассис ўз касбий фаолиятига бўлғуси технологик ва ижтимоий ўзгаришлар нуқтаи назаридан теран ёндашишини таъминловчи фундаментал, гуманитар, махсус билимни бирлаштириш зарурияти ортади.

Таълимнинг технологиялашуви тушунчаси. Ҳозирги вақтда бутун дунёда жаҳон таълим тизимига киришга қараб мўлжал олган янги таълим тизими шаклланмоқда. Бу жараён педагогик назарияда ва таълим-тарбия жараёни амалиётида улкан ўзгаришлар билан бирга юз бераётир. Таълимнинг мазмуни янги кўникмалар, ахборот билан ишлаш, педагогик муаммоларни ижодий ечиш қобилиятларининг ривожланиши билан бойимокда. Ахборотни ифодалашнинг одатдаги усуллари – оғзаки ва ёзма нутқ ўрнини таълим компьютер воситалари эгалламоқда, бу соҳада дунё миқёсидаги телекоммуникация тармоқларидан фойдаланилмоқда. Шахсни маънавий тарбиялаш, унинг маънавий кийёфасини шакллантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу вазифани ҳал қилиш таълимнинг инсонпарварлашуви ва технологиялашуви муаммоси билан узвий боғлиқ.

Таълимнинг инсонпарварлашуви деганда ўқув жараёнини ташкил этишнинг комил инсонни вояга етказишга қаратилган услуби тушунилади. У

инсонда унинг базавий эҳтиёжларини қондириш орқали ўз-ўзини тарбиялаш ва мустақил ўқиб-ўрганиш механизмларини шакллантиришни назарда тутати. Гуманистик парадигма доирасида ишлаётган педагог олдида турган асосий вазифа таълим олувчиларга ҳаётдан сабоқ беришдир. Таълимнинг инсонпарварлашуви шахсни умумий-маданий, ижтимоий-ахлоқий ва касбий камол топтириш жараёнларининг бирлигини назарда тутати. Ушбу педагогик принцип таълимнинг мақсадлари, мазмуни ва технологиясини қайта кўришни талаб қилади.

“Педагогик технология” тушунчасининг янгича талқини пайдо бўлади. У таълимнинг техник воситаларидан фойдаланиш соҳасидаги тадқиқот сифатидагина эмас, балки машғулотларнинг маърифий самарадорлик даражасини оширувчи омилларни таҳлил қилиш йўли билан таълим жараёнини оптималлаштириш принциплари ва усулларини аниқлаш ва ишлаб чиқишга қаратилган тадқиқотлар сифатида ҳам майдонга чиқади. Лўнда қилиб айтганда, бу ерда гап педагогик жараённи бошқариш ҳақида боради.

Технологик билимлар педагогик технологиялардан фойдаланиш кўникмасинигина эмас, балки педагогик объектларни моделлаштириш кўникмасини ҳам назарда тутати.

Педагогик жараённинг технологиялашуви гоёси педагогикада янгилик эмас. Таълим амалиётида “таълим технологиялари”, “таълимдаги технологиялар” каби атамалар ҳам қўлланилади. “Педагогик технология” атамаси илк бор XX асрнинг 60-йилларида пайдо бўлган. 70-йилларнинг охири – 80-йиллар бошига келиб техниканинг ривожланиши ва шундан сўнг чет элда бошланган таълимнинг компьютерлашуви натижасида “таълим технологияси” ва “педагогик технология” тушунчалари таълим ва тарбия жараёнини ташкил этиш ва бошқариш воситалари ва усуллари тизими сифатида тобора кенгроқ ва теранроқ идрок этила бошлади. Бунда педагогик технологиянинг икки томони – амалий вазифаларни ҳал қилиш учун тизимли билимни қўллаш ва ўқув жараёнида техник қурилмалардан фойдаланиш ажратилди.

Тарихан технология тушунчаси техник тараққиёт натижасида вужудга келган ва изоҳли луғатларда (techne – санъат, хунар, илм + logos – тушунча, таълимот) материалларга ишлов бериш усуллари ва воситалари ҳақидаги билимлар мажмуи сифатида талқин қилинади. Технология ўзининг такомиллашуви манбаи саналган жараённи бошқариш маҳоратини ҳам ўз ичига олади. Технологик жараён доим зарурий воситалар (материаллар, асбоблар) ва омиллар ёрдамида бажариладиган амалларнинг муайян кетма-кетлигини назарда тутати. Технология процессуал маънода “Қандай қилиб (нимадан ва қайси воситалар билан) бажариш мумкин?”, деган саволларга жавоб беради. Технология тушунчаси кўпроқ моддий бойликлар ишлаб чиқариш билан боғлиқ.

Вақт ўтиши билан “технология” атамаси инсон фаолиятининг бошқа соҳаларида ҳам кенг қўлланила бошлади, яъни кенг фалсафий мазмун касб

этди. Инсониятнинг ривожланиши жараёнида саноат технологиялари билан бир қаторда ижтимоий технологиялардан ҳам фойдаланила бошлади, зеро одамлар асрлар мобайнида ўз ижтимоий ишларини бошқариб, тўпланган билимлар, ахборотларни авлоддан-авлодга ўтказиб келганлар. Бунда ҳар доим технологиялардан фойдаланилган, улар аксарият ҳолларда махсус ишлаб чиқилмаган ва анча содда бўлган. Ўша даврда ижтимоий тараққиёт эски қоидалар, анъаналар ва маданий андозаларга, яъни онгли тарзда ишлаб чиқилмаган анъанавий амалларга мувофиқ юз бериши мумкин бўлган.

Ҳар қандай ижтимоий технологиянинг мазмуни ва вазифаси жараёни оптималлаштиришдан, фаолиятнинг ижтимоий самарага эришиш учун зарур бўлмаган барча турларини ундан чиқариб ташлашдан иборат. Технологиялардан фойдаланиш – бу бошқарув харажатларини камайтириш, бошқарув фаолиятининг самарадорлигини ошириш имкониятини берувчи бош ресурс. Таълим жараёнларининг таҳлили педагогик технологиялар ижтимоий технологияларнинг таркибий қисми ҳисобланишини кўрсатади, чунки ижтимоий тизим саналган таълим тизимида юз беради.

Педагогик технология замирида педагогик жараёни тўла бошқариш, уни лойиҳалаш ғояси ва бошқичма-бошқич ташкил этиш йўли билан уни таҳлил қилиш имконияти ётади. Педагогик технологиянинг моҳияти шу билан белгиланадики, у доимий икки томонлама алоқага таянган ҳолда кўйилган аниқ мақсадларга эришишни кафолатлайди. Айни шу сабабли мақсадларни қўйиш технологияси педагогик технологиянинг бош омилига айланади. Педагогик технология натижанинг аниқлигини ва уни олдиндан айтиб бўлмаслигини, унга эришиш йўллари англаб етишни назарда тутди.

Жамиятнинг ривожланишида олий таълимнинг роли. Ҳозирги жамиятда таълим инсон фаолиятининг улкан соҳаларидан бирига айланди. Унда бир миллиарддан ортиқ ўқувчи ва қарийб 50 миллион педагог банд. Таълимнинг ижтимоий роли сезиларли даражада ошди: бугунги кунда инсониятнинг ривожланиш имкониятлари таълимнинг мўлжаллари ва самарадорлик даражасига кўп жиҳатдан боғлиқ. Сўнгги йилларда дунё таълимнинг барча турларига ўз муносабатини ўзгартирмоқда. Таълим, айниқса олий таълим ижтимоий ва иқтисодий тараққиётнинг бош омили сифатида қаралмоқда. Бундай диққат-эътибор замирида ҳозирги жамиятнинг энг муҳим бойлиги ва асосий капитали янги билимларни топиш, уларни ўзлаштириш ва ностандарт қарорлар қабул қилишга қодир бўлган инсондир, деган тасаввур ётади.

XX аср 60-йилларининг ўрталарида илғор мамлакатлар илмий-техника тараққиёти жамият ва шахснинг энг долзарб муаммоларини ечишга қодир эмас, уларнинг ўртасида чуқур зиддият кузатилади. Масалан, ишлаб чиқариш кучларининг мисли кўрилмаган даражада ривожланиши юз миллионлаб кишилар фаровонлигининг минимал зарурий даражасини таъминламайди; ер юзидаги барча одамларнинг яшаш муҳити ялпи бузилиш хавфини туғдираётган экологик инқироз оламшумул хусусият касб этди.

Сўнги йилларда инсониятнинг соф иқтисодий ўсиш воситасида янада ривожланиши ва техник қудратнинг кучайиши нақадар хавфли эканлиги, шунингдек бўлгуси ривожланиш кўпроқ инсоннинг маданияти ва оқиллик даражаси билан белгиланиши янада теранроқ тушуниб етилмоқда. Эрих Фромм фикрига кўра, ривожланиш инсон нимага эга эканлиги билан эмас, балки инсоннинг кимлиги, у ўз ихтиёрида мавжуд нарсалар билан нима қилишга қодир эканлиги билан белгиланади. Буларнинг барчаси инсониятнинг оламмушумул муаммоларини ечишда таълим улкан роль ўйнаши лозимлигини кўрсатади.

Шуни қайд этиш лозимки, ривожланган мамлакатларнинг деярли барчаси ўз миллий таълим тизимларини ислох қилишни амалга оширдилар, уларга кўп миқдорда молиявий маблағларни киритдилар. Олий таълим ислохотлари давлат сиёсати даражасига кўтарилди, чунки давлатлар мамлакатда олий таълим даражаси унинг бўлгуси ривожланишини белгилашини англай бошладилар. Шу сиёсатга мувофиқ талабалар контингенти ва олий ўқув юртлари сонини кўпайтириш, билимлар сифати, олий мактабнинг янги функциялари, ахборот миқдорининг ўсиши, янги ахборот технологияларининг кенг тарқалиши билан боғлиқ масалалар ҳал қилинди. Жамиятнинг ҳозирги ривожланиш даражаси таълим олувчиларда келажакни режалаштириш қобилияти, келажак учун жавобгарлик ҳисси, ўзига ва ўз касбий қобилиятларига ишончли шакллантиришга қодир бўлган янги таълим тизими – “инновацион таълим”ни талаб қилади.

Олий таълим тизимини ислох қилишнинг асосий вазифалари ҳам унинг мазмуни, ҳам уни ташкил этиш ва бошқариш билан боғлиқ муаммоларни ечишни, бу борада давлатнинг оқилона сиёсатини ишлаб чиқишни, бунда мамлакат идеаллари ва манфаатларига қараб мўлжал олишни назарда тутати.

Ишлаб чиқариш технологиясида ва инсон фаолиятининг бошқа соҳаларида юз берган ўзгаришлар техник тараққиётни муттасил кузатиб боришни талаб қилади. Бу олий мактабда таълим олиш меҳнат фаолиятига узил-кесил тайёрлашга даъвогар бўла олмаслигидан далолат беради. Билимлар ҳажми шитоб билан кўпайиши олинган билимлар тез ўзгаришини англатади. Шу туфайли ҳам ҳар бир инсондан ва бутун жамиятдан муттасил таълим жараёни ҳозирги ҳаётнинг бош вазифаси сифатида зарурлигини тушуниш талаб этилади.

Бундан ташқари, ҳозирги шароитларда касб-хунар таълими инсонни бир умрга тайёрлашни таъминламайди. Тор касб-хунар таълими меҳнат фаолиятига лозим даражада тайёрлаш имкониятини бермайди. Ҳар қандай соҳада ишлаш учун муайян даражада умумий маданият, бир қанча фанлардан фундаментал тайёргарлик, инсоний муносабатлар соҳасида яхши мўлжал олиш талаб этилади. Фундаментал тайёргарликкина буларнинг барчасини беришга қодир.

Узлуксиз таълим олувчи жамият ривожланиш учун кўпроқ салоҳиятга эга бўлади. Бу ҳозирги вақтда таълим жамиятнинг бир қисми – ёш авлоднинггина мақсади, вазифаси ва имтиёзи бўлиши мумкин эмаслигини, у

ҳар бир инсон учун ҳаётда муваффақиятга эришиш омили ҳисобланишини англатади. Таълим умрбод жараёнга айланади, у узлуксиз тус олади. Шундай қилиб, таълим янгича сифат, янгича тузилиш, янги функциялар ва хусусият касб этади. Моҳият эътибори билан узлуксиз таълим таълимга янгича ёндашув, таълимнинг янги ғояси, янги фалсафаси, таълимга янгича кўз билан қарашни англатади.

Ҳозирги вақтда узлуксиз таълим деб аталадиган доимий таълим жараёнининг зарурилиги таълим тизимида ўрта касб-хунар ва олий касб-хунар таълими ўқув юртларини ривожлантириш билан бир қаторда, таълим муассасаларининг кенг тизимини ривожлантириш, маълумотли ва меҳнат қилаётган кишиларнинг малакасини ошириш ва ўзгартиришни ҳам назарда тутди.

Таълимнинг иқтисодий самарадорлиги. Жаҳон иқтисодиётида мамлакатнинг ўрни ва роли кўп жиҳатдан таълимнинг сифати билан тавсифланади. Миллатнинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш ҳозирги жамият барқарор ва кизгин ривожланишининг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Таълимнинг сифати эса уни молиялаштириш ҳажмлари билан бевосита боғлиқ.

Жамият ривожланишига қараб даромад манбаи сифатида билимлар, инновациялар ва уларни амалда қўллаш усуллари кўпроқ амал қилиши айниқса бўртиб намоён бўлади. Иқтисодий ривожланишда билим биринчи даражали аҳамият касб эта бошлаши ижтимоий ҳаётда таълимнинг ўрни, таълим ва иқтисодиёт каби соҳаларнинг ўзаро нисбати бутунлай ўзгаришига олиб келади. Янги билимлар, ахборот, укув ва кўникмаларни ўзлаштириш, уларни янгилаш ва ривожлантиришга қараб мўлжал олиш постиндустриал иқтисодиётда банд бўлган ишчи ва хизматчиларнинг фундаментал хусусиятларига айланади.

Ахборот жамиятида қарор топган иқтисодий ривожланишнинг янги типи ходимлар учун ўз умри мобайнида касб-корини бир неча марта ўзгартириш, ўз малакасини муттасил ошириш заруриятини уйғотади. Мазкур жамиятда таълим соҳаси жамият ҳаётининг иқтисодий соҳаси билан сезиларли даражада кесишади, таълим фаолияти эса унинг иқтисодий ривожланишини белгиловчи муҳим омилга айланади. Яна шуни ҳам унутмаслик керакки, ахборот ва назарий билим мамлакатнинг стратегик ресурслари ҳисобланади ва таълимнинг ривожланиш даражаси билан бир қаторда, унинг суверенитети ва миллий хавфсизлигини кўп жиҳатдан белгилайди.

Иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида таълим ижтимоий ҳаётдаги ўз ўрнини бутунлай ўзгартириб, иқтисодий тараққиётнинг асосий омилига айланади. Таълимнинг юксалган ижтимоий-иқтисодий аҳамияти инсон капиталини шакллантириш асоси сифатида майдонга чиқади. Ҳозирги замон иқтисодиётида бошқа ишлаб чиқариш ресурслари эмас, балки айнан инсон капитали ижтимоий ишлаб чиқаришнинг рақобатбардошлиги ва самарадорлиги асоси сифатида тан олинади.

Билимлар асосий ижтимоий капиталга айланиши, билимларни ўзлаштиришдан кўриладиган нафнинг ўсиши шу билан белгиланадики, бундан мазкур товарни истеъмол қилган одам, бутун жамият ва конкрет корхоналар фойда кўради. Буларнинг барчасидан таълимни аралаш молиялаштириш, мазкур соҳада бозор муносабатларини ривожлантириш учун асослар келиб чиқади.

Таълимнинг иқтисодий аҳамияти аҳолининг ижтимоий ва маданий савиясини оширишда, мамлакат ишлаб чиқариш кучларини ривожлантиришда, ижтимоий меҳнатнинг самарадорлик даражасини оширишда унинг улкан роли билан белгиланади.

Касб-хунар таълими соҳаси ижтимоий маҳсулотни такрор ишлаб чиқариш жараёни билан ҳам бевосита боғлиқ. У иқтисодиётнинг барча тармоқлари учун малакали ишчи кучини яратишда ўта муҳим роль ўйнайди. Шу нуқтаи назардан таълим ходимларининг меҳнати ижтимоий меҳнат турларидан бири ҳисобланади.

Иқтисодий тизимларнинг рақобатбардошлик даражаси кўп сонли омилларга, чунончи: ресурслар мавжудлиги, технологияга инвестициялар, бизнес муҳитининг сифатига боғлиқ бўлади. Хусусан, қисқа муддатли даврда рақобатбардошлик иқтисодиётнинг таркибий тузилиши, шунингдек институтларнинг хусусияти ва самарадорлиги, инфратузилманинг сифати ва кенглиги ҳамда миллий тизимнинг самарадорлигига ҳам таъсир кўрсатувчи бошқа омиллар билан белгиланади. Рақобатбардошлик давлатнинг маҳсулот ишлаб чиқариш барқарор жараёнига кўмаклашувчи иқтисодий-ҳуқуқий муҳитни яратиш қобилиятига ҳам кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади.

Шитоб билан ўзгараётган ҳозирги технологик дунёда рақобат борасида устунликлар меҳнат ресурсларининг сифатига ва инсон капиталига инвестицияларга кўп жиҳатдан боғлиқдир. Ушбу омиллар таълим (мактаб, ўрта касб-хунар таълими, олий таълим ва олий ўқув юртидан кейинги таълим) воситасида ва ҳар бир инсон ўз касбий даражасини узлуксиз ошириши йўли билан таъминланади. Сўнги йилларда ўқимишлилик, билимлардан иқтисодий устунлик сифатида фойдалана олиш турли иқтисодий тизимларнинг рақобатбардошлигини белгиловчи муҳим омилга айланди. Аксарият мутахассислар фикрига кўра, ривожланган таълим тизими рақобатбардошлик даражасини белгиловчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Айрим муаллифлар фикрича, таълимга инвестициялар моддий фондларга инвестицияларнинг даромад меъёрига яқин фойда кўриш имкониятини беради.

Иқтисодий тизимларнинг рақобатбардошлик даражасини оширишда таълим ролининг кучайиши бир қанча омиллар билан белгиланади. Биринчи – ахборотнинг жамият ҳаётидаги роли ўзгариши билан. Бунда ахборот одатдаги моддий, энергетик ресурслар каби стратегик ресурсга айланади. Фаолиятнинг барча соҳаларини бошқариш самарадорлиги зарурий ахборотдан фойдаланиш ва уни истеъмолчига тақдим этиш имкониятига

боғлиқ бўлади. Бу ҳам корхонанинг, ҳам мамлакатнинг рақобатбардошлик даражасини ошириш омилларидан бири ҳисобланади. Иккинчи – стратегик ахборотни тезкорлик билан бошқариш, олинган ахборотни билимларга айлантириш, муттасил ўқиш ва янги технологияларга мослашишга қодир бўлган мутахассисларга эҳтиёж тугилиши билан.

Ўзини ўзи текшириш ва назорат қилиш учун саволлар

1. “Жаҳон таълим тизими” курсининг мақсад ва вазифалари ҳақида гапириб беринг.
2. Қиёсий-педагогик тадқиқотларнинг қайси асосий методларини биласиз?
3. “Жаҳон таълим тизими” курсининг бошқа фанлар билан алоқаси.
4. ХХІ асрда жаҳонда таълимнинг ривожланиши асосий тенденциялари ҳақида гапириб беринг.
5. Таълимнинг инсонпарварлашуви ва технологиялашуви нима?
6. Жамиятнинг ривожланишида олий таълим қандай роль ўйнайди?
7. Таълимнинг иқтисодий самарадорлиги нима билан белгиланади?

2-мавзу. Турли мамлакатларда узлуксиз таълимни ташкил этиш шакллари

Узлуксиз таълим концепцияси дунё миқёсидаги тенденция сифатида. Узлуксиз таълим тизими принциплари ва шартлари. Узлуксиз таълим тизими етакчи йўналишларининг тавсифи. Таълимни модернизация қилиш ва унга инновацияларни жорий этишининг асосий йўналишлари.

Узлуксиз таълим концепцияси дунё миқёсидаги тенденция сифатида. XX асрда таълимнинг узлуксизлиги гоёси уни ислоҳ қилишнинг асосий ғояларидан бирига айланди ва ҳозирги вақтда у кенг миқёсда ривожланишда давом этмоқда. Таълимнинг узлуксизлиги инсон тафаккурининг янги парадигмаси сифатида намоён бўлади. У инсоннинг ўз шахсий салоҳияти ва касбий имкониятларини маданият, маънавият, профессионализм идеалларига мувофиқ муттасил бойитишга, ўз қобилиятларини ҳаётида тўла намоён этишга бўлган интилишини рўёбга чиқаради.

Узлуксиз таълим гоёсининг ривожланиши инсонни, унинг шахсияти, майллари ва қобилиятини, уларни ҳар томонлама ривожлантиришни ўз диққат марказига қўювчи гуманистик парадигма билан боғлиқ. Бу гоёлар ўз мазмуни ва қимматини ҳозирги жамият учун ҳам кўп жиҳатдан сақлаб қолади, аммо уларнинг талкинлари ҳозирги ҳаёт воқелигини инобатга олиши лозим.

Узлуксиз таълим концепциясининг куртакларига Платон, Конфуций, Сукрот, Аристотель, Сенека ва бошқа буюк мутафаккирларнинг асарларида дуч келиш мумкин. Узлуксиз таълим ғоялари Вольтер, Гёте ва Руссонинг қарашларидан ҳам ўрин олган. Бу мутафаккирлар мазкур ғояларни комил инсонни вояга етказиш билан боғлаганлар.

Узлуксиз таълим ҳақидаги ҳозирги қарашлар асосчиси сифатида Ян Амос Коменский эътироф этилган. Унинг педагогик меросидан ҳозирги вақтда узлуксиз таълим концепциясида рўёбга чиқарилган ғоянинг ўзаги ўрин олган.

Узлуксиз таълим – таълим амалиёти хусусидаги нуқтаи назарлар тизими бўлиб, у инсоннинг ўқув фаолиятини унинг ҳар қандай ёшдаги турмуш тарзининг ажралмас ва табиий таркибий қисми сифатида эълон қилади. У таълим пиллапоясини етук инсон ҳаётининг барча даврларига мўлжалланган янги босқичлар билан тўлдириш зарурлигини назарда тутати. Шахснинг ижодий салоҳиятини умрбод бойитиш узлуксиз таълимнинг асосий мақсади ҳисобланади.

“Узлуксиз таълим” атамасининг ўзи илк бор 1968 йилда ЮНЕСКО материалларида тилга олинади, Э.Фор раҳбарлигидаги комиссия маърузаси эълон қилинганидан сўнг (1972) ЮНЕСКОнинг узлуксиз таълимни жаҳонинг барча мамлакатларида таълимни ислоҳ қилиш ёки янгилашнинг асосий принципи, “раҳбар конструкцияси” деб эълон қилган қарори қабул қилинади.

XXI аср таълим тизимининг ривожланиши бутун дунёда “умр бўйи узлуксиз таълим” концепциясида белгиланган йўналишда амалга оширилмоқда. ЮНЕСКО маърузасида кўрсатиб ўтилганидек, бу концепция аниқ мақсадга қаратилган, таълим тизимининг барча даражаларида таълим фаолияти мазмунининг таркибий элементларини белгилайдиган қуйидаги тўрт муҳим принципга таянади: *билишни ўрганиш* (билиш фаолияти тажрибаси); *ҳаракат қилишни ўрганиш* (репродуктив ва ижодий фаолият тажрибаси); *яшашни ўрганиш* (кадриятлар ва мўлжалларни рўёбга чиқариш фаолияти тажрибаси); *биргаликда, баҳамжиҳат яшашни ўрганиш* (руҳий-коммуникатив фаолият тажрибаси).

Узлуксиз таълимнинг мақсади - инсон бутун умри мобайнида шахс сифатида яхлит камол топишига, жадал суръатларда ўзгараётган дунёда унинг меҳнатга ва ижтимоий мослашуви имкониятларини кенгайтириш, таълим олувчининг қобилиятлари, майллари ва имкониятларини ривожлантиришга йўл кўрсатишдир.

Узлуксиз таълимнинг бу мақсади таълимнинг зарурлигини англашга (таълимни яшаш услуби сифатида тушунишга) асосланади ва инсоннинг ижодий имкониятларини рўёбга чиқариш, методологик маданиятни ўзлаштиришга қараб мўлжал олади. Буларнинг барчаси инсонга ўз умри мобайнида ўз-ўзини камол топтириш стратегиясини мустақил яратиш имкониятини беради.

Ҳозирги вақтда дунё миқёсида кузатилаётган таълимнинг йўналишига доир тенденциялар таълим олувчиларда тизимли, мослашувчан тафаккурни, экологик ва информацион маданиятни, ижодий фаоллик ва янгиликка интилиш ҳиссини, бағрикенгликни шакллантириш зарурлигини кўрсатади.

Маърифатли мамлакатларда мазкур мақсадларга эришиш учун куч ва маблағларни аямайдилар, зеро уларга янги ахборот технологиялари: компьютер графикаси, гиперматн, мультимедиа, “виртуал вокелик” ва таълим воситалари соҳасидаги бошқа энг сўнгги ютуқлардан кенг фойдаланмасдан эришиш мумкин эмаслигини яхши тушунадилар.

Бугунги кунда товар истеъмол қилишдан ўта интеллектуал хизматларни истеъмол қилишга ўтиш кузатилаётган иқтисодий ривожланган мамлакатларда айнан юқорида зикр этилган фазилатлар кўпроқ талаб этилади. Иқтисодий ривожланаётган мамлакатлар эса, энг аввало, товар кампитали учун бозор сифатида амал қилади. Кўриб турганимиздек, у ёки бу мамлакатни ривожланишнинг муайян даражасига киритиш мезонларини ҳаётнинг ўзи яратади, халқлар ва давлатларни ўз ривожланишининг муайян босқичида йўл танлашга мажбур этади.

Узлуксиз таълим тизими принциплари ва шартлари. Ҳозирги вақтда бутун жаҳонда таълим тизими меҳнат бозорида юз бераётган тўб таркибий ўзгаришларнинг кучли таъсирини ўзида ҳис этмоқда. Минтақаларда иқтисодийнинг интеграциялашуви жараёнлари кузатилмоқда, улар таълимга шахс, жамият ва давлат томонидан қўйиладиган янги ижтимоий талабларни шакллантирмоқда. Жамият битирувчида замонавий

базавий билимлар ва касбий кўникмаларга эга бўлган мутахассиснигина эмас, балки ўз-ўзини камол топтириш, такомиллаштириш, узлуксиз таълим олишга қодир бўлган ижодкор, фаол шахсни ҳам кўришни истайди.

Жамият олдида юсак масъулият ва бундай мутахассисларни тайёрлашнинг мушкуллиги уларнинг касб-хунар таълими концепциясининг асосий кўрсаткичларини белгилайди. Ушбу контекстда истеъдодларни аниқлаш ва уларни рўёбга чиқариш, таълимга қизиқиш уйғотиш, бу жараёндан лаззат олишни ўргатиш, қизиқувчанликни ривожлантиришга қаратилган узлуксиз таълим тизими улкан роль ўйнайди. Қўйилган мақсадларга эришиш учун ўта самарали узлуксиз касб-хунар таълими тизимини ижтимоий лойиҳалаш ва адаптив таълим тизимлари технологиясига мувофиқ ташкил этиш зарур. Адаптивлик ва мустақил ўқиб-ўрганиш фаол ижтимоий-иқтисодий муҳитда самарали фаолият кўрсатиш имкониятини беради, ҳар бир инсон учун узлуксиз таълимни амалда таъминлайди.

Кўп даражали узлуксиз касб-хунар таълими узлуксиз интенсив таълим тизимини ўзида ифодалайди. Бу тизим ҳозирги ижтимоий-иқтисодий шароитларда шахс ва жамият манфаатларига мувофиқ турли даражада таълим ва малакани изчил олишни таъминлайди.

Узлуксиз таълим ҳар бир инсон бутун умри мобайнида мутасил ижодий янгилашиши, камол топиши ва такомиллашувини назарда тутлади. Шу туфайли ҳам таълим хизматлари ва фаолиятини кенгайтириш ва диверсификация қилиш узлуксиз таълимнинг асосий мақсадларидан бири сифатида майдонга чиқади. Бу мақсадга эришиш учун қуйдагилар талаб этилади:

- таълим жараёнининг мослашувчанлиги ва вариативлиги. Бу минтақа эҳтиёжлари ва шароитларига тез мослашишни таъминлайди;
- таълим маконини кенгайтириш ва мутахассисларни узлуксиз тайёрлаш самарали ривожланиши учун қулай шароитлар яратиш;
- кадрларга бўлган эҳтиёжни ҳисобга олган ҳолда мутахассислар тайёрлаш жараёнини моделлаштириш;
- таълим жараёни барча иштирокчиларининг фаолиятга бўлган қизиқишини кучайтириш;
- ўзаро боғланган ва ворисий ўқув режалари ва дастурлари, ўқув-услубий қўлланмалар яратиш;
- кўп даражали узлуксиз таълим босқичлари бўйича мутахассислар тайёрлашда ворисийликни таъминлаш;
- ўқув материаллари бир-бирини такрорлашига барҳам бериш;
- ўқув режалари амалга оширилишини кузатиш тизимини яратиш (сифатни бошқариш тизими);
- илмий тадқиқотларнинг натижалари ва янги технологияларни илмий ва ўқув-услубий ишга жорий этиш;
- бошқарув ва педагогик кадрлар малакасини ошириш тизимини янгилаш.

Узлуксиз касб-хунар таълимнинг муайян шартлари мажмуи, барча муаммолар ва зиддиятларни ҳисобга олиб, унинг амалий мўлжаллари принципларига риоя этган ҳолда амалга оширилади.

Инсонпарварлик принципи таълимнинг инсонга қаратилганлигидан, унга таълим, малака ошириш ва мустақил ўқиб-ўрганиш шакллари, муддатлари ва турларини танлаш эркинлиги берилганидан далолат беради. Мазкур принцип инсоннинг ижодий индивидуаллигини ривожлантириш учун қулай имкониятлар яратиш орқали амалга оширилади.

Демократизм принципи таълимнинг ҳамма учун очиклигини белгилайди. Бу принципни амалга оширишга таълим шаклларининг ранг-баранглиги билан эришилади. У ҳар кимга ўз қизиқишлари, имкониятлари ва эҳтиёжларига мувофиқ таълим олиш учун имконият яратишни назарда тутди. Ушбу принципни амалга ошириш таълим муассасаси ҳаёт фаолиятининг барча томонларини демократиялаштиришни ва педагогик жараён субъектларининг тенг ҳуқуқли муносабатларини тақозо этади.

Мобиллик принципи узлуксиз касб-хунар таълими тизими воситалари, усуллари ва ташкилий шаклларининг ранг-баранглигида, уларнинг мослашувчанлигида, ишлаб чиқариш, жамият ва инсоннинг ўзгараётган эҳтиёжларига мувофиқ тез қайта қуришга тайёрлигида ифодаланади. У турли-туман самарали методик тизимлар ва технологиялардан фойдаланишга йўл кўрсатади.

Илдамлик принципи илмий прогнозлаштиришга таянган ҳолда, янада жадалроқ ва мослашувчанроқ ривожланишни, ўқув юртини ва узлуксиз касб-хунар таълими тизими муассасаларини ижтимоий амалиёт эҳтиёжларига мувофиқ қайта қуришни, уларнинг фаолиятини тезкорлик билан янгилашни талаб этади. Бу принцип таълим ва мутахассисларни қайта тайёрлашнинг янги шакллари, методлари ва воситаларидан кенг ва фаол фойдаланишга, бу жараёнга новаторлик ёндашувларини қўллашга йўл кўрсатади.

Шундай қилиб, узлуксиз касб-хунар таълими принципларининг мазкур тизими ёпиқ эмас, чунки давр талабларига мувофиқ у таълимнинг эҳтиёжларини ва унинг ривожланиш жараёнида юз берган бурилишларни ҳисобга олган ҳолда тўлдириб борилади, уларни амалга ошириш муайян шароитлари эса муайян таълим муассасасига узлуксиз касб-хунар таълими тизимининг бир қисми сифатида ёндашиш имкониятини беради.

Узлуксиз таълим тизими етакчи йўналишларининг тавсифи. Узлуксиз таълимга бутун дунёда етук инсонлар учун таълим сифатида ёндашилади. Унинг вазифаси аввалги тайёргарликда мавжуд камчиликлар ўрнини тўлдиришда ёки ҳаёт, касбнинг янги талабларига мувофиқ билимларни бойитишдан иборат деб қаралади.

Узлуксиз таълим ахборот жамиятига хос жиҳатлардан бири ҳисобланади. У турли ёшдаги одамларнинг билимларини муттасил тўлдириб бориш ва кенгайтиришни таъминловчи умрбод давом этадиган ва босқичма-босқич жараён сифатида тушунилади. Узлуксиз таълимнинг мақсадлари

иктисодиёт, касбий ҳаёт, маданият ва жамиятдаги ўзгаришларга инсоннинг мослашиш қобилиятини мустаҳкамлашдан иборат.

Бугунги кунда ўқув режасининг мазмунигина эмас, балки “таълим олувчи” тушунчасининг маъноси ҳам ўзгармоқда. Чет элда талабанинг одаддаги типич – стационар тарзда таълим олувчи 25 ёшгача бўлган одам ўтмишга чекинмоқда. Ҳозирнинг ўзида АҚШ олий таълимида жами талабаларнинг 43,5% ни 25 ёшдан ошган одамлар ташкил этади ва 45% таълим билан фақат қисман банд. Ҳозирги битирувчилар олий мактаб дипломини олиш пенсиягача муаммосиз мавжудликни кафолатлмаслигини яхши тушунадилар. Расмий диплом эмас, балки ўзлаштирилаётган кўникмаларнинг *мослашувчанлиги*, чунончи: вақтни ташкил этиш, муаммоларни ечиш, адаптивлик кўникмалари муҳимдир.

Узлуксиз таълим тизими бутун дунёда кенг тарқалган. У ҳар бир инсон бешикдан қабргача олувчи таълим ва тарбиянинг барча турлари: мактабгача, ўрта, бошланғич ва ўрта махсус, олий, академик, қўшимча таълимни ўз ичига олади.

Узлуксиз таълим тизимини амалга жорий этиш қўшимча таълимни такомиллаштиришни ҳам назарда тутати. Тадқиқотларнинг маълумотларига кўра, жаҳоннинг айрим минтақаларида олий ўқув юртлари битирувчиларининг 50% ва ўрта махсус ўқув юртлари битирувчиларининг 64% ўқув юртини тамомлагани заҳоти ўз касбини ўзгартиради. Жуда кўп ёшлар ўз касбий фаолиятини ташкил этиш муаммосини янгидан ечишга мажбур бўладилар. Шу туфайли ҳам инсон умр бўйи таълим олишини назарда тутувчи концепцияни фаол илгари суриш улкан аҳамият касб этади. Мазкур таълим, касбий фаолиятдаги ўзгаришларга мослашиш, инсон шахсини, унинг билимлари ва кўникмаларини, мулоҳаза юритиш ва турли шароитларда қарорлар қабул қилиш қобилиятини узлуксиз ривожлантиришдан ташқари, инсонга ўзини ва ўзини қуршаган муҳитни тушуниш имкониятини бериши, меҳнат ва жамиятдаги ҳаёт жараёнида унга ўз ижтимоий ролини бажаришга қўмаклашиши лозим.

Узлуксиз таълимни узлуксиз таълим олишдан ажратиш зарур. Узлуксиз таълим ижтимоийлашувга, узлуксиз ўқиб-ўрганиш эса – таълим ва тарбияга кирилади. Узлуксиз таълим етук инсон ўз умри мобайнида ҳар қандай касб-ҳунар бўйича қайта тайёргарликдан кўп қарра ўтиши мумкинлигини назарда тутати. Узлуксиз таълим олиш болаларга ва турли ўқув юртларида уларнинг таълим олиш муддатига тегишлидир. Узлуксиз таълим олиш бола икки-уч яшар пайтида жамоага қўшилгач, унда талабалик пайтигача бўлишини англатади.

Узлуксиз таълим – бу шахс (умумий ва касб-ҳунар) таълим олиш салоҳиятининг умр бўйи ўсиши жараёнидир. Шахс ва жамият эҳтиёжларини қондиришга қаратилган мазкур жараён ташкилий жиҳатдан давлат ва жамият институтлари тизими билан таъминланади. Унда кўп сонли таълим тузилмалари – асосий ва параллель, базавий ва қўшимча, давлат ва жамоат, расмий ва норасмий тузилмалар иштирок этади.

Узлуксиз таълим таълимнинг вариативлиги, таълим муассасалари типлари, педагогик технологиялар ва давлат-жамоат бошқаруви шаклларининг ранг-баранглиги билан уйғун бирикади. Узлуксиз таълим тизими бир-бири билан боғланган таълим-тарбия муассасаларининг шундай бир тармоғини назарда тутадик, у аҳоли эҳтиёжларини қондиришга қодир бўлган, дастурларнинг ўзаро алоқадорлиги ва ворисийлигини таъминлайдиган таълим хизматлари маконини яратади.

Ахборот технологиялари, шу жумладан Интернет таълим оловчилар узлуксиз таълимга самарали ўтишларига ёрдам беради. Аммо бунга эришиш учун аввал педагогларнинг ахборот технологияларидан узлуксиз таълим олишлари муаммосини ечиш талаб этилади.

Давлат учун узлуксиз таълим ижтимоий сиёсатнинг ҳар бир инсон шахсиятини умумий ва касбий ривожлантириш учун қулай шароитлар яратилишини таъминлаш бўйича етакчи соҳаси ҳисобланади. Жамият учун бу унинг касбий ва маданий салоҳиятини юксалтириш механизми, мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётини жадаллаштириш омилidir.

Таълимни модернизация қилиш ва унга инновацияларни жорий этишнинг асосий йўналишлари. Постиндустриал жамиятнинг шаклланиши инсон ва жамият ҳаётида янги йўналишларни, чунончи: билим ва ахборотнинг юксак мақомини, инсон фаолигининг барча турларида шахсий фазилатларнинг улкан роли англаб етилишини, атроф борлиқ жараёнлари ва ҳодисаларининг мураккаблашувини белгилайди. Билимлар, укув ва кўникмаларга асосланган классик таълим маданият ва таълим тизими ўртасидаги зиддиятни кундан-кунга кучайтиради.

Ҳозирги замон тенденцияларига мувофиқ таълимни модернизация қилиш бу зиддиятнинг ечимига айланиши мумкин. *Таълимни модернизация қилиш* – бу таълим фаолиятини, унинг мақсадлари, вазифалари ва технологияларини инсон ва жамиятнинг таълим маҳсулотлари ва хизматларига бўлган эҳтиёжларини ҳозирги вазият хусусиятларига мувофиқ қондиришга қаратилган ўзгартириш жараёнидир.

Таълим институтларини модернизация қилишнинг умум эътироф этилган усули сифатида *инноватика* майдонга чиқади. Таълимда инновациялар – уни инсон ва жамиятнинг тинимсиз ўзгарувчи эҳтиёжларига мувофиқ ривожлантиришнинг табиий ва зарурий омили. Улар, бир томондан, абадий кадрятларни сақлаб қолишга кўмаклашади, бошқа томондан эса, эскирган ва ўз умрини яшаб бўлган барча воситалар ва усуллардан воз кечишни талаб қилади, ижтимоий ўзгаришларга замин яратади.

“Инновация” атамасининг талқинлари анча ранг-барангдир. Инглизча-руча лугатда берилган изоҳга кўра, “инновация” – бу янгилик, ўзгариш. Ушбу атамага берилган кенг изоҳга Замоनावий тушунчалар ва атамаларнинг қисқача лугатида дуч келиш мумкин: “Инновация (ингл. innovation – янгилик, лот. innovatio – “янгилаш, янгиланиш” сўзидан): 1) иқтисодиётга маблағлар киритиш йўли билан техника ва технология авлодларининг алмашувини таъминлаш; 2) илмий-техника тараққиёти ютуқларининг

маҳсули саналган янги техника, технология; 3) янги ғояларни ишлаб чиқиш, янги назариялар ва моделлар яратиш, уларни ҳаётга татбиқ этиш”.

Иновацион жараённинг биринчи босқичида янгиликларнинг барчасини икки гуруҳга ажратиш мумкин: биринчи – моддий-техник янгиликлар; иккинчи – ижтимоий янгиликлар. Таълим инновациялари ижтимоий янгиликларга киради. Ижтимоий янгилик ўз қўлланиш соҳаси техник янгиликниқидан кенгроклиги, ўз субъектининг шахсий фазилатларига боғлиқлиги билан ажралиб туради. Бунда одамларнинг ўзлари, уларнинг маъқеи, мақоми, одатлари ва муносабатлари ўзгариш субъектига айланади.

В.И.Загвязинский фикрига кўра, таълим фаолиятида янгилик илгари қўлланилмаган ғоялар, ёндашувлар, методлар, технологияларнигина эмас, балки тараққиётга замин яратувчи, ўзгараётган шароитлар ва вазиятларда таълим олдиға қўйилган вазифаларни самарали ҳал қилиш имкониятини берувчи элементларни ҳам ўз ичига олади.

Иновацион таълим жараёнларини бошқариш принципларини ишлаб чиқиш инсоният ривожланишининг стратегик вазифаси сифатида жаҳон ҳамжамияти томонидан ХХ асрнинг 60–70-йилларидаёқ англаб етилган. Таълимдаги янгиланиш жараёнларининг аҳамиятини БМТ, ЮНЕСКО ва бошқа халқаро ташкилотларнинг маърузалари ҳам тасдиқлайди. Иновацион таълим технологиялари олдиға қўйидаги муаммоларни ечиш учун таълим жараёни мазмуни ва тузилишини ўзгартириш вазифаси қўйилди: битирувчини тайёрлаш даражаси ҳозирги давр талабларига мувофиқ эмаслиги; билимларни пассив ўзлаштиришға қараб мўлжал олиш; тайёргарлик даражаси замонавий ахборот технологияларига мувофиқ эмаслиги. Глобаллашув, демократиялаштириш, ахборотлаштириш ва инсонпарварлашув таълим соҳасидаги ўзгаришларни белгилувчи йўналишларға айланди.

Таълимни модернизация қилишнинг икки бош йўналиши – таълимнинг мазмунини ва таълим иқтисодиётини тубдан янгилаш. Унинг асосий вазифалари – таълимнинг очиклик даражаси, сифати ва самарадорлигини ошириш. Бу вазифалар ҳал қилинмас экан, таълим ўзининг мамлакат жадал суръатларда ривожланишини ҳаракатлантирувчи кучға, унинг инсон капитали ўсишини белгилувчи омилиға айланиш тарихий миссиясини бажара олмайди.

Ўзини ўзи текшириш ва назорат қилиш учун саволлар

1. Ҳозирги узлуксиз таълим тушунчасининг моҳиятини тушунтириб беринг.
2. Узлуксиз таълим тизимининг етакчи йўналишларига тавсиф беринг.
3. Ўзбекистонда узлуксиз таълимнинг қайси турларини биласиз?
4. Турли мамлакатларда узлуксиз таълимни ташкил этишнинг қандай шакллари бор?

3-мавзу. XXI аср бошида жаҳонда таълимни ривожлантириш ва ислоҳ қилиш тенденциялари

Ҳозирги замон таълим тизимларини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари. Ўқувчиларнинг таълим олиш ҳуқуқлари: халқаро тажриба. Болонья жараёни олий таълимнинг интеграциялашуви натижаси сифатида. Болонья жараёни ғоялари. Таълим соҳасидаги халқаро ташкilotлар ва жамғармалар ишининг асосий йўналишлари. ЮНЕСКОнинг таълим соҳасини ривожлантириш борасидаги фаолияти. Жаҳонда халқаро маданий ва таълим марказлари фаолияти. “Тишчилик корпуси” ва унинг таълим соҳасидаги фаолияти.

Ҳозирги замон таълим тизимларини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари. “Туяни сувлокқа ҳайдаб олиб келиш мумкин, лекин уни сув ичишга мажбур қилиш мумкин эмас”, дейди машойихлар. Бу ҳикмат таълимнинг асосий принципини акс эттиради – таълим олиш учун барча зарурий шарт-шаронглари яратилиш мумкин, лекин билишнинг ўзи фақат ўқувчи билишни истаган тақдирда юз бериши мумкин.

Қадимги хитой файласуфи таърифлаган бошқа бир ҳикмат бизга шундай сабой беради: “Айтганингни унутмаман. Кўрсатганингни эслаб қоламаман. Мустақил иш кўриш имкониятини берсанг, ўзим англаб етаман”. Бу таълимнинг бошқа бир принципи – таълим олувчининг ўз фаолигини акс эттиради. Бир қарашда, бу ерда ҳеч қандай янгиллик йўқдек бўлиб туюлиши мумкин. Таълим ва тарбия ҳақидаги фан пайдо бўлибдики, педагоглар эътибори айна шу асосий принципларни амалга оширишга қаратилади. Муаммо бундан мумкин қадар самарали бажариш билан боғлиқ. Бунга эришиш учун кишилик жамияти ривожланишининг ҳар бир босқичида иккита саволга жавобни билиш керак:

1. Ҳозир ва яқин келажақда биз инсондан нима истаймиз, яъни инсон ижтимоий ва маънавий фаолиятининг устувор йўналишлари қайси?
2. Зарурий натижага эришиш учун биз қандай воситаларга эгамиз? Нималарга қодирмиз ва нималарга ҳали қодир эмасмиз?

Таълим олиш истаги – бу энг аввало инсоннинг кейинги ҳаёти учун мазкур фаолиятнинг муҳимлигини англаб етиш, ҳаётдаги муваффақият, фаровонлик ўзлаштирилаётган билимлар, укув ва кўникмалар сифатига боғлиқ эканлигини тушунишдир.

У ёки бу турдаги фаолиятда фаоллик мустақиллик билан бевосита боғлиқ. Бундан ижтимоий ва маънавий фаолиятнинг устувор йўналишлари келиб чиқади. Улар икки ижтимоий ва иқтисодий омил: билимнинг барча соҳаларида ахборот оқимининг улканлиги; ҳозирги маърифатли жамиятнинг инсон ҳаёт йўлининг исталган босқичида қайта касбий тайёргарликдан анча тез ўтиш ва малака ошириш имкониятини назарда тутувчи мослашувчан таълим тизимларига бўлган онгли эҳтиёжи билан белгиланади.

Айни шу сабабли жаҳон ривожланган мамлакатларининг деярли барчасида таълим тизимларини ислоҳ қилиш жараёнида педагогик технологияларни ривожлантиришдаги бурилиш керакли ахборотни мустақил топиш, муаммони аниқлаш ва уни оқилона ечиш йўлларини излаш, ўзлаштирилаётган билимларни танқидий таҳлил қилиш ва янги вазифаларни ҳал қилишда улардан фойдаланишни ўргатиш билан боғлиқ.

Бу вазифаларни ҳал қилиш учун қандай воситалар мавжуд? Интеллектуал воситалар ва технологик тусдаги амалий тавсиялардан ташқари педагоглар педагогик, дидактик меҳнатининг моддий воситаларини ҳам назарда тутиш муҳимдир. Таълим методлари ва воситаларининг ўзаро алоқаси ҳам назарий, ҳам амалий даражада асосланган. Таълим оловчилар мустақил индивидуал ёки группавий фаолиятининг муҳимлигини англаш мумкин, лекин бу фаолиятни ташкил этиш учун конкрет дидактик шароитлар зарур. Мазкур фаолиятнинг мазмуни ва самарадорлик даражаси қўлланилаётган таълим воситаларининг хоссалари ва функцияларига кўп жиҳатдан боғлиқ.

Самарали йўллардан бири – улкан дидактик салоҳиятга эга бўлган ахборот технологияларини ўзлаштириш. Ахборотдан фойдаланиш, уни англаб етиш, сақлаш, узоқ масофага юбориш, хулосалар чиқариш ва зарурий тушунтиришлар беришга қодир бўлган у ёки бу тизимларга тизимлаштириш кўникмасини ўзлаштиргач, таълим оловчи педагогик жараён субъектигагина эмас, балки таълимга доир кўп сонли вазифаларни ўз қобилиятлари даражасида мустақил ва ижодий ҳал қилишга қодир бўлган тадқиқотчиға ҳам айланади.

Таълим стратегик аҳамиятга молик муаммо ҳисобланади, чунки таълим жараёнларида жамият ўзини ўзи ривожлантиради. Таълим иқтисодий омил сифатида майдонга чиқади (зеро таълимда иқтисодий фаровонлик учун муҳим салоҳият – “инсон ресурслари” яратилади). Бундан ташқари, таълимда жамиятнинг базавий гуманитар моҳияти: унинг идеаллари, қадриятлари, дунёқарашга доир мўлжаллари шакллантирилади. Таълим инсон билимлари ва эътиқодларигагина эмас, балки унинг иродаси ва ижодига ҳам таъсир кўрсатишга қодир. Таълим орқали жамият ўз келажагини режалаштиради; таълим орқали у ўзининг узоқ муддатли максадларига эришишга қодир.

Ҳозирги шароитларда таълим алоҳида турдаги товар ҳисобланишини ҳам ёдда тутиш муҳимдир. Ривожланган мамлакатлар ижтимоий ҳаётининг интеллектуаллашуви, улар фаолиятнинг илмталаб турларига қараб мўлжал олиши фониде бу товарнинг роли сезиларди даражада ошади. Ҳозир бутун дунёда юзага келган иқтисодий вазиятда таълим янги товарлар яратишга қодир бўлган қимматбаҳо товарга айланади. Таълим сотилади ва уни сотиб олиш аниқ мазмун касб этади, чунки таълимни харид қилиш орқали биз бошқа кўплаб рақобатбардош ва қимматбаҳо товарларни яратишимиз ва сотишимиз мумкин.

Бошқа томондан, таълим инсоннинг асосий ҳуқуқлари мажмуига қиради. Таълим инсоннинг базавий эҳтиёжи, унинг маданият, билимлар ва

ижтимоий мулк билан ошно бўлиш ҳуқуқи сифатида қаралади. Таълим йўлидаги тўсиқлар одамларнинг қонуний ва узвий ҳуқуқларини камситиш билан баробардир. Шу тўғрисида ҳам таълим хизматлари соҳаси ўта қизгин ва мураккаб ижтимоий-иқтисодий жараёнларда иштирок этади.

Ҳозирги глобаллашган дунё муаммолари мавжуд таълим тизимларининг ҳам муаммолари ҳисобланади. Таълим ўз вазифасига кўра эртанги кунга қараб мўлжал олади. Бу таълим ҳозирги даврдан илдамроқ юриши ва айна пайтда ўзгарувчан ижтимоий конъюнктурадан ўзини четта олиши лозимлигини англатади. Таълим тизими инсоният узоқ муддатли ривожланишининг энг долзарб муаммолари ва эҳтиёжларини қондиришга, жамиятлар ва маданиятлар барқарорлиги ва уларнинг ривожланишини таъминлашга қараб мўлжал олиши даркор. У инсониятнинг яшаб қолишини таъминлаш, сайёранинг маданий бойликлари ва маданий ранг-баранглигини сақлаб қолиш вазифаларини ҳал қилишга қаратилиши лозим.

Таълим стратегияларини ким ишлаб чиқиши керак? Таълим тўғрисида профессионаллар кўлига берилиши лозим, деган қараш, бизнингча, янглишдир. Педагогларнинг касбий уюшмалари, мутахассисларнинг ҳар қандай уюшмалари каби, у ёки бу соҳада қарорлар қабул қилиш бўйича пировард инстанциялар сифатида қаралиши мумкин эмас. Таълим (тиббиёт, технологик ривожланиш, ядро энергетикаси, экология, қонун ижодкорлиги фаолияти ва ҳоказолар каби) бутун жамиятнинг доимий диққат марказида туриши лозим. У кенг ва самарали ижтимоий назоратга муҳтож. Таълим – бу фарзандларимиз ҳамда миллий инсон ресурслари келажаги учун жавобгарликни ўз зиммасига олувчи тизимдир.

Ўқувчиларнинг таълим олиш ҳуқуқлари: халқаро тажриба. Таълим олувчиларнинг таълим соҳасидаги ҳуқуқларига риоя этиш масаласи таълимнинг ривожланиши муаммосини ҳал қилишда улкан аҳамият касб этади. Бу ерда гап таълимни гуманистик заминга кўчириш муаммоси ҳақида боради. Таълимнинг инсонпарварлашуви инсоннинг шахс сифатидаги қимматини, унинг озодлик, бахт-саодат, ўз қобилиятларини ривожлантириши ва намён этишга бўлган ҳуқуқларини тан олишини назарда тутаяди.

Таълим олувчиларнинг ҳуқуқларига риоя этмасдан уларнинг ўқимишлилик даражасини сезиларли даражада ўзгартириш, бола шахсиятини ҳар томонлама камол топтириш учун шарт-шароитлар яратиш мумкин эмас. Шундай қилиб, таълим жараёнининг инсонпарварлашуви – бу ҳозирги давр талабидир.

Таълим олувчиларнинг ҳуқуқларига риоя этиш масаласи нисбатан яқинда (XX асрнинг 90-йилларида) юзага келган ва жамиятда бошланган демократиялаштириш жараёни билан боғлиқ. Шу тўғрисида ҳам мазкур мавзу таълим соҳаси ходимлари учун янги ҳисобланади ва уларга унча яхши таниш эмас. Педагогларни таълим олувчиларнинг ҳуқуқларига ҳурмат кўзи билан қарашга йўналтириш бошқарувнинг муҳим вазифаларидан бири сифатида қаралиши лозим. Уни ечмасдан ҳозирги таълим тизими самарали фаолият кўрсатиши ва ривожланишини таъминлаш мумкин эмас.

Бошқарув соҳасидаги асосий вазифа фаолиятни меъёрлар тизимига мувофиқ ташкил этишдан иборат. Булар ҳуқуқий, ахлоқий ва педагогик меъёрлардир. Мазкур меъёрлар тизимини шакллантириш таълим тизимини ислоҳ қилиш шароитида таълим олувчиларнинг ҳуқуқларини амалга ошириш учун замин яратишни таъминлайди. Ушбу бошқарув вазифасини ҳал қилиш энг аввало таълим жараёни барча иштирокчиларнинг ҳуқуқий маданияти даражасини юксалтиришни назарда тутаети.

Таълим олувчиларнинг ҳуқуқларини ўрганиш уларнинг мавжудлиги ҳақида хабар беришдангина иборат бўлиши мумкин эмас. Таълим олувчилар бу ҳуқуқларни амалга ошириш усуллари, ҳуқуқларни амалга ошириш учун ўз масъулияти ва бошқа кишиларнинг ҳуқуқларига ҳурмат билан қараш лозимлиги ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлишлари лозим. Ҳар бир таълим муассасасида таълим олувчиларни ўз ҳуқуқларини амалга оширишга тайёрлашга хизмат қиладиган дастур мавжуд бўлса, бизнингча, аини муддао бўлуру эди.

Таълим олувчиларнинг ҳуқуқларига риоя этилиши уларнинг ота-оналари ҳуқуқий маданияти даражасига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Ушбу босқичда ўқув муассасаси ота-оналарнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш учун жавоб бериши мумкин эмас. Аммо, шуни ҳисобга олиш лозимки, ота-оналар ҳуқуқий ҳужжатларда мустақил равишда мўлжал олишлари ҳам мумкин. Аини шу сабабли ота-оналар учун ҳуқуқий ахборот ифодаланган махсус билдиргичлар нашр этилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Педагогларнинг ҳуқуқий маданияти даражасини юксалтириш оғир ва муҳим вазифа ҳисобланади. Бунда уларнинг касбий малакаси даражасини ва ҳамда касбий кадрият ва мўлжалларини ҳисобга олиш талаб этилади. Баъзан педагоглар таълим олувчиларнинг ҳуқуқларини бузадилар, педагогик ўзбошимчаликка йўл кўядилар. Кўпгина педагоглар эскирган андозаларга кўра болаларга ҳар қандай шароитда ўз вазифаларини бажаришлари лозим бўлган таълим олувчилар сифатида қарайдилар. Баъзан улар юзага келган шароитларга бўйсунушга мажбур бўладилар. Бу ерда гап аксарият педагоглар ушбу ҳолатни меъёр деб ҳисоблашлари, таълим олувчиларнинг ҳуқуқлари бузилишини кўрмасликлари ҳақида боради.

Педагогларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш муаммоси – бу энг аввало таълим жараёни иштирокчилари ўртасидаги муносабатларга янгича ёндашувларни шакллантириш муаммосидир. Уни ечиш учун бола ҳуқуқларининг мавжуд қонунчилик асоси ҳақида педагогларнинг хабардорлиги масаласини ҳал қилиш талаб этилади. Таълим олувчиларнинг ҳуқуқларига риоя этиш ва уларни амалга ошириш учун педагог масъулияти мавзуларининг муҳокамасига бағишланган конференциялар ва семинарлар ташкил этиш зарур.

Таълим тизимида таълим олувчиларнинг ҳуқуқларига риоя этилиши мазкур тизимнинг ривожланиши учунгина эмас, балки бутун жамият учун ҳам улкан аҳамиятга эгадир. Таълим тизимининг инсонпарварлашуви уни

демократиялаштиришни тақозо этади. Бу таълим тизимида шахс ҳуқуқларига риоя этилишининг давлат ва педагогик кафолатларини назарда тутади.

Болонья жараёни олий таълимнинг интеграциялашуви натижаси сифатида. Болонья жараёни ғоялари. *Болонья жараёни* – Европада олий таълим ягона маконини яратиш мақсадида қитъа мамлакатларининг таълим тизимларини яқинлаштириш ва уйғунлаштириш жараёни.

Бу жараён ЕИ Вазирлар Кенгаши таълим соҳасида ҳамкорликнинг биринчи дастури тўғрисида Резолюция қабул қилган 1970-йилларнинг ўрталарида бошланган деб айтиш мумкин. 1999 йил 19 июнни жараён бошланишининг расмий санаси деб ҳисоблаш одат тусини олган. Шу куни Болонья шаҳрида бўлиб ўтган махсус конференцияда Европа 29 давлатининг таълим вазирлари “Европа олий таълим минтақаси” тўғрисидаги декларация ёки *Болонья декларациясини* қабул қилганлар. Бу воқеа олий таълимни ислоҳ қилиш жараёнида таянч нуқтасига айланди.

Болонья жараёни бошқа мамлакатлар қўшилиши учун очик. Кейинчалик ҳукуматлараро учрашувлар Прага (2001), Берлин (2003), Берген (2005), Лондон (2007) ва Лувен (2009) шаҳарларида ўтказилди. Ҳозирги вақтда Болонья жараёни 47 мамлакатни бирлаштиради. Унинг асосий мақсадларига 2010 йилгача эришиш мўлжалланган.

Болонья жараёнининг асосий мақсади – бирлашган Европанинг иқтисодий қудратини таъминлашга қодир бўлган ягона, кучли, рақобатбардош таълим тизимини яратиш.

Болонья декларацияси миллий таълим тизимларининг хусусияти ва анъаналарини ҳисобга олган ҳолда Европа олий таълим моделини шакллантиради. Фан каби, таълим ҳам ўз моҳиятига кўра интернационал хусусият касб этади ва шу пайтгача таълим соҳасида бутун дунё миқёсида эришилган барча ютуқларни ўз ичига олиши лозим.

Болонья декларациясининг мақсади – Европа олий таълим минтақасини яратиш, шунингдек Европа олий таълим тизимини дунё миқёсида фаоллаштириш.

Декларациянинг энг муҳим етти қондаси куйидагилардир:

1. Европа фуқароларининг ишга жойлашиш имкониятини таъминлаш ва халқаро миқёсда Европа олий таълим тизимининг рақобатбардошлик даражасини ошириш учун қеёйсий даражалар тизимини қабул қилиш, шу жумладан дипломга илова жорий этиш орқали.
2. Икки циклли – даража олгунга қадар ва даража олгандан кейинги таълимни жорий этиш. Биринчи цикл камида уч йил давом этади. Иккинчи цикл магистр ёки доктор даражаси олинишига олиб келиши лозим.
3. Кенг миқёсда талабаларнинг мобиллигини қўллаб-қувватлаш учун синов бирликларини қайта топшириш Европа тизимини жорий этиш (кредитлар тизими). У талабага ўзи ўрганадиган фанларни танлаш ҳуқуқини ҳам таъминлайди. ECTS (European Credit Transfer System)ни асос сифатида қабул қилиш, уни “умр бўйи таълим олиш” концепцияси

доирасида ишлашга қодир бўлган жамғариб бориладиган тизимга айлантириш таклиф қилинади.

4. Таълим олувчиларнинг мобиллигини сезиларли даражада ривожлантириш (дастлабки икки бандни бажариш негизида). Ўқитувчилар ва бошқа ходимларнинг мобиллигини улар Европа минтақасида ишлашга сарфлаган давр муддатини ҳисобга олиш йўли билан кенгайтириш. Трансмиллий таълим стандартларини белгилаш.
5. Қиёсий мезонлар ва методологияларни ишлаб чиқиш мақсадида сифатни таъминлашда Европадаги ҳамкорликка қўмаклашиш.
6. Олий ўқув юртлари доирасида таълимнинг сифатини назорат қилиш тизимларини жорий этиш ва олий ўқув юртлари фаолиятига сиртдан баҳо беришга талабалар ва ўқитувчиларни жалб қилиш.
7. Олий таълимда, айниқса ўқув режаларини, институтларро ҳамкорликни, мобиллик схемалари ва қўшма таълим дастурларини, амалий тайёргарлик ва илмий тадқиқотлар ўтказиш дастурларини ривожлантириш соҳасида Европадаги зарурий қарашлар ва ёндашувларга қўмаклашиш.

Таълим соҳасидаги халқаро ташкилотлар ва жамғармалар ишнинг асосий йўналишлари. Жаҳон таълим макони маданий анъаналар, мақсад ва вазибалар даражаси, сифат ҳолатига кўра анча фарқ қиладиган турли миллий таълим тизимларини бирлаштиради. Жаҳон таълим тизимида муайян глобал тенденциялар фарқланади. Чунончи:

- демократик таълим тизимига интилиш, яъни таълимнинг бутун аҳолига очиклиги;
- таълим олиш жараёнига ижтимоий-иқтисодий омилларнинг кучли таъсири;
- ўқув-ташкилий хизматлар доирасининг кенгайиши;
- талабалар ижтимоий таркибининг ўзгариши;
- таълим дастурларини муттасил янгилаш ва уларга тузатишлар қиритиш;
- иқтидорли ёшларга эътиборнинг кучлилиги;
- ривожланишида нуқсонлари бўлган болаларга таълим бериш учун қўшимча ресурсларни излаш.

Жаҳон таълими муаммоларини ечишда йирик халқаро лойиҳалар ва дастурлар улкан аҳамият касб этади, чунки улар турли таълим тизимларининг иштирокини назарда тутати. Йирик халқаро лойиҳаларга қуйидагилар қиради:

- ЭРАЗМУС. Унинг мақсади ЕИ талабларининг мобиллигини таъминлашдан иборат (масалан, дастур доирасида талабаларнинг 10% Европанинг бошқа мамлакатида таълимни ўташи лозим);
- ЛИНГВА – кичик синфлардан бошлаб чет тилларини ўрганишнинг самарадорлигини ошириш дастури;
- ЭВРИКА. Унинг вазифаси Шарқий Европа мамлакатлари билан тадқиқотларни мувофиқлаштиришни амалга оширишдан иборат;

• ЭСПРИТ – янги ахборот технологияларини яратишда Европа университетлари, илмий-текшириш институтлари, компьютер фирмаларининг куч-гайратини бирлаштиришни таклиф қилувчи лойиҳа;

• ЕИПДАС – араб мамлакатларида таълимни режалаштириш ва бошқаришни такомиллаштириш дастури;

• ТЕМПУС – Европада университет таълимнинг мобиллигини ривожлантиришга қаратилган дастур;

• ИРИС – хотин-қизлар касб-хунар таълими имкониятларини кенгайтиришга қаратилган лойиҳалар тизими.

Интернационал хусусиятга эга бўлган янги ташкилий тузилмалар – халқаро ва очик университетлар пайдо бўлмоқда.

Жаҳон ягона таълим маконининг шаклланишига таълимнинг дистанцион шакллари ривожлантириш кўмаклашади. Улар қитъалар миқёсида таълим вазибаларини ҳал қилиш имкониятини беради. Жаҳонда “Глобал маърузалар зали”, “Жаҳон университети”, “Халқаро виртуал университет” каби дистанцион таълим глобал тизимлари фаолият кўрсатмоқда, улар оператив режимда ахборот айирбошлашни таъминланмоқда.

ЮНЕСКО жаҳон таълим маконининг ривожланиш жараёнини ташкилий тартибга солишни амалга оширади. Мазкур ташкилот барча мамлакатлар учун халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқади. ЮНЕСКО фаолияти:

• таълим, фан, маданият соҳасида халқлар ҳамкорлигини кенгайтириш учун замин яратишга;

• қонунийлик ва инсон ҳуқуқлари ялпи ҳурмат қилинишини таъминлашга;

• таълим соҳасида халқаро интеграция учун ҳуқуқий асослар яратиш жараёнига кўпроқ мамлакатлар қўшилишига эришишга;

• жаҳонда таълимнинг ҳолатини ўрганиш, ривожланишнинг самарали йўллари прогнозлаштиришга;

• давлатларнинг таълимнинг ҳолати ҳақидаги йиллик ҳисоботларини йиғиш ва тизимлаштиришга қаратилган.

Жаҳонда таълимнинг турли моделлари маълум. Таълимнинг янги моделларини топиш йўлида изланишлар давом этмоқда ва бу узлуқсиз жараёндир. Муайян таълим моделининг самарадорлигини амалиёт ва ҳаётнинг ўзи тасдиқлайди.

ЮНЕСКОнинг таълим соҳасини ривожлантириш борасидаги фаолияти. Ҳозирги замон таълим тизими ўз аҳамияти ҳамда ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётнинг бошқа соҳаларига таъсирига кўра энг муҳим ва устувор соҳалардан бири ҳисобланади. Шаклланган таълим тизими ўзининг асосий, амалий функциялари (таълим бериш, ижтимоийлаштириш, тарбиялаш)ни бажариш билан бир қаторда, барча ижтимоий институтлар ва жараёнлар фаолиятига кўмаклашади.

ЮНЕСКО (UNESCO — United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) – БМТнинг таълим, фан ва маданият масалалари билан шуғулланувчи ташкилоти. ЮНЕСКОнинг асосий мақсадлари: таълим, фан ва маданият соҳасида давлатлар ва халқлар ҳамкорлигини кенгайтириш ҳисобига тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлашга қўмаклашиш; адолатни ва қонунийликка риоя этилишини, БМТ Уставида эълон қилинган инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларига ялпи ҳурматни барча халқлар учун, уларнинг ирки, жинси, тили ёки динидан қатъи назар, таъминлаш.

Ташкилот 1945 йил 16 ноябрда тузилган. Унинг қароргоҳи Франция пойтахти Парижда жойлашган. Ҳозирги вақтда ташкилотга 193 давлат аъзо, шулардан 182 таси ташкилотнинг Париждаги қароргоҳи ҳузурда ўзининг доимий ваколатхонасига эга. Бу ерда 4 доимий қузатувчи ва ҳукуматлараро ташкилотларнинг 9 қузатув миссияси ҳам жойлашган. Ташкилот таркибига дунёнинг турли бурчақларида жойлашган 60 дан ортиқ бюро ва бўлинмалар киради.

Ташкилот ўз фаолиятида шуғулланадиган масалалар орасида куйидагилар бор: таълим соҳасида камситиш ҳамда саводсизлик муаммолари; миллий маданиятларни ўрганиш ва миллий кадрларни танлаш; ижтимоий фанлар, геология, океанография ва биосфера муаммолари.

ЮНЕСКОнинг таълим соҳасидаги сиёсати таълим фаолияти стратегиясини, унинг қонунчилик-ҳуқуқий базаси ва амалиётини ўз ичига олади. Буларнинг барчаси миллий ва халқаро даражаларда таълим жараёнларини бирлаштириш имкониятини беради.

ЮНЕСКОнинг асосий мақсад ва вазифалари БМТ Устави принциплари ва ўз Устави қондаларига мувофиқ халқаро ҳамкорликни амалга оширишдан иборат. Аммо, БМТ хавфсизлик соҳасида халқаро ҳамкорликни амалга оширса, ЮНЕСКО таълим, ижтимоий ва табиий фанлар, маданият ва ахборот соҳасида халқаро ҳамкорликни амалга оширади.

ЮНЕСКОнинг марказий раҳбар органлари – Бош конференция, Бош директор раҳбарлик қилувчи Ижроия Кенгаши ва Котибият. Бош конференция ЮНЕСКОнинг олий органи ҳисобланади. У барча аъзо давлатларнинг ваколатли делегацияларини ўз ичига олади. Бош конференция йиғилишида ҳар бир давлат битта овозга эга бўлади. Бош конференция ҳар икки йилда бир марта навбатдаги сессияга йиғилади. У ЮНЕСКО фаолиятининг сиёсати ва умумий йўналишларини белгилайди, икки йиллик иш дастури ва бюджетни тасдиқлайди, халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар, конвенциялар, ҳукуматлараро декларацияларни қабул қилади, таълим, фан ва маданиятнинг турли муаммоларига бағишланган энг муҳим конференцияларни ташкил этади, ЮНЕСКО ваколатига кирувчи халқаро лойиҳалар ва тавсияларни муҳокама қилади ва тасдиқлайди.

ЮНЕСКОнинг серкирра фаолияти – бу, энг аввало, аъзо давлатлар ҳукуматларининг халқаро ҳамкорлигидир. Ушбу ҳамкорлик таълим, фан, маданият ва коммуникация муаммоларини ҳал қилишда мазкур тамлакатлар расмий вакиллари ва мутахассисларининг иштирокига асосланади.

Жаҳонда, айрим минтақалар ва мамлакатларда таълим соҳасида юз берган воқеалар таҳлили XX асрнинг иккинчи ярми мобайнида ЮНЕСКО фаолияти таълимнинг долзарб муаммоларини ечишга қаратилганини кўрсатади. Бу даврда ЮНЕСКОнинг таълим соҳасидаги сиёсати ва фаолиятида қуйидаги икки йўналишни ажратиш мумкин: саводсизликни тугатиш; XXI аср мутахассисларини тайёрлаш мақсадида концепциялар ва уларни амалга ошириш бўйича аниқ дастурлар ишлаб чиқиш.

Таълим – қашшоқликка қарши курашишнинг самарали усулларидан бири. Инсоннинг интеллектуал даражасига ошса, унинг меҳнат бозоридagi мавқеи кучаяди. Таълим, шу жумладан саводхонлик инсонга ўзини шахс сифатида англаш имкониятини беради. ЮНЕСКО ҳомийлиги остида таълим ва саводсизликни тугатиш барча ёшдаги кишилар учун амалга оширилади. Тарбия методлари такомиллаштирилади ва мактабгача тарбия муассасалари сони кўпайтирилади. Ташкилот ҳар бир инсоннинг бошланғич маълумот олишга бўлган ҳуқуқига риоя этилишини ҳам кузатиб боради. Бу ҳар бир инсоннинг ҳуқуқигагина эмас, балки бурчига ҳам айланди. Таълим олишни давом эттириш кўлгина мамлакатларда мажбурий ҳисобланмайди, лекин ҳар бир инсон ўз ихтиёрига қараб уни давом эттириш ҳуқуқига эга. Буни ҳам ЮНЕСКО кузатиб боради.

Жаҳонда юз бераётган ривожланиш жараёнларида таълимнинг ролини ўрганишнинг аҳамияти яна шу билан белгиланадики, ЮНЕСКОнинг таълим соҳасидаги сиёсати ва фаолияти инсоннинг халқаро ҳуқуқлари ва уларни амалга ошириш борасидаги амалий иш мажмуини ўзида ифодалайди. Ушбу асосда ЮНЕСКО таълим соҳасидаги ўз сиёсатининг асосий принципларини ишлаб чиқади, унинг меъёрларини ва турли таълим дастурларини ривожлантиришнинг асосий йўналишларини яратади ва таснифлайди. Бунда минтақалар ва айрим мамлакатларнинг манфаатлари, аҳоли турли қатламларининг эҳтиёжлари инobatга олинади. Айни пайтда ЮНЕСКО аъзоси бўлган давлатларнинг аксарияти таълимнинг ривожланиш стратегиясини белгилашда бу соҳадаги халқаро тажрибадан ва ўрганилаётган даврда ЮНЕСКО ўзига кўрсатган реал ёрдамдан фойдаланишга ҳаракат қилади. Аммо таълим соҳасида миллий дастурларни амалга оширишда бош ролни ЮНЕСКОга аъзо давлатлар ўйнайди.

Жаҳонда халқаро маданий ва таълим марказлари фаолияти. “Тинчлик корпуси” ва унинг таълим соҳасидаги фаолияти. Тинчлик корпуси – АҚШ федерал ҳукуматининг бутун дунёда тинчлик ва дўстликни таъминлаш билан шуғулланувчи агентлиги. Тинчлик корпуси кўнгилилари таълим, соғлиқни сақлаш, бизнес, ахборот технологиялари, қишлоқ хўжалиги ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида оғир вазибаларни ҳал қилишда ҳукуматлар, мактаблар ва корхоналар билан ҳамкорлик қиладилар. Улар кичик ва катта, шаҳар ва қишлоқ жамоаларида яшайдилар ва меҳнат қиладилар.

Тинчлик корпуси 1961 йилда АҚШ президенти Жон Кеннеди томонидан таъсис этилган. Ташкилотнинг асосий вазибалари – қабул

қилувчи мамлакатларга профессионал ёрдам кўрсатиш, бутун жаҳонда америкаликлар тўғри тушунилишига ва айти пайтда америкаликлар чет эл маданиятларини тўғри идрок этишларига кўмаклашиш.

Тинчлик корпуси асосан волонтерлик ҳаракати ҳисобига ишлайди. Бутун дунёда волонтерлик ҳаракатида кузатилаётган тенденциялардан бири – кўнгиллилар сонининг муттасил кўпайиб боришидир. Улар халқаро волонтерлик фаолиятида иштирок этадилар. Иштирок мотивлари ҳар хил, чунончи: муҳтожларга ёрдам бериш, саёҳат қилиш, турли одамлар билан танишиш ва мулоқот қилишга интилиш ва ҳоказолар бўлиши мумкин. Халқаро волонтерлик дастурларида иштирок этишга махсус кўникмаларга эга бўлмаган одамлар ҳам, муайян соҳа мутахассислари ҳам жалб қилинадилар. Халқаро дастурлар бўйича волонтерлар одатда ривожланаётган мамлакатларда ишлайдилар ва ижтимоий соҳа (тиббиёт, таълим ва ш.к.)да ёрдам кўрсатадилар, шунингдек ҳалокат ва офатлар юз берган ҳудудларда фаолият олиб борадилар.

Ўзини ўзи текшириш ва назорат қилиш учун саволлар

1. Жаҳонда ҳозирги замон таълим тизимларини ривожлантиришнинг қайси асосий йўналишлари мавжуд?
2. Олий таълимнинг интеграциялашуви маҳсули саналган Болонья жараёни ҳақида гапириб беринг.
3. Болонья жараёнининг асосий ғояларини айтинг.
4. Таълим соҳасида халқаро ташкилотлар ва жамғармалар асосан қайси йўналишларда иш олиб борадилар?

4-мавзу. Таълим соҳасида интеграция

Таълим ижтимоий ҳодиса сифатида. Таълимнинг мазмунини ислоҳ қилишда ўқув дастурлари ва замонвий таълим воситаларининг аҳамияти. Жаҳоннинг турли мамлакатларида таълимнинг интеграциялашуви ва ёшларга касб-ҳунар ўргатиш муаммолари. Таълимни тоифалаштириш муаммолари ва махсус таълим муассасаларининг фаолияти. Таълим соҳасида давлат сиёсатининг асосий принциплари. Таълимнинг интернационаллашуви.

Таълим ижтимоий ҳодиса сифатида. Ҳар қандай жамият унинг аъзолари мазкур жамиятда қабул қилинган, конкрет табиий ва ижтимоий-тарихий шароитлар билан белгиланган қадриятлар ва хулқ-атвор меъёрларига риоя қилган ҳолдагина мавжуд бўлади. Инсон ижтимоийлашув жараёнида шахсга айланади, ижтимоий функцияларни бажариш қобилиятини касб этади. Айрим олимлар ижтимоийлашувни умрбод давом этадиган жараён деб ҳисоблайдилар, уни яшаш жойи ва жамоанинг ўзгариши, оилавий ҳолат, инсоннинг қариши билан боғлайдилар. Бундай ижтимоийлашув аслида ижтимоий мослашувдан бошқа нарса эмас. Аммо ижтимоийлашув шунинг ўзи билангина чекланмайди. У шахснинг камол топиши, ўз тақдирини ўзи белгилаши ва ўз имкониятларини рўёбга чиқаришини ҳам назарда тутаяди. Бунда мазкур вазибалар ҳам стихияли тарзда, ҳам изчил, бутун жамият, бунинг учун махсус яратилган институтлар ва инсоннинг ўзи томонидан ҳал қилинади. Бу изчил ташкил этилган ижтимоийлашувни бошқариш жараёни таълим деб аталади. Бинобарин, таълим бир қанча фанлар даражасида ўрганиладиган кўп сонли жиҳатлар ва томонларга эга бўлган мураккаб ижтимоий-тарихий феномен сифатида майдонга чиқади.

Таълим деганда шахснинг жисмоний ва маънавий камол топиш ягона жараёни, айрим идеал образларга, тарихан белгиланган, ижтимоий онгда у ёки бу даражада аниқ қайд этилган ижтимоий андозаларга (масалан, яхши фуқаро, серғайрат тadbиркор, комил инсон) қараб мўлжал олувчи ижтимоийлашув жараёни тушунилади. Бундай талқинда таълим барча жамиятлар ва барча индивидлар ҳаётининг ажралмас қисми сифатида намоён бўлади. Шу туфайли ҳам у энг аввало ижтимоий ҳодиса ҳисобланади.

Билимлар бериш ва ижтимоий тажриба билан ўртоқлашиш жараёни жамият ҳаёт фаолиятининг бошқа турларидан ажралиб чиқиб, таълим ва тарбия масалалари билан махсус шуғулланувчи шахсларнинг ишига айланган пайтдан бошлаб таълим ижтимоий ҳаёт соҳасига айланди. Аммо таълим маданиятни мерос қолдириш, шахснинг ижтимоийлашуви ва камол топишини таъминлашнинг ижтимоий усули сифатида жамият билан бир вақтда пайдо бўлган ва меҳнат фаолияти, тафаккур, тилнинг ривожланиши билан бирга ривожланган.

Ижтимоий ҳодиса сифатидаги таълим – бу энг аввало объектив ижтимоий бойликдир. Ҳар қандай жамиятнинг ахлоқий, ақлий, илмий-

техник, маънавий-маданий ва иқтисодий салоҳияти таълим соҳасининг ривожланиш даражасига бевосита боғлиқ. Аммо ижтимоий табиат ва тарихий хусусиятга эга бўлган таълим, ўз навбатида, жамиятнинг мазкур ижтимоий функцияни бажарувчи тарихий типи билан белгиланади. У ижтимоий ривожланиш вазифаларини, жамиятда иқтисодиёт ва маданиятнинг даражасини, унинг сиёсий ва мафкуравий мўлжаллари хусусиятини акс эттиради, зеро педагоглар, тарбияланувчилар ҳам ижтимоий муносабатларнинг субъектлари ҳисобланадилар.

Таълим умуминсоний кадрият сифатида эътироф этилиши бугунги кунда ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди. Бу аксарият мамлакатларда инсоннинг конституциявий даражада мустақамланган таълим олиш ҳуқуқи билан тасдиқланади. Уни амалга ошириш у ёки бу давлатда мавжуд бўлган таълим тизимлари билан таъминланади. Бу таълим тизимлари ташкил этиш принципларига кўра ажралиб туради.

Таълимнинг маданий-гуманистик функцияларини англаб етиш у комил инсонни вояга етказишга қаратилган, деган умумий хулосага келиш имкониятини беради. Комил инсон бўлиб етилиш ҳар бир инсоннинг вазифаси, бурчи ва олий мақсадидир. Бунда таълимнинг гуманистик мақсадига эришиш вазифасини ҳал қилишга таълим тизимининг ҳар бир элементи ўз ҳиссасини қўшади. Таълимнинг гуманистик мақсади унинг мазмунини қайта кўришни талаб қилади. У энг янги илмий-техник ахборотнигина эмас, балки шахснинг камол топишига хизмат қилувчи гуманитар билимлар ва кўникмаларни, ижодий фаолият тажрибасини, дунёга ва унда инсоннинг ўрнига кадрият сифатида ёндашишни, шунингдек ҳаётдаги ранг-баранг вазиятларда инсон хулқ-атворини белгиловчи маънавий-ахлоқий туйғулар тизимини ҳам ўз ичига олади.

Таълимнинг мазмунини ислоҳ қилишда ўқув дастурлари ва замонавий таълим воситаларининг аҳамияти. Турли мамлакатларда таълим соҳасида эришилган ютуқларни таққослаш улар ушбу мамлакатларда таълим фалсафасининг ривожланиши, шунингдек унинг педагогик назария ва амалиёт билан бирикиши маҳсулидир, деган хулосага келиш имкониятини беради. Ҳозирги Европа мактаби ва таълими асосан Я.А.Коменский, И.Г.Песталоцци, Ф.Фребель, И.Ф.Гербарт, А.Дистервег, Ж.Дьюи ва бошқа атоқли педагоглар томонидан таърифланган фалсафий-педагогик ғоялар таъсирида шаклланган. Уларнинг ғоялари XIX–XX асрлар мобайлида тадрижий ривожланган бўлса-да, лекин асосий хусусиятлари: таълимнинг мақсадлари ва мазмуни, таълим шакллари ва методлари, педагогик жараён ва мактаб ҳаётини ташкил этиш усуллари ўзгаришсиз қолган таълимнинг классик моделига асос бўлган.

Таълимнинг мазмуни шахсни камол топтириш ва унинг базавий маданиятини шакллантиришнинг асосий воситаларидан бири ҳисобланади. Таълимнинг мазмуни тарихий хусусият касб этади, чунки у жамият ривожланишининг у ёки бу босқичида таълимнинг мақсад ва вазифалари билан белгиланади. Бу таълимнинг мазмуни ҳаёт ва ишлаб чиқариш

талаблари ҳамда илмий билимнинг ривожланиш даражаси таъсирида ўзгаришини англатади.

Ҳозирги замон таълимининг мақсади – шахснинг унга ва жамиятга ижтимоий аҳамиятга молик фаолиятга киритиш учун зарур бўлган хоссаларини ривожлантириш. Таълимнинг мазкур мақсади билимлар, уқув ва кўникмаларга комил инсонни вояга етказиш учун зарур бўлган воситалар сифатида ёндашиш имкониятини беради. Билимлар, уқув ва кўникмалар ўзлаштирилаётган маданиятни ҳаётда қўллаш учун зарур. Айни шу сабабли таълим муассасаларида фанлар ва санъат асосларини ўрганиш бирдан-бир мақсад эмас, балки ҳақиқатнинг тагига етиш ва уни синовдан ўтказиш, гўзалликни билиш ва ривожлантириш усулларини ўзлаштириш воситаси ҳисобланади.

Назарий даражада ўқув режаларида ўз ифодасини топувчи таълимнинг мазмуни ўқув фанларида конкретлаштирилади. Ўқув дастури – ўқув фанига доир билимлар, уқув ва кўникмалар мазмунини, дунёқарашга доир асосий гоёялари ўрганиш мантиқини ёритувчи норматив ҳужжат. Унда мавзулар ва масалалар ҳамда уларни ўрганишга сарфланадиган вақт муайян кетма-кетликда баён этилади. У фанни ўқитиш, назариялар, воқеалар ва фактларни баҳолашнинг умумий илмий ва маънавий-яхлит йўналишини белгилайди. Дастурда ўқув материали таълим олиш йиллари бўйича олдинма-кетин жойлаштирилади. Дастурда белгиланган билимлар, уқув ва кўникмаларни таълим олувчилар тўла ўзлаштиришлари таълим жараёнининг самарадорлигини белгиловчи мезонлардан бири ҳисобланади.

Ҳозирги замон таълими ахборот ва коммуникацион технологияларсиз шаклланиши ва ривожланиши мумкин эмас. Бу технологиялар таълим фаолиятининг турли соҳаларига тобора кенгроқ кириб келмоқда. Буига жамиятнинг кенг қўламли ахборотлаштириш ташқи омиллари, билимдон мутахассислар тайёрлаш зарурияти, замонавий компьютер техникаси ва дастурий таъминотни тарқатиш, таълимни ахборотлаштиришга доир давлат ва давлатлараро дастурлар қабул қилиш билан боғлиқ ички омиллар кўмаклашмоқда. Ахборотлаштириш воситаларидан фойдаланиш аксарият ҳолларда педагоглар меҳнатини интенсифлаштиришга, шунингдек турли таълим тизимларида таълим олувчиларни тайёрлашнинг самарадорлик даражасига ижобий таъсир кўрсатади.

Компьютер тармоқлари пайдо бўлиши билан таълим олувчилар ва педагоглар ер куррасининг исталган нуқтасидан ахборотни тезкорлик билан олиш имкониятини қўлга киритдилар. Глобал Интернет тармоги орқали жаҳон ахборот ресурслари (электрон кутубхоналар, маълумотлар базалари ва х.к.)га бир лаҳзада кириш мумкин. Мазкур оммавий ресурсда бир неча миллиард мультимедиа-ҳужжатлар эълон қилинган.

Коммуникация воситалари ўқув-услубий ва илмий ахборотдан кенг фойдаланиш, оператив консультатив ёрдамни ташкил этиш, илмий-тадқиқот фаолиятини моделлаштириш, реал вақт режимида виртуал ўқув машғулотлари ўтказиш учун имконият яратди.

Замонавий ахборот ва коммуникацион технологиялар, чунончи: электрон почта, телеконференциялар, ICQ таълим жараёни иштирокчилари ўртасидаги мулоқотни макон ва вақтда тақсимлаш учун имконият яратди. Бу ёндашувлар ёрдамида ахборот айирбошлаш (саволлар, маслаҳатлар, қўшимча материал, назорат топшириқлари билан ўртоқлашиш) мумкин. Буларнинг барчаси таълим олувчилар ва ўқитувчиларга олинган хабарларни тахлил қилиш ва уларга ҳар қандай қулай пайтда жавоб бериш имкониятини беради.

Ўз навбатида, дистанцион таълимни шакллантириш ва такомиллаштириш ўқув-услубий материалларни ва таълим воситалари мажмуаларини, чунончи: дарсликлар, практикумлар, топшириқ ва тестлар тўпламларини ишлаб чиқишга нисбатан янгича ёндашувлар пайдо бўлишига олиб келади. Ранг-баранг тренажёрлар ва мустақил ўқиш учун қўлланмалар ишлаб чиқишга кўпроқ эътибор берилиши лозим. Телекоммуникацион технологиялар ривожланиши билан Интернет тармоғининг таълим ресурслари трансегаравий таълим учун муҳим воситаларга айланади.

Жаҳоннинг турли мамлакатларида таълимнинг интеграциялашуви ва ёшларга касб-ҳунар ўргатиш муаммолари. Ҳозирги дунёда муҳим ижтимоий-иқтисодий ва технологик ўзгаришлар юз бериши натижасида постиндустриал жамиятнинг ахборот жамияти сари тадрижий ривожланиши кузатилмоқда. Ўз-ўзидан равшанки, инсониятнинг бўлгуси мавжудлиги барча даражаларда: иқтисодиёт (ишлаб чиқариш, савдо, молия соҳаси)да ҳам, табиийки, таълим соҳасида ҳам интеграциялашув билан белгиланади, зеро таълим ўз вазифасига қўра ўзгарувчан муҳитни бошқаришга қодир бўлган менежер кадрлар тайёрлашга бурчлидир. Глобаллашув ва миллий иқтисодиётларнинг жаҳон ҳўжалик фаолияти тизимида интеграциялашуви жараёнлари халқаро иқтисодий муносабатларнинг янги шакли – таълим хизматлари экспорт-импорти пайдо бўлишини белгилади.

Жаҳонда олий таълим тизимларининг ривожланишини белгилувчи омиллар орасида глобаллашув, интеграция ва интернационаллашув жараёнлари айниқса муҳим ўрин эгаллайди.

Бугунги кунда илмий-таълим мажмуининг самарадорлигини ошириш зарурияти жамиятда ҳам, бошқарув органларида ҳам теран англаб етилмоқда. Бу вазифа турли дастурий ҳужжатларда белгиланган, оммавий ахборот воситаларида муҳокама қилинади. Жойлардаги фан ва таълим ташкилотлари амалий интеграцияга кучли эҳтиёж сезади.

Ёшларга касб-ҳунар ўргатиш муаммолари барча замонларда долзарб аҳамиятга эга бўлган. Ёшларни касбга йўналтириш муаммосини ўрганишга бағишлаб кўп сонли диссертациялар, монографиялар, рисоалар, мақолалар бағишланган, юзлаб амалиётчилар тажрибаси умумлаштирилган. Мактаб ўқувчиларини касбга йўналтириш масалаларининг илмий ва амалий ечимлари мамлакатнинг кадрларни тўғри танлаш, уларни тайёрлаш ва кейинчалик

танланган касбда мустақкамлашга бўлган ижтимоий буюртмасига жавоб ҳисобланади.

Касбга йўналтириш – касблар олами ва турли фаолиятлар хусусияти билан таништириш тадбирлари тизими. Касбга йўналтириш индивидуал қобилиятлар ва майлларга, шунингдек инсонга жамият яратган имкониятларга мувофиқ касбни танлашга қўмаклашади.

Касбга йўналтириш куйидагиларни ўз ичига олади:

1) касбга доир билимлар бериш – ёшларни касблар олами, ўқув юртлари, касбий фаолиятда муваффақиятга эришиш имкониятлари ҳақида ахборот билан таъминлаш;

2) касбий тарбия – ёшларда меҳнаткашлик, ишчанлик фазилатларини, ўз касбий вазифаларини бажаришга масъулият билан ёндашиш, қобилиятлар ва майлларни шакллантириш;

3) касб танлаш, ишга жойлашиш, касбий таёйргарликдан ўтиш масалалари бўйича касбий маслаҳат бериш;

4) шахсни касбий ривожлантириш ва унинг касбий фаолиятини қўллаб-қувватлаш, шу жумладан ўз касбини ўзгартириш ва қайта тайёргарликдан ўтишда унга қўмаклашиш.

Касбга йўналтиришни амалга ошириш учун касбларнинг ижтимоий-иқтисодий хусусиятларини, касбий ривожланиш имкониятларини, муайян касблар кенг тарқалган ҳудудларни, касб эгаларининг даромадлари даражасини, малака олиш йўлларини ва мансаб пиллаполярларидан кўтагириш имкониятларини, шунингдек меҳнат бозори хусусиятларини билиш талаб этилади. Бундан ташқари, ишлаб чиқариш жараёнлари ва касбий вазифалар тавсифини ўз ичига олган технологик кўрсаткичлардан; кўрсатмалар ва қарши кўрсатмалар рўйхатларини ўз ичига олган тиббий-физиологик ва санитария кўрсаткичларидан; муайян касблар даражасида одамларнинг индивидуал хусусиятларига қўйиладиган талаблардан бохабар бўлиш лозим. Бундай маълумотларнинг барчасини ўз ичига олган ҳужжат профессиограмма деб аталади.

Касбга йўналтириш мақсадлари жамият, унинг вазифалари ва эҳтиёжлари билан белгиланади. Мактаб ўқувчилари фаолиятининг маҳсули – уларнинг билимлари, кўникмалари ва билишга доир имкониятларини рўёбга чиқарувчи конкрет касбни танлаш.

Ғарб касбга йўналтириш мактабида энг аввало конкрет ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун кадрларни танлаш (уларнинг мувофиқлиги) масаласи ўрганилади. Инсон иқтисодий машинанинг яшовчанлигини таъминловчи ресурс сифатида қаралади. Шу туфайли ҳам бу ерда инсон ўз руҳий-физиологик, ақлий ва бошқа хусусиятларига кўра ўзига юклатилаётган меҳнат функциясига мувофиқлигини текшириш учун мўлжалланган тест методикалари жуда кўп. Инсонга маълумот олишга маблағларни оқилона сарфлаш ва сўнгра ўзини “яхши нархга сотиш” таклиф қилинади. Касбга йўналтиришга нисбатан мазкур ёндашув ўзгача вақт ва маблағ сарфлари, шахс

ижтимоий ва руҳий-эмоционал етилишининг ўзгача тезлиги, индивидуум ва жамият ҳаёт фаолияти учун ўзгача оқибатлар билан боғлиқ.

Бугунги кунда касбга йўналтириш индивидга касб танлашга ёрдам беришга қаратилган фаолият сифатида тушунилади. У индивид ўз имкониятларини қайси меҳнат фаолиятида намоён этмоқчи бўлса, шу фаолиятни аниқлаш жараёнини ташкил этиш, индивид мазкур фаолиятга бўлган ўз майллари ва қобилиятларини англаб етишида унга консалтация ёрдам кўрсатиш, касбни ўзлаштириш учун зарур билимларни олиш, уқув ва кўникмаларни ўзлаштириш йўллари ва воситалари ҳақида ахборот бериш орқали амалга оширилади.

Мансаб пиллапояларидан кўтарилиш ҳоллари сонининг кўплиги, ёшлар меҳнат бозорига жуда тез киришлари, кўшимча таълим тизимининг ривожланганлиги, мамлакат ёш фуқаролари ўз касбий ҳаётидан қониққанлиги, бинобарин, ҳаётнинг юксак сифати мамлакатда касбга йўналтириш тизимининг самаралилиги кўрсаткичлари ҳисобланади.

Бугунги кунда ғарб мамлакатларида касбга йўналтириш тизимли моделга асосланади. Ёшларни касбга йўналтириш ва ишга жойлаштириш ягона мажмуанинг асосий қисмлари сифатида қаралади. Бу мажмуа касбга доир ахборот, маслаҳат ва тавсиялар беришни, касбий танлаш ва саралашни, дастлабки тарзда ишга жойлаштиришни ва меҳнат фаолиятига мослашиш чора-тадбирларини ўз ичига олади. Буларнинг барчаси “ўтиш хизматлари” атамаси билан ифодаланади.

Касбга йўналтириш ишини ташкил этишга нисбатан концептуал ёндашувларда мавжуд фарқларга қарамай, таълим тизимининг турли институтлари давлат ва хусусий агентликлар билан бирга ёшларни касбга йўналтириш ва ишга жойлаштириш ташкилий тузилмасининг асосий элементларини ташкил этиши ривожланган мамлакатларнинг барчаси учун умумий ҳисобланади.

Жамият ривожланишининг ҳозирги босқичида бозор иқтисодиёти шароитида ёшларни касбга йўналтириш тизими сифат жиҳатидан тақомиллаштиришни талаб қилади.

Қуйидагилар ёшларни касбга йўналтиришнинг асосий вазифалари ҳисобланади:

- инновацион фаолиятга стимуллар яратиш, иқтидорли ёшлар билан ишлаш тизимини тақомиллаштириш йўли билан ёшларнинг инновацион ҳулқ-атворини шакллантириш;

- ёшларни тадбиркорлик фаолиятига жалб қилиш ва ўз бизнесини юритиш кўникмаларини ривожлантириш;

- минтақалар ва мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиши стратегик йўналишини ҳисобга олган ҳолда меҳнат бозорига талаб ва таклифнинг таркибий номуаносиблигига барҳам бериш;

- битирувчиларни ишга жойлаштириш ва уларнинг касбий маҳоратини оширишга қаратилган дастурлар ва лойиҳаларни амалга оширишда ҳокимият органлари, ўқув юртлари ва иш берувчиларнинг ҳамкорлигини кенгайтириш.

Таълимни тоифалаштириш (дифференциация) муаммолари ва махсус таълим муассасаларининг фаолияти. XX–XXI асрлар чегарасида таълимни ривожлантиришнинг асосий тенденциялари орасида тадқиқотчилар таълимни тоифалаштиришнинг кенгайишини, таълимнинг кўп соҳалилиги ва вариативлигига қараб мўлжал олишни, таълим моделларини танлаш имкониятларини кенгайтиришни, жамиятнинг ўзгараётган талабларига мувофиқ таълим тизимининг барча босқичларини модернизация қилишни қайд этадилар. Ҳозирги вақтда бутун дунёда кузатилаётган таълимнинг ривожланиш тенденцияси таълим олувчиларни уларнинг майллари, кизиқишлари ва давоматига мувофиқ тайёрлашни тоифалаштиришга эътиборнинг кучайишида намоён бўлаётир. Бугунги кунда турли ўқув юртли бўйича таълимни тақсимлаш тоифалаштиришнинг асосий шакллари ҳисобланади. Одатда, тоифалаштириш бошланғич мактабни тугаллаш босқичида юз беради, турли ўқув муассасаларида амалга оширилади ва таълим дастурларининг мазмуни уларнинг бош мезони бўлиб хизмат қилади. Бир ўқув юрти доирасида тоифалаштириш анча кенг тарқалган.

Тоифалаштиришни амалга ошириш жараёнида таълим олувчиларга йўл кўрсатиш – уларни умумий таълимнинг турли йўналишлари бўйича тақсимлаш (таълимга йўналтириш) ва муайян фаолиятга доир билимларни ўзлаштириш (касбга йўналтириш) биринчи даражали аҳамият касб этади. Кўпгина мамлакатларда таълим олувчиларга йўл кўрсатиш махсус систематик тадбирлар предмети ҳисобланади. Уларда янги ижтимоий воқеликни ва таълим олувчи шахсини ривожлантириш эҳтиёжларини ҳисобга олишга ҳаракат қиладилар.

Таълимнинг кўп соҳалилиги ва муовбиллигини ривожлантириш доирасида ўқув юртларининг янги типлари вужудга келади. Одатда, бу кўпроқ ўрта ва касб-ҳунар таълими соҳасига тегишли. Бу борада таълимни ривожлантириш йўлларида бири тўлиқ ўрта мактаб доирасида умумий ва ўрта таълимни бирлаштириш ҳисобланади (масалан, Англияда шаҳар технологик коллежини тамомлагандан сўнг дарҳол касбий фаолиятга киришиш ёки олий мактабга ўқишга кириш мумкин).

Ҳозирги дунёда таълим моделларини танлаш учун тобора кенг имкониятлар берилмоқда. Давлат ўқув юртларидан ташқари, таълим амалиётида бир қанча хусусий ўқув юртлари ҳам мавжуд бўлиб, уларда таълим-тарбия жараёни анъанавий таълим-тарбия жараёнидан анча фарқ қилади. Сўнгги йилларда бундай мактаблар сони кўпайиб бормоқда. Хусусий ўқув юртлари таълим олувчиларнинг расмий таълим тизими доирасида ечиш мушкул бўлган муаммолари ечимларини топишлари мумкин. Юқсак таълим стандартларига қараб мўлжал олувчи хусусий мактаблар алоҳида таълим ва тарбия муҳити ҳамда махсус таълим дастурига муҳтож бўлган иқтидорли болаларнинг қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам берадилар.

Таълимни ривожлантириш йўлларида топиш борасидаги изланишлар экспериментал ўқув юртлари негизида амалга оширилмоқда. Бу мактаблар энг мохир педагоглар тажрибасини ҳисобга олган ҳолда асосий педагогик

гояларни эмпирик синовдан ўтказиш, уларни маромига етказиш ва асослаш учун мўлжалланган. Экспериментал ўқув юртлари тажрибаси таълимнинг ривожланишидаги бўлғуси тенденцияларни доим ҳам белгилайвермайди, лекин уларнинг фаолияти мактаб ишини янгилаш борасида анча муҳим воқеа ҳисобланади. Инсоннинг ўта сифатли таълимга бўлган эҳтиёжи ҳозирги замон таълимнинг ривожланиш тенденциясини белгиловчи бош омилга айланади.

Психолого-педагогик ва услубий адабиётларда таълимнинг мазмунини тоифалаштиришнинг *икки асосий тип*и фарқланади. Булар:

- даражавий тоифалаштириш;
- соҳавий тоифалаштириш.

Ҳозирги дунёда ахборот ҳажмининг жадал суръатларда кўпайиши, инсон фаолияти соҳасининг кенгайиши уни ҳар бир инсон тўлиқ ўзлаштиришига имкон бермайди. Бу муайян соҳада ихтисослашиш заруриятини келтириб чиқаради. Бинобарин, кўшимча таълим даражасида тайёргарликни ҳам ихтисослаштириш талаб этилади. Таълимни соҳавий тоифалаштириш айти шу вазифани ҳал қилишни назарда тутди. Ҳозирги замон педагогикасида таълимнинг мазмунини соҳавий тоифалаштириш мақсади “таълим олувчиларнинг барқарор қизиқишлари, майллари ва қобилиятлари соҳасининг изчил ихтисослашувига эришиш” сифатида тавсифланади.

Таълимнинг мазмунини соҳавий тоифалаштириш билан бола шахсиятининг ўзига хос жиҳатлари, ижодий қобилиятлари ва майлларини амалда тўлақонли намоён этиш, уларни ўзлари танлаган соҳада ўқишни давом эттиришга, мўлжалланаётган касбий фаолиятга янада самаралироқ ва изчилроқ тайёрлаш имкониятлари билан боғлайдилар.

Соҳавий тоифалаштириш болалар ўзларининг билим олишга бўлган эҳтиёжлари ҳамда қобилиятларини янада теранроқ англаб етишларини назарда тутди. У болаларнинг айрим гуруҳларига нисбатан индивидуал ёндашувни амалга ошириш билан узвий боғлиқ.

Барқарор махсус қизиқишларни шакллантириш болаларнинг қобилиятларини ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланади. Бу инсон фаолиятининг муайян соҳасига қизиқишлар бўлиб, улар кейинчалик мазкур фаолият тури билан касбий даражада шуғулланишга бўлган интилишга айланади.

Таълимни тоифалаштиришда инклюзив таълим жараёнлари айниқса ақлий ўсишда оқсаётган ва жисмоний нуқсонли бўлган болалар сони 20% гача етувчи ва ундан ошувчи йирик шаҳарлар, мегаполисларда алоҳида ўрин эгаллай бошлайди. Бу ерда гал ирсий шикастланган ривожланаётган инсонга содда ва жамият учун зарур бўлган касбни ўргатиш, унга барқарор ахлокий кўникмаларни сингдириш ҳақида боради.

Психолог Л.С.Виготский имкониятлари чекланган бола нормал ривожланаётган болалар даврасидан чиқарилмайдиган таълим тизимини яратиш зарурлигини таъкидлаган эди. Унинг фикрича, махсус мактаб

Ўзининг барча афзалликларидан қатъи назар, асосан бир камчилик билан ажралиб турадики, у ўз тарбияланувчиси – кўр, кар ёки ақли заиф болани тор жамоага киритади, ҳамма нарса боланинг нуқсонига мослаштирилган, унинг эътиборини ўз нуқсонига қаратадиган ва уни ҳақиқий ҳаётга киритмайдиган берк дунёни яратади. Лўнда қилиб айтганда, махсус мактаб болани алоҳида ажратилган оламдан чиқариш ўрнига, унда ўз қобилигига янада кучлироқ ўралишга элтувчи кўникмаларни ривожлантиради. Шу туфайли ҳам Л.С.Виготский ривожланишда нуқсони бўлган болани тарбиялашнинг асосий вазифалари уни ҳаётга олиб кириш ва унинг нуқсони ўрнини бошқа бирон-бир йўл билан тўлдиришдан иборат, деб ҳисоблаган. Шундай қилиб, Л.С.Виготский бирлаштирилган таълим ғоясини биринчилардан бўлиб асослаган. Кейинчалик унинг ғояси Фарбий Европа ва АҚШ мактабларининг иш амалиётида рўёбга чиқарилди.

Дунё мамлакатларининг ҳар бири махсус таълимни ўзининг алоҳида йўли билан интеграция қилиши зарурлигини англаб етди. XX аср охирига келиб жаҳоннинг кўпгина мамлакатлари (АҚШ, Буюк Британия, Швеция, Германия, Италия, Скандинавия мамлакатлари)да болаларни махсус (коррекция) таълим муассасаларига жойлаштириш қолган барча имкониятлардан фойдаланилган ва улар қутилган натижани бермаган ҳолда кўриладиган энг сўнгги чора ҳисобланади. Бу мамлакатларнинг таълим амалиётида инклюзив ёндашув принципи қўлланилади, яъни ривожланишда нуқсони бўлган болаларга оммавий мактабда ҳамма қатори таълим олиш имконияти берилади.

Сўнгги йилларда чет эл мамлакатлари (АҚШ, Канада, Буюк Британия ва бошқалар)да “интеграция” тушунчасининг ўрнини “киритиш” (inclusion) тушунчаси эгалламоқда. Бунга ЮНЕСКОнинг “киритувчи таълим”га кўмаклашувчи ижтимоий сиёсат чора-тадбирлари тўғрисидаги декларацияси (Испания, Саламанка шаҳри, 1994 йил) имконият яратди. Янги тушунчани ва тегишли ҳаракатлар тизимини амалга киритиш ташаббускорлари фикрига кўра, ривожланишида нуқсони бўлган болалар бундай нуқсонсиз болалар билан бир синфда бирлаштирилиши ўз-ўзича нуқсонли болалар синф ҳаётида тўлақонли иштирок этишларини англатмайди. Инглизча “includ” феъли “ўз ичига олиш, қамраб олиш, ўз таркибда эга бўлиш” деб ўгирилади. Шу туфайли ҳам “inclusion” сўзи нафақат таълимга, балки инсоннинг жамиятдаги ўрнига ҳам янгилик нуктаи назарни акс эттирувчи атама сифатида намоён бўлади.

Ривожланишида нуқсони бўлган болаларнинг таълим тизими давлатнинг қадриятларга муносабатини акс эттирувчи институт ҳисобланади. XX аср 90-йилларининг бошида кўпгина мамлакатларда эълон қилинган демократик, очик фуқаролик жамият қуришга, одамлар ўртасида умумий тенглик ғоясини рўёбга чиқаришга, инсонни энг олий қадрият деб эътироф этишга ўтиш ўз-ўзидан ривожланишида нуқсони бўлган болаларга ва уларнинг ҳуқуқларига давлатнинг муносабати ўзгаришига ҳам сабаб бўлди.

XXI аср махсус таълими – янгича типдаги тизим. У куйидагиларни назарда тутати:

- ривожланишида нуқсони бўлган болалар ҳам, уларнинг нормал ривожланаётган тенгдошлари ҳам таълим оладиган янгича типдаги таълим муассасаларини яратишни;

- мавжуд махсус таълим муассасаларига янги функциялар – мазкур минтақанинг умумий таълим муассасаларига киритилган болалар ва уларнинг оилаларига, шунингдек ушбу муассасаларнинг мутахассисларига махсус консултацияв ёрдам кўрсатишни;

- таълим жараёнининг узлуксизлигини ва уни мактаб ёши чегарасидан чиқаришни.

Шундай қилиб, таълим соҳасида алоҳида эҳтиёжларга эга бўлган болалар учун таълим муассасаларини ривожлантириш имкониятлари ҳам янги функция – ривожланишда нуқсони бўлган болаларга махсус психолого-педагогик ёрдам кўрсатиш функциясини жорий этиш, ҳам принципал янги таълим муассасаларини яратиш билан боғлиқ.

Таълим соҳасида давлат сиёсатининг асосий принциплари. Кадрлар тайёрлаш тизимини иқтисодиёт, фан, маданият ва технологияларни ривожлантириш асосида такомиллаштириш жаҳонда аксарият мамлакатлар ривожланишининг энг муҳим омили сифатида эътироф этилган.

1991 йилдан *Ўзбекистонда* демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш йўли танланди ва изчил амалга оширилмоқда. Узлуксиз таълим тизимида олий таълим алоҳида ўрин эгаллайди. Ўрта махсус, касб-хунар таълими негиздаги олий таълим узлуксиз таълим тизимининг мустақил тури ҳисобланади ва Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”га мувофиқ амалга оширилмоқда. Таълим республика иқтисодий салоҳиятининг ўсиши билан беvosита боғлиқ. Ўзбекистон Президенти бу ҳақда гапирар экан, кичик бизнес ва тadbиркорликни ривожлантириш муаммоларини ечиш, бу соҳага ёшларни, коллежлар ва олий ўқув юртлари битирувчиларини кенг жалб қилиш учун зарурий шарт-шароитлар яратиш “Баркамол авлод йили” Давлат дастурида алоҳида ўрин эгаллашини таъкидлади.

Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ривожланишнинг глобаллашуви шароитида давлатнинг рақобатбардошлиги унинг мавжуд илмий-маърифий ва илмий-техникавий салоҳиятдан тўлақонли фойдаланиш, инновацияларни иқтисодиётгагина эмас, балки таълим соҳасига ҳам самарали жорий этиш имкониятлари билан беvosита боғлиқ. Анъанавий касблар таркибида, ходимларнинг иқтисодий хулқ-атворида, касб танлашда кадрятлар ва мўлжаллар тизими ҳамда меҳнатни татбиқ этиш соҳаларида жиддий ўзгаришлар юз берди. Буларнинг барчаси ходимнинг янгича тип – инновацион фикрлаш услубига эга бўлган ходим пайдо бўлганини тасдиқлайди.

Иқтисодий қудрат жиҳатидан жаҳонда иккинчи ўринда турувчи мамлакат – *Япония* эришган ютуқлар асосан таълимнинг юксак даражаси

билан белгиланади. Японияни буюк ўқимишли давлат деб аташлари тасодифий бир ҳол эмас.

Дарҳақиқат, бу мамлакатда маориф ишига барча замонларда катта эътибор берилган. Янада юксакроқ мақомга эришишга ҳаракат қилиш – японлар менталитетиغا хос хусусият. Мамлакатнинг бутун тарихий мобайнида таълим олий маънавий кадрият, давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири, “япон мўъжизаси”нинг базавий элементи ҳисобланган.

Бугунги кунда жиддий ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар шароитида ҳукумат таълим олдига янги кенг кўламли вазифаларни қўймоқда. Ахборотлаштириш даврида “меҳнаткаш асарилар” эмас, балки ўзига хос тарзда фикрлайдиган мутахассислар биринчи ўринга чиқади. Уларни тайёрлаш вазифаси ҳозир таълимни ислоҳ қилиш жараёнида ҳал этилмоқда.

Япония ҳукумати таълим тизимини доимий назорат қилади, жамият эҳтиёжларига мувофиқ унга тузатишлар киритади. Японияда амал қилувчи таълим концепцияси ҳар бир бола тенг даражада жиҳозланган мактабларда тенг малакали ўқитувчилар қўлида таълим олишга умид қилишга ҳақли эканлигини назарда тутаяди. Айни шу сабабли давлат ўз ихтиёридаги ўқув юртларинигина эмас, балки қисман маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига қарашли бўлган ўқув юртларини, шунингдек хусусий мактабларни ҳам молиялаштиради. Мажбурий таълим тизими ўқитувчилари иш ҳақининг ярми ва мактаб биноларини жиҳозлаш ва сақлаб туриш харажатларининг учдан бирдан ярмигача бўлган қисми марказий бюджетдан тўланади. Таълим тизимида давлатнинг роли жуда катта – бу соҳага давлат бюджети маблағларининг қарийб 8% сарфланади.

Чет эллик туристлар сонига кўра *Германия* жаҳонда АҚШ ва Франциядан кейин учинчи ўринни эгаллайди. Мамлакатда уч юздан ортиқ олий ўқув юртлари фаолият кўрсатади. Шуларнинг 98% давлатга қарашлидир. Германия олий таълимнинг ўзига хослиги эски университет анъаналари ва ҳозирги фан ютуқларининг уйғунлиги билан тавсифланади. Германия ўқув юртлари чет элликлар орасида машҳурлиги бежиз эмас, бу ерда олий таълим бепул. Боз устига ўқишга кириш таомили ҳам унча мураккаб эмас – немис тилини билишга имтиҳон топшириш зарур. Германияда бепул олий таълим – бўлғуси ишчи кучини шакллантиришга қаратилган давлат сиёсати, чунки чет эллик битирувчиларнинг кўпчилиги университетни битирганидан кейин мамлакатда ишлаш учун қолади. Бундан ташқари, чет эллик талабалар бизнес бўйича потенциал ҳамкорлар сифатида қараладилар, баъзан улардан Германиянинг бошқа мамлакатлардаги персонали жамланади.

Буюк Британияда касб-ҳунар таълими ва кадрлар тайёрлаш юксак даражада самарадорликка эришиш мақсадида турли таълим институтлари, касаба уюшмалари, жамоат ташкилотлари ва тадбиркорлар билан комплекс ҳамкорлик асосида муттасил такомиллаштирилади. Илмий адабиётлар таҳлили Буюк Британияда касб-ҳунар тайёргарлигини давлат томонидан

бошқариш сиёсати ва амалиёти ҳозирги вақтда марказлаштиришдан чиқариш қаратилганини кўрсатади. Ҳукумат маҳаллий меҳнат бозорларидаги талаб ва таклифни оқилона тартибга солиш йўли билан бошқарувнинг самарадорлигини оширишга ва миллий даражада давлат бюджетидан молиялаштиришнинг қисқартирилиши ўрнини маҳаллий ресурслар ҳисобидан тўлдиришга ҳаракат қилади. Ҳозирги шароитда касб-ҳунар тайёргарлиги тизимининг ривожланиши икки қарама-қарши тенденция – ишчи кучининг касбий даражасига илмий тараққиёт талабларининг ўсиши ва тадбиркорлар уни яратишга ҳаражатларни ўзидан соқит этиш ва давлатга юклаш орқали мумкин қадар камайтиришга ҳаракат қилиши билан белгиланади.

Иқтисодий ривожланган мамлакатларнинг аксариятидан фарқли ўлароқ, *АҚШда* касб-ҳунар таълими давлат дастурлари деярли мавжуд эмас. Бунинг сабаби шундаки, жаҳонда энг либерал ва марказлаштиришдан чиқарилган иқтисодиётлардан бирига эга бўлган Қўшма Штатларда давлат эркин бозорга бу соҳадаги муаммоларнинг аксариятини мустақил ҳал қилиш ҳуқуқини берган.

АҚШ олий мактаби жаҳонда кузатилаётган сўнгги тенденциялар индикатори ҳисобланади. Унинг мақсади – жаҳон фани ва жаҳон олий мактабининг машғали бўлиш. Бу давлатнинг ва олий ўқув юртлирининг таълимга оид умумий сиёсатини белгилайди. АҚШ жамияти учун таълим бўлгуси иқтисодий фаровонлик пойдевориغا айланган. Натижада мамлакатда таълимнинг обрўси мисли кўрилмаган даражада ошди. Бу обрў жамоатчилик фикри, президентнинг энг илғор талабалар, аспирантлар, ўқитувчилар билан учрашувлари, уларга “миллатнинг интеллектуал бойлиги” сифатида қараш билангина эмас, балки АҚШ таълим тизимини жаҳондаги энг яхши таълим тизими сифатида тарғиб қилиш билан ҳам қўллаб-қувватланади.

АҚШ олий мактаби – бу 4 мингдан ортиқ олий ўқув юртлиари, уларда таълим олувчи 17 миллиондан ортиқ талабалардир. Ўқув юртлирининг диверсификацияланган кенг тармоғи кўп сонли ихтисосликлардан иборат кўп даражали ўқув дастурларини таклиф қилади. Ўқув жараёни анча эркин ташкил этилган, техник жиҳатдан яхши жиҳозланган ва ҳозирги ахборот жамиятининг барча талабларига жавоб беради.

Қўшма Штатлар олий таълимга ўрта ҳисобда ЯИМнинг қарийб 3% ни ташкил этувчи маблағларни сарфлайди, бунда шуларнинг учдан икки қисмигина давлат бюджетидан олинади. АҚШ олий таълими – Қўшма Штатлар давлат сиёсатининг устувор соҳаси. Федерал ҳукумат фикрига кўра, мамлакатнинг иқтисодий ривожланиши ва бутун мамлакат равнаки айни шу соҳага боғлиқ.

Францияда олий таълим тизимини 87 университет ташкил этади, шулардан бештаси – католикларнинг нодавлат институтлари ва учтаси – университет типидagi миллий политехника институтлари. Университетлар қошида ихтисослашган институтлар: 113 технология, 66 касб-ҳунар ва 30 педагогика институтлари фаолият олиб боради. Давлат Миллий таълим, олий

таълим ва фан вазирилик сиймосида асосий бошқарув функцияларини бажаради. Ихтисослашган олий ўқув юрларининг аксарияти соҳавий вазириликлар ва идораларга бўйсунди. Давлат бюджети олий таълимни молиялаштиришнинг асосий манбаи ҳисобланади. Ўтган йили олий таълимга умумий харажатлар 17 млрд еврони ташкил этди, шундан 5,6 млрд евро умуммиллий бюджетдан ажратилди. Олий таълимга харажатлар Францияда тахминан 1,1% ни ташкил этади, шундан 1% – давлат харажатлари, 0,1% – хусусий харажатлардир. Назарий жиҳатдан олиб қараганда Францияда олий таълим бепул. Амалда эса таълим олишнинг ўзигина текин (чунки ўқитувчиларга маошни давлат тўлайди), ўқув жараёни билан боғлиқ харажатларнинг барчасини талаба ўз ҳамёнидан тўлайди. Бунга талабалар шахарчаси инфратузилмасидан фойдаланиш (130-700 евро), умумий ётоқхонада яшаш ва овқатланиш (270-600 евро) қиради.

Таълимнинг интернационаллашуви. Мутахассислар кенг даврасининг таълим самарадорлигини ахборот ва коммуникация технологияларидан фойдаланиш ҳисобига оширишга қаратилган фаолияти чегара билмайди. Ахборотлаштириш ҳар қандай мамлакатда таълим тизимига хос белгилардан бири ҳисобланади. Бунда мутахассислар тайёрлаш сифатининг ошиши билан бир қаторда янги имкониятлар ҳам пайдо бўлади. Натижада таълим олиш имкониятини қўлга киритган жаҳоннинг турли мамлакатларида яшовчи, ижтимоий ҳолати турлича бўлган кишилар сони ортиб боради. Замонавий ахборот ва коммуникация технологиялари воситасида кўпгина одамлар ўз мамлакатида таълим олиш билан бир қаторда, бунинг учун бошқа давлатлар тўплаган улкан тажрибадан фойдаланиш имкониятини ҳам қўлга киритдилар. Ҳозирги замон таълими давлатлараро, миллатлараро ва ҳудудлараро тус олиб бораётгани тасодифий бир ҳол эмас.

Таълимнинг интернационаллашуви талаба бир мамлакатда, унга таълим хизматлари кўрсатувчи ўқув муассасаси эса – бошқа мамлакатда бўлган ҳар қандай таълим фаолиятини англатади. Таълим олиш ёки ўқув материаллари билан танишиш учун Интернет, электрон почта, радио, телевидение ёрдамида ёки бошқа йўл билан давлат чегарасидан кесиб ўтилиши мумкин.

Трансчегаравий таълим тинимсиз кенгайиб бораётир. Икки ўн йиллик муқаддам чет элда таълим олувчи талабалар сони статистик жиҳатдан жуда оз бўлган бўлса, 2010 йилда у уч миллион кишидан ошиб кетди, бутун дунёдаги юз миллион кишилик талабалар корпусининг 3% га яқинлашди.

Ахборот технологиялари кенг жорий этилиши ва таълим жараёни иштирокчилари ўртасида чегаралар йўқолишига қараб, “таълимнинг халқаро формати”га қараб мўлжал олаётган мамлакатлар сони кўпайиб бормокда. Халқаро бозорни ҳисобга олиш ҳаёт учун зарурий тус олаётир. Аини шу сабабли таълимнинг интернационаллашуви таълимни ахборотлаштириш дастурларини самарали амалга ошираётган, таълим хизматлари халқаро бозорига кирган ва бу бозорда иштирок этишнинг афзалликларидан фойдаланаётган мамлакатлар давлат сиёсатининг натижасини ўзида

ифодалайди. Трансчегаравий таълим бозори тинимсиз ўсиб бормоқда, бу эса унинг инвестицияларни киритиш учун анча қулай жой сифатидаги мавқеини мустаҳкамламоқда. Таълимнинг интернационаллашуви ва халқаро интеграция жараёнларида таълим тизимларининг иштироки миллий таълимнинг салоҳиятини кучайтиради, бинобарин, мазкур бозорда давлатларнинг рақобатбардошлик даражасини ҳам оширади.

Халқаро бозор ва янги технологиялар таълимнинг глобаллашувиغا кўмаклашади. Ҳозирги иш берувчилар бутун дунёдан мутахассисларни жалб қиладилар. Кўп миллатли компанияларда ходимлар билан ишлаш бўлимлари одамлар бошқа мамлакатларда олган дипломлар ва илмий даражаларга баҳо бериш заруриятига тобора кўпроқ дуч келмоқдалар. Малака ошириш, олий маълумот олиш имкониятлари давлат чегаралари билан чекланмайди. Бугунги кунда турли шакллардаги трансчегаравий таълим, шу жумладан Интернет орқали таълим олиш, шунингдек таълим берувчи дастурлар ёрдамида дистанцион таълим тобора долзарб аҳамият касб этаётир.

Ахборот ва коммуникация технологиялари воситаларини яратиш ва уларни таълим тизимига жорий этиш соҳасидаги узлуксиз тараққиёт очик таълимнинг ривожланиши ва такомиллашуви учун асосий туртки бўлиб хизмат қилаётир. Унинг ғоялари ва хусусияти дистанцион таълим концепциясининг ривожланишига таъсир кўрсатишда давом этмоқда. Бу инновацион технологиялар амалга жорий этилиши натижасида жаҳоннинг турли мамлакатларида яшовчи одамлар учун таълим олиш имкониятлари кенгайиб бормоқда.

Дистанцион таълим трансчегаравий таълим жараёнининг муҳим шакли сифатида замонавий электрон коммуникация воситалари олий ўқув юртларига жорий этилиши натижасида пайдо бўлди. Олий таълим тизимининг интернационаллашуви ва уни ахборотлаштириш талабаларнинг кўникмаларини ривожлантиришга ва миллий таълим тизимларининг сифатини оширишга кўмаклашади. Айни шу сабабли сўнгги йилларда айрим давлатлар ва халқаро ташкилотлар фаолияти натижасида турли халқаро таълим дастурлари, шунингдек чет элда ўқишни хоҳловчи талабалар сони сезиларли даражада ошди.

Замонавий ахборот ва телекоммуникация технологияларидан кенг фойдаланишга асосланган трансчегаравий таълим тизими инсонга узлуксиз ўқиш ва замонавий малака олиш имкониятини беришга қодир бўлган ижтимоий институтга айланиши лозим. Бундай тизим ҳар бир таълим олувчига, у қайси давлатда яшашидан қатъи назар, унинг интеллектуал ва профессионал қобилиятларига мувофиқ келувчи таълим траекториясини яратиш имкониятини бериши даркор.

Ўзини ўзи текшириш ва назорат қилиш учун саволлар

1. Таълимнинг мазмунини ислоҳ қилишда ўқув дастурларининг аҳамияти нимада?

2. Жаҳоннинг турли мамлакатларида ёшларни касбга йўналтириш қандай амалга оширилади?
3. Махсус таълим муассасалари фаолиятининг асосий йўналишлари ҳақида гапириб беринг.
4. Ўзбекистонда таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг қайси асосий принципларини биласиз?
5. Таълимнинг интернационаллашуви тушунчаси нимани англатади?

5-мавзу. Шарқий Оснѐ мамлакатлари ва Хитойда таълим-тарбия жараёнининг ўзига хос хусусиятлари. Японияда таълим тизими.

Хитойда таълим тизими. Кореяда таълим

Японияда ҳозирги таълим тизими. XX аср охирида Япония таълим тизимининг ривожланиши. Японияда умумий таълим. Японияда олий таълим тизими. Хитойда таълимнинг ислоҳ қилиниши ва ривожланиши. Хитойда мактабгача тарбия ва таълим. Хитойда бошланғич ва ўрта таълим. Хитойда касб-хунар таълимининг асосий йўналишлари. Хитойда олий таълимнинг ривожланиш тенденциялари. Кореяда таълим ва тарбия.

Японияда ҳозирги таълим тизими. Бугунги кунда жамият ҳаётининг барча жабҳалари, шу жумладан ёш авлодга таълим ва тарбия бериш соҳасидаги муаммоларни ечиш жаҳон тажрибасига таянишни тақозо этади. Барча мамлакатлар мактабни янги давр талаблари руҳида ислоҳ қилар ва такомиллаштирар эканлар, бошқа халқларнинг ижобий ва салбий сабоқларини улардан хатоларни такрорламасдан фойдаланиш учун ўрғанадилар.

Шу нуқтаи назардан Япония тажрибаси айниқса диққатга сазовордир. Бу ерда 12 йиллик мактаб ярим асрдан ортиқ муддат мобайнида фаолият кўрсатмоқда. Умуман олганда Япония иқтисодий ривожланиш соҳасида эришган улкан ютуқлари билан ўзига эътиборни тортади. Ҳозирги кунда бу ўта ривожланган, компьютерлашган, постиндустриал давлат. Ҳолбуки, 1945 йилда бу Иккинчи жаҳон уруши натижасида вайрон бўлган, сўзсиз таслим бўлиш ҳақидаги ҳужжатни имзолаган, жами худудининг 44% ва миллий ресурсларининг 36% ни йўқотган мамлакат эди. Қандай қилиб Япония нисбатан қисқа вақт ичида жаҳоннинг энг қудратли давлатларидан бирига айланишга муваффақ бўлди? Бу саволга жавоб берар эканлар, японлар бошқа омиллар қаторида ўз халқининг юксак ўқимишлилик даражасини қайд этадилар. Дарҳақиқат, бугунги кунда Япония “ўқимишли жамият” даражасига эришган жаҳоннинг бирдан-бир мамлакати ҳисобланади. Бу ерда таълим оммавий ҳисобланади ва юксак андозаларга мувофиқ келади. Ҳар юз ўқувчидан тўксон еттитаси 12 йиллик мактабни тугаллайди, бунда битирувчиларнинг қарийб 90% олий ўқув юртлари, университетлар ва коллежларга ўқишга қиради. Мактабгача ёшдаги болаларнинг учдан бир қисмидан кўпроги ясилларда тарбияланади, 64% болалар богчаларига катнайди. Япон ўқувчиларининг математика, физика ва бошқа фанлардан халқаро олимпиадалардаги ғалабалари бутун дунёда эътироф этилган.

Японлар ўзларининг иқтисодий ютуқларини халқнинг юксак ўқимишлилик даражаси билан боғлайдилар. Ҳозирги пайтда Япония жаҳоннинг барча мамлакатлари каби ёш авлодни тарбиялаш ишида жиддий муаммоларга дуч келаётган бўлса-да, унинг бу соҳадаги ютуқлари бошқалар учун ўрнак бўлиб қолаётир.

XX аср охирида Япония таълим тизимининг ривожланиши. Японияда таълим соҳасида 1984 йилда бошланган ва ҳанузгача давом этаётган ислохотлар мамлакатда таълимни ривожлантириш ва янгилаш жараёнининг муҳим босқичи ҳисобланади. Бу ислохотлар туфайли мактаб таълимнинг демократиялашуви, инсонпарварлашуви йўлига кирди, уни модернизация қилишга киришди. Буларнинг барчаси Японияда таълим соҳасида юз берган инқирозни бартараф этишга кўмаклашди.

Япония таълим тарихида уч ислохот қайд этилади. Таълим соҳасида *биринчи* кенг қўламли ислохот XIX асрнинг 70-йилларида, *иккинчи* ислохот – Япония Иккинчи жаҳон урушида мағлуб бўлгандан сўнг амалга оширилган, учинчи ислохот эса 80-йилларда бошланди ва ҳанузгача давом этаётир.

Учинчи ислохотда бугунги кунгача икки босқични ажратиш мумкин: I босқич (1970-80 йиллар) – ислохотга тайёргарлик кўриш (таълимдаги инқирозни аниқлаш, уни бартараф этиш учун ислохот мақсад ва вазифаларини белгилаш, таълимни модернизация қилиш йўналишларини танлаш). II этап (XX асрнинг 90-йиллари – XXI асрнинг боши) – ислохотларни амалга ошириш.

Японияда умумий таълим. Японияда умумий таълим ўзининг аниқ таркибий тузилишига эга: 1) олти йиллик бошлангич мактаб; 2) биринчи поғона уч йиллик ўрта мактаб; 3) иккинчи поғона уч йиллик ўрта мактаб. Шундай қилиб, мактабда умумий таълим уч мактабни ўз ичига олади. Ҳозирги вақтда аксарият японлар олти ёшдан бошлаб шу мактабларда таълим оладилар.

Япон ёшлари 18 ёшда мактабни тамомлагач, ўқишни университетларда (тўрт йиллик таълим) ёки коллежларда (икки йиллик таълим) давом эттирадилар. Мактаб ўқувчиларининг бир қисми биринчи поғона ўрта мактабни (15 ёшда) тамомлагач, беш йиллик техника коллежларига ўқишга кирадилар. Яна шуни ҳам қайд этиш лозимки, япон болаларининг кўпчилиги уч ёшдан олти ёшгача болалар боғчаларида тарбияланади.

Тузилиш жиҳатидан Япониядаги умумий таълим тизими АҚШдаги шундай тизимни эслатади. Аммо бу асосан мактабнинг расмий тузилишига тегишли. Ўз мазмуни, айниқса руҳига кўра Япония мактаби бетакрордир. Японлар ўз таълим тизимини яратиш йўлида изчил ҳаракат қилганлар. Улар барча замонларда ҳам билимга чанқоқлик билан ажралиб турганлар. Қизиқувчанлик – япон халқининг миллий хусусиятларидан бири.

Японияда ўқув йили 1 апрелда бошланади ва мартда тугайди. У уч семестрга ажратилган. Июль ва августда 40 кунлик таътил ва декабрь ойининг охирида қишки таътил берилади. Япон болалари бир йилда 240 кун мактабга қатнайдилар (АҚШда ўқув йили 180 ўқув кунидан иборат). Япония мактабларида синфлар белгиланган меъёрга мувофиқ 45 тагача ўқувчидан иборат бўлиши мумкин. Япон мактаби ўқувчиларда миллий руҳни тарбиялайди, уларда тегишли ахлоқ меъёрларини шакллантиради, миллий

фелъ-атвор хусусиятларини ривожлантиради. Бундай тарбия японлар рухиятида ўчмас из қолдиради.

Япон бошланғич мактаби оиладаги тарбиянинг ижобий томонларини мактаб муҳитига босқичма-босқич кўчирмоқда. Аммо икки томонлама алоқа тизими ҳам мавжуд: мактабда тарбияланадиган ўзини интизомга бўйсундириш оила заминига кўчирилади. Шу тариқа онлавий педагогика қўллаб-қувватланади. Ўқувчиларни оилада ва мактабда тарбиялаш ўзаро алоқага киришади. Бошланғич мактаб ўқувчиларига ўздан катталарни ҳурмат қилиш, уларга иззат-иқром кўрсатишни ўргатадилар. Натижада, масалан, ўқитувчи сиймоси ўқувчи онгига идеал образ сифатида абадий муҳрланади.

Мактабда ўз ўртоқларига хушмуомалалик ҳам тарбияланади. Япон ўсмирларига мактабда группавий ҳулқ-атвордан сабоқ берадилар. Бунинг учун ўқувчиларни группавий суҳбатларга тортадилар. Бу ерда ҳар кимдан ўз қилмишлари, хатти-ҳаракатларини тушунтириш талаб этилади. Одатда болалар ўзаро келишмовчиликларни ўзлари ҳал қиладилар. Ўқитувчи энг мушкул масалаларни ечишнигина ўз зиммасига олади. Баъзан ишга синф отаналар кенгаши ҳам аралашади. Япон мактабида группавий муносабатларга ўқувчининг бутун ҳаётини бўйсундиришга ҳаракат қиладилар. Хусусан, ўқувчилар турли группавий лойиҳаларни ишлаб чиқишга, туристик сафарларни ташкил этиш ва ўтказишга, клуб фаолиятига жалб қилинадилар. Бундан ўқувчиларга бир-бирини ҳурмат қилишни ва ўз гуруҳига содиқ бўлишни ўргатиш мақсади кўзланади. Шу туфайли ҳам япон мактабларида (масалан, АҚШ мактабларидан фарқли ўлароқ) қобилиятли, кам қобилиятли ва қобилиятсиз болаларни ажратмайдилар.

Япон педагоглари мактабларда таклиф қилинаётган дастурни барча ўқувчилар самарали ўзлаштиришлари мумкин, деб ҳисоблайдилар. Кимдир давоматда оқсаётган бўлса, унга мактабда эътиборлироқ бўлишни ва уйда кўпроқ китоб ўқишни маслаҳат берадилар. Японияда юқори синф ўқувчилари уй вазибаларини бажаришга камида беш соат вақт сарфлашлари умум эътироф этилган.

Японияда давлат мактаблари ҳам, хусусий мактаблар ҳам мавжуд. Хусусий мактабларда ўқиш харажатлари давлат мактабларида ўқиш харажатларидан анча ортиқ. Масалан, икки бола давлат ўрта мактабига қатнаши учун оила ўз бир ойлик бюджетининг 13,7% ни сарфласа, хусусий мактабга қатнаши учун – 29,6% ни сарфлайди. Шунга қарамай, ота-оналар аксарият ҳолларда харажатлар билан ҳисоблашмасдан ўз фарзандларини хусусий мактабларга ўқишга берадилар. Баъзан битирувчи олий ўқув юртига ўқишга кира олиши ёки кира олмаслиги у қайси мактабни битирганига боғлиқ бўлади. Университетга ўқишга кириш аксарият японлар учун ҳаётда бош мақсадлардан биридир. Университет маълумотини олишга интилиш Японияда йилдан-йилга кучайиб бораёттир.

Япон ўқувчиси иккинчи босқич ўрта мактабга, коллежга, университетга кириш имтиҳонларини топширади. Имтиҳонлар уни таълим

жараёнида ҳам муттасил таъкиб қилади. Шу туфайли ҳам Япония мактабларида ўқув жараёни билимларни ижодий ўзлаштиришга эмас, балки эслаб қолишга, яъни имтиҳонларда асқотиши мумкин бўлган ахборот (масалан, тарихий саналар, кимёвий формулалар ва ҳ.к.)ни ёд олишга қаратилади. Таълим олишни аксарият японлар имтиҳонларга тайёргарлик сифатида тасаввур қиладилар. Бу улар турли хусусий курсларга оммавий қатнашларини белгилайди.

Шундай қилиб, Японияда таълим энг юксак кадриятлардан бири ҳисобланади ва мутахассислар тайёрлашда ҳам, комил инсонни вояга етказишда ҳам улкан роль ўйнайди. Зотан, японлар фикрига кўра, инсон маълумот олар экан, ўзини бирон-бир конкрет соҳага эмас, балки ҳаётга тайёрлайди. Бугунги кунда ҳаёт айниқса жўшқин ва ўзгарувчан бўлгани боис, кенг дунёқарашга эга бўлган инсонгина ҳаётда яхши мўлжал олиши мумкинлигига японларнинг ишончи комил.

Японияда олий таълим тизими. Япония олий мактабининг ривожланиш жараёни ва ҳозирги ҳолатининг таҳлили бу мамлакатда олий таълим давлат сиёсатининг асосий дастакларидан бири ҳисобланишини кўрсатади. Илмий-техника тараққиёти даврида олий таълим мамлакат аҳолиси барча қатламларини меҳнат фаолиятига рағбатлантирувчи кудратли омил бўлиб хизмат қилади. Бунда олий малакали мутахассислар тайёрлаш бир қанча принциплар асосида амалга оширилади. Уларнинг орасида умумий таълимнинг устуворлиги принципи биринчи ўринда туради. Бу принцип япон саноатчиларига ишлаб чиқаришнинг кундалик вазифаларини самарали ҳал қилиш, янги технологияга тез мослашиш ва иқтисодий самарадорликни ошириш йўллари фаол излашга қодир бўлган кадрлар билан ўзини таъминлаш имкониятини беради. Олий таълим соҳасида қандай ислохотлар амалга оширилаётган бўлмасин, талабаларнинг умумий мактабдаги тайёргарлиги таълимнинг барча йўналишлари ва даражаларида ҳукмрон бўлиб қолаётир.

Шуни қайд этиш лозимки, Японияда олий ўқув юрти ҳақида тасаввур ўзига хослиги билан ажралиб туради. Бу ерда олий ўқув юртлирига университетлар, тўрт йиллик коллежлар, олти йиллик тиббиёт коллежлари, икки йиллик кичик коллежлар ва ихтисослашган билим юртлири, яъни беш йиллик техника коллежлари қиради. Аммо японларнинг ўзлари ҳақиқий олий таълим сифатида фақат университет таълимини эътироф этадилар.

Олий таълим тизими таълим муассасаларининг қуйидаги тўрт асосий турини ўз ичига олади:

- 1) тўлиқ цикли университетлар (4 йил);
- 2) ўқиш цикли жадаллаштирилган университетлар (2 йил);
- 3) касб-ҳунар коллежлари;
- 4) техника институтлари.

Тўлиқ цикли университетларда таълим 4 йил, тиббиёт ва ветеринария факультетларида эса – 6 йил. Университетда 4 йиллик таълим курсини тамомлаганидан сўнг битирувчи магистратура ёки докторантурага ўқишга

кириши мумкин. Япония олий ўқув юртларида магистратурада ўқиш муддати – 2 йил. Докторантура 5 йил ўқишни назарда тутати. Япония олий ўқув юртлари қошида жаҳонда ўхшаши бўлмаган институт – “тадқиқотчи талаба” (“кэнкюсэй”) институти фаолият кўрсатади. Бу илмий даражага эришиш мақсадини ўз олдига қўйган талаба ўзи танлаган конкрет билим соҳасида тадқиқот фаолияти билан 6 ойдан 1 академик йилгача шуғулланиш имкониятига эга эканлигини англатади. Тадқиқотчи талабаларнинг икки асосий тури мавжуд:

- ўзи асосий курсни ўтаган университет билан келишувга биноан бошқа университетда ўқишни давом эттираётган талаба;

- чет эллик талаба. У кириш имтиҳонларини топширишга тайёрлаш учун университетга 2 йилгача муддатга, лекин кейинчалик Японияда бўлиш муддатини узайтирмаслик шarti билан қабул қилиниши мумкин; бу ҳолда талаба ўз уйига қайтиши ва орадан маълум вақт ўтгач, университетга ўқишга кириш учун кириш визасини сўраши мумкин.

Ўқиш цикли жадаллаштирилган университетлар. Ўқиш цикли жадаллаштирилган университетларда талабалар 2 йил таълим оладилар, лекин тиббиёт ҳамшираси ихтисослигини олмоқчи бўлганлар учун ўқиш муддати 3 йилни ташкил этади. Ўқиш цикли жадаллаштирилган университетларда таълим олувчи талабаларнинг 60% га яқини қизлардир. Улар одатда ихтисод, адабиёт, чет тиллари, педагогика, ижтимоий ҳимоя каби йўналишларга ихтисослашадилар. Сунгги йилларда Японияда ижтимоий фанларга қизиқиш айниқса кучайиб бормоқда.

Касб-хунар коллежлари. Олий таълим муассасасининг бу тури Японияда махсус техник маълумот олишни хоҳловчилар учун мўлжалланган. Бу ҳолда ўқиш муддати – 3 йилгача.

Техника институтлари. Талабаларга техникадан кенг билимлар берувчи мазкур институтларда ўқиш муддати 5 йил. Уларнинг битирувчилари одатда янги илгор технология ва ноу-хау ишлаб чиқиш билан шуғулланувчи фирмалар ва тадқиқот марказларига ишга қирадилар. Техника институтларида савдо флоти мутахассисларини ҳам тайёрлайдилар.

Японияда таълим олишнинг қисқа муддатли вариантлари япон тили, япон маданияти, ихтисод, жамиятшунослик каби билим соҳалари бўйича амалга оширилади. Ушбу йўналишлар бўйича мутахассислар тайёрлаш муддати чеклангани (1 йилгача) туфайли, қисқа вақт ичида кўпроқ билим олиш мақсадида ўқиш инглиз тилида олиб борилади. Япон тилини яхши биладиган қисқа муддатли талабалар ушбу олий ўқув юртининг япон талабалари учун ўқиладиган маърузаларга қатнашлари мумкин. Бу талабаларни таклиф қилиш кафолатини чет эллик талабаларни қабул қилиш бўйича келишувга эга бўлган олий ўқув юрти беради. Аммо баъзи ҳолларда кафил сифатида олий ўқув юртининг ўқитувчилари амал қилишлари ҳам мумкин. Қисқа муддатли талаба Японияга стажировкага жўнар экан, ўз мамлакатининг олий ўқув юртида ўқишни тўхтатмаслиги мумкин.

Магистратура ва аспирантура. Магистр унвонини олиш учун талаба 2 йиллик ўқув курсини тамомлаши, магистрлик диссертациясини тақдим этиши ва унга ижобий баҳо олиши, шунингдек ихтисослик бўйича имтиҳон топшириши лозим. Магистратурадан кейин аспирантурада ўқиш муддати – 3 йил. Аспирант докторлик диссертациясини тақдим этиб, унга ижобий баҳо олган ва ихтисослик бўйича имтиҳон топширганидан кейингина аспирантурани тамомлаган ҳисобланади.

Хитойда таълимнинг ислоҳ қилиниши ва ривожланиши. Хитой Халқ Республикаси (ХХР) ташкил топганидан сўнг дастлабки йилларданок мамлакат ҳукумати маорифга биринчи даражали иш сифатида, халқнинг маданий даражасини юксалтиришга эса – давлат қурилишининг бош стратегияси сифатида қаради. 1949 йилгача Хитойда яшовчи 500 миллион аҳолининг 80 фоизи саводсиз эди. Хитой ҳукумати эски таълим тизимини ўзгартириш, таълим соҳасидаги сиёсатни тартибга солишга катта куч-ғайрат сарфлади. Натижада мамлакатда таълим олувчилар сони жадал суръатларда ўса бошлади. Ҳозирги вақтда мамлакат ҳудудларининг 91% мажбурий бошланғич таълим билан қамраб олинган, мактаб ёшидаги болаларнинг 99% мактабга қатнайди, у ёки бу сабабларга кўра ўқишда танаффус ясаган болалар сони камайиб бормоқда. Мамлакат миқёсида ёшлар ва ўрта яшар кишилар ўртасида саводсизлар сони 7% гача қисқарди.

Хитой ҳукумати таълимни мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг стратегик муҳим омили деб тан олди ва халқ таълимини ривожлантиришнинг “Таълимни ривожлантириш орқали модернизация, ташқи дунё ва келажак сари” деб номланган курсини ишлаб чиқди.

2000 йил бошига келиб мамлакатда фаолият кўрсатаётган олий ўқув юртлари сони 1022 тага, уларда таълим олувчилар сони эса 3,41 млн. кишига (шу жумладан биринчи курс талабалари – 1,08 млн. киши) етди; олий ўқув юртларининг 736 тасида аспирантура бўлимлари очилди, уларда таълим олаётган талабгорлар сони 199 кишига етди; катталар учун 962 та олий ўқув юртлари очилди, уларда 2,82 млн. киши таълим олмақда. Айни пайтда мамлакатда умумий таълимнинг 13948 та олий поғона ўрта мактаблари фаолият кўрсатмоқда, уларда 9,38 млн. киши таълим олмақда; барча турдаги ва даражадаги ўрта касб-хунар мактаблари сони 17106 тага, уларда таълим олувчилар сони эса – 11,26 млн. кишига (шу жумладан техникумларнинг талабалари – 1,73 млн.) етди. Мамлакатнинг биринчи поғона ўрта мактабларида 54,5 млн. киши таълим олади, ўрта мактабларга ўқишга кирганлар бошланғич мактабларни тамомлаган абитуриентларнинг 87,3% ни ташкил этади. Мамлакат бошланғич мактабларининг ўқувчилари сони 139,54 млн.га етди, мактаб ёшидаги болаларнинг 98,9% мактабга қатнайди.

Ўтган асрнинг охиридан ҳозирги асрнинг бошигача бўлган давр Хитойнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши учун ўта муҳим давр ҳисобланади. Хитой ҳукумати “фан ва таълим ҳисобидан мамлакатни юксалтириш” стратегиясидан келиб чиқиб таълимни ривожлантириш ва фуқароларнинг маданий даражасини юксалтиришга алоҳида эътибор

бермоқда. “Ахборот портлаши” даври бошланишига қараб Хитойда мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида таълимнинг устувор аҳамияти янада бўртиброқ намоён бўлаётир.

Хитойда мактабгача тарбия ва таълим. Хитойда мактабгача тарбия бутун жамият сай-харакатлари билан турли шаклларда ва турли йўналишларда амалга оширилади. Маориф маъмурий идораларидан ташқари, давлат корхоналар, ноишлаб чиқариш ва жамоат ташкилотларини, шунингдек айрим шахсларни тегишли қондаларга мувофиқ болалар боғчалари очишга рағбатлантиради. Болалар боғчаларининг барчаси “тарбияни жисмоний ривожлантириш билан уйғунлаштириш” принципига мувофиқ болаларга жисмоний, ақлий, эстетик ва бошқа жиҳатлардан ҳар томонлама камол топишга, комил инсон бўлиб вояга етишга қўмаклашади. Болалар боғчаларида асосий тарбия воситаси ўзин хисобланади, уларда болалар ривожланиши учун қулай шароитлар яратилган, уларга ўз қобилиятларини намоён этиш имкониятлари таъминланган.

Давлат болалар боғчалари тарбиячиларининг малака мезонларини ва уларни аттестациядан ўтказиш тартибини ишлаб чиққан. Мамлакатда мактабгача тарбия мутахассисларини тайёрловчи 67 та педагогика билим юртлари очилган, касб-хунар мактабларининг бир қисмида мактабгача тарбия ихтисосликлари таъсис этилган. Буларнинг барчаси Хитойда мактабгача тарбия педагогларини тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини шакллантириш имкониятини берган. Давлат томонидан қабул қилинган “Болалар боғчаларини бошқариш қондалари”, “Болалар боғчаларида ишлаш тартиби” ва бошқа ҳужжатлар ёрдамида болалар боғчаларини бошқариш илмий ва тизимли асосда йўлга қўйилган.

Мактабгача таълим 1-6 яшар болалар учун мўлжалланган. Турли ёшдаги болаларнинг жисмоний ривожланиши ва психологик хусусиятларига мувофиқ Хитой таълим вазирлиги махсус таълим дастури ишлаб чиққан. Бу дастурга мувофиқ мактабгача тарбия муассасалари болаларга дунёни тақтил билиш, тил, арифметика, ҳаёт қўникмалари ва ҳоказолардан сабоқ беришни амалга оширадилар.

Хитой болалар боғчаларига одатда 3-6 яшар болалар қабул қилинади. Ҳозирги вақтда Хитойда 150 минггага яқин болалар боғчалари бор, шу туфайли ҳам уларда тегишли ёшдаги болаларнинг 30% гина таълим олади. Давлатга қарашли болалар боғчалари билан бир қаторда хусусий болалар боғчалари ҳам фаолият кўрсатади. Давлат болалар боғчалари бой педагогик тажрибага эга, таълим учун ҳақ уларда анча паст, хусусий болалар боғчалари эса сўнгги йиллардагина пайдо бўлди ва уларда таълим олиш анча қиммат туради. Бозор иқтисодиёти ривожланишига қараб хусусий болалар боғчалари сони кўпайиб бормоқда. Ҳозирги пайтда уларнинг улуши жами болалар боғчаларининг 30% ни ташкил этади.

Хитойда бошланғич ва ўрта таълим. Хитой 20 йилдан камроқ вақт ичида тўққиз йиллик мажбурий таълимни жорий этишгача бўлган йўлни босиб ўтди. Ҳолбуки, ривожланган мамлакатлар бунга эришиш йўлида

асрлар оша ҳаракат қилганлар. Жаҳон таълими тарихида Хитой эришган ютуқ мисли кўрилмаган бир ҳол ҳисобланади.

Хитойда бошланғич таълим муддати 6 йилни, биринчи поғона ўрта таълим муддати – 3 йилни, олий поғона ўрта таълим муддати эса – 3 йилни ташкил этади. Ўқишнинг дастлабки 9 йили (шу жумладан бошланғич ва биринчи поғона ўрта таълим) мажбурий ҳисобланади. 6 ёшга тўлган болаларнинг барчаси мактабга қатнаши лозим. Биринчи поғона умумий ўрта таълим йўлга қўйилган ҳудудларда бошланғич мактабни тамомлаган болаларнинг барчаси ўз яшаш жойи яқинидаги ўрта мактабларга кириш имтиҳонларисиз кириши мумкин. Олий поғона ўрта мактабга ўқишга кириш учун биринчи поғона ўрта мактаб битирувчилари маҳаллий маориф маъмурий идоралари томонидан ташкил этилган кириш имтиҳонларини ягона тартибда топширишлари лозим. Шундан сўнг уларнинг орасидан энг яхши ўқувчилар танлаб олинади.

Хитойда “Мажбурий таълим тўғрисида”ги қонун қабул қилинган 1986 йилдан бошлаб ҳукумат 9 йиллик мажбурий таълимни ташкил этишга катта куч-ғайрат сарфлади ва бу борада жиддий ютуқларга эришди. Мамлакатнинг тахминан 1500 уездида (уезд шаҳарлари ва туманларида) 9 йиллик мажбурий таълим билан мамлакат аҳолисининг 50% қамраб олинди. Йирик ва ўрта шаҳарларда, шунингдек иктисодий жиҳатдан яхшироқ ривожланган денгиз олди ҳудудларида тўлиқ умумий ўрта таълим йўлга қўйилди.

Бошланғич ва ўрта мактаблар ўқувчиларнинг маънавий даражасини юксалтириш, уларнинг меҳнатга доир кўникмаларини ривожлантириш ва мактабдан ташқари тадбирларни ташкил этиш, лўнда қилиб айтганда, уларни комил инсон қилиб тарбиялаш учун турли чораларни кўрадилар.

Базавий маълумот мактабгача таълим, бошланғич мактабдан қуйи поғона ўрта мактабгача бўлган тўққиз йиллик мажбурий таълим, олий поғона ўрта мактабдаги таълим, ногирон болалар учун махсус таълим ва саводсизликни тугатиш доирасидаги таълимни ўз ичига олади.

Ҳозирги вақтда Хитойда бошланғич ва ўрта мактабларнинг ўқувчилари сони 200 млн.дан ошиб кетган, мактабгача ёшдаги болаларни ҳам қўшганда улар бутун аҳолининг олтидан бир қисмини ташкил этадилар. Шу туфайли ҳам базавий таълимни ривожлантириш ҳукумат сиёсатининг устувор йўналиши ҳисобланади ва ижтимоий инфратузилма ҳамда бутун маориф тизимининг муҳим соҳаси сифатида қаралади. Сўнгги йилларда олий поғона ўрта мактабларда таълим жадал суръатларда ривожланмоқда. 2003 йилда уларга 7,52 млн., яъни 1988 йилдагидан 3,1 баравар кўпроқ ўқувчи қабул қилинди. Ҳозирги вақтда олий поғона ўрта мактабларда таълим олаётган жами ўқувчилар улуши 42,8% ни ташкил этади.

Давлат таълим олиш шароитларини яхшилаш учун мактаб қурилишига мақсадли маблағлар ажратади. Янги қурилишни амалга ошириш ва мактабларнинг хоналарини кенгайтиришдан ташқари, ҳукумат кўп сонли қишлоқ ҳудудларидаги бошланғич ва ўрта мактабларнинг эски биноларини реконструкция қилишга маблағларни йўналтирди. Ўрта ҳисобда ҳар бир

мактаб ўқувчисига бюджетдан ажратиладиган маблағлар ҳажми сезиларли даражада ошди, мамлакатнинг барча мактабларида ўқув лабораториялари ва дарсликлар ҳар йили янгиланади ва тўлдирилади.

Хитой ҳукумати 2010 йилгача базавий таълимнинг умумий даражасига кўра жаҳоннинг ўртача ривожланган мамлакатлари ҳолатига яқинлашиш ёки эришишни базавий таълимни ривожлантириш мақсади сифатида белгилади.

Хитойда касб-хунар таълимининг асосий йўналишлари. 1996 йил Хитойда “Касб-хунар таълими тўғрисида” қонун қабул қилинди. Касб-хунар маълумоти асосан касб-хунар олий ўқув юртлари, билим юртлари, техникумлар, касб-хунар ўрта мактаблари, касб-хунар тайёргарлиги марказлари, катталар учун техника мактаблари ва оммавий курслар беради. Касб-хунар таълими иқтисодий ривожланиш талабларига мувофиқ келишига кўмаклашиш мақсадида давлат сўнги йилларда касб-хунар таълимининг ривожланишини тартибга солиш ва ислоҳ қилиш бўйича самарали чоралар кўрди. У жамиятнинг юқори сифатли ва малакали кадрларга бўлган эҳтиёжини қондириш мақсадида касб-хунар таълимига доир икки лойиҳани амалга оширишга урғу бермоқда. Булар – замонавий ишлаб чиқариш тармоқлари ва манший хизмат кўрсатиш корхоналари учун ўта тақчил малакали кадрлар тайёрлаш лойиҳаси ва шаҳарларга кўчаётган қишлоқ ишчи кучини тайёрлаш лойиҳаси. Мамлакат ғарбидаги қашшоқ уездларда касб-хунар таълимининг ривожланиш суръатларини жадаллаштириш учун давлат маблағларига 186 та касб-хунар тайёргарлиги марказлари ташкил этилди.

Хитойнинг “Касб-хунар таълими тўғрисида”ги қонунида касб-хунар таълимининг мазмуни, таркибий тузилиши, асосий вазифалари, бошқарув аппарати ва молиявий манбалари аниқ белгилаб қўйилган. Бу ҳужжатнинг қабул қилингани Хитойда касб-хунар таълими ҳуқуқий заминга эга эканлигини англатади.

Хитой касб-хунар таълими тизимига олий ва ўрта касб-хунар мактаблари, ўрта техникумлар, касбга йўналтирувчи ўрта мактаблар, касб-хунар тайёргарлиги марказлари, катталар учун техник тайёргарлик мактаблари ва жамоатчилик кучи билан ташкил этилган бошқа шунга ўхшаш муассасалар қиради. Улар таълимнинг олий, ўрта ва бошланғич босқичларига қиради ва бир-бири билан узвий боғлиқ.

Олий поғона ўрта таълим негизида амалга ошириладиган ва олий таълимнинг муҳим қисми ҳисобланадиган олий касб-хунар таълими ҳозир ўз ривожланишининг дастлабки босқичида. У асосан 87 та касб-хунар техника институтлари, қисқа муддатли касб-хунар университетлари, махсус техникумларда; ҳозирги пайтда қайта қуриш босқичидаги ўнлаб олий махсус ўқув юртларида; катталар учун мўлжалланган 133 та олий ўқув юртларида олиб борилади, уларда 188 ихтисослик бўйича олий касб-хунар маълумоти берилади. Бундан ташқари, ўрта техникумларнинг 18 тасида олий касб-хунар таълими гуруҳлари таъсис этилган. Бу олий касб-хунар ўқув юртларининг барчаси амалий ва технологик аҳамиятга молик бўлган малакали техник ходимларни тайёрлайди. Касб-хунар таълимини ривожлантириш дастурига

мувофиқ Хитой яқин вақт ичида олий касб-хунар таълими тизимини ислохотини жадаллаштиради, ўз олий касб-хунар мактабларини нормал касб-хунар институтларига айлантириш учун уларни тартибга солади.

Ўрта касб-хунар таълими – Хитой касб-хунар таълими тизимининг асосий бўғини. У ўрта касб-хунар техника мактаблари, касбга йўналтирувчи тўлиқ ўрта мактаблар ва ўрта техникумларни ўз ичига олади. Улар ишлаб чиқариш учун ўрта даража техник ва бошқарув ходимларини тайёрлайди. Ҳозирги вақтда мамлакатда 3026 та ўрта касб-хунар мактаблари бор.

Касбга йўналтирувчи тўлиқ ўрта мактаблар 80-йилларнинг бошида тикланди ва миллий иқтисодийни юксалтириш, ўрта таълим тизимини таркибий ислох қилиш талабларига мувофиқ жадал суръатларда ривожлана бошлади. Бугунги кунда бундай мактабларнинг 8500 тасида 4 млн. киши таҳсил олмақда. Касбга йўналтирувчи тўлиқ ўрта мактабларнинг вазифаси тўлиқ ўрта маълумотга ҳамда муайян касбий билим ва кўникмаларга эга бўлган кенг соҳа ходимларини тайёрлашдан иборат. 80-йилларда бундай мактабларда ўқитувчилар, ўқув қўлланмалари, лабораториялар ва ишлаб чиқариш базаларининг тақчиллиги кузатилган бўлса, эндиликда бу камчиликлар бартараф этилган ва уларнинг барчаси муайян қўламли янгича типдаги мактабларга айланган. Уларда ўқитиш сифати ҳам сезиларли даражада ошган.

Хитойда илк бор 1949 йилда пайдо бўлган ўрта техника билим юртлари (техникумлар) юқори малакали ишчилар тайёрлаш учун мўлжалланган. Ҳозирги вақтда бундай билим юртлари сони 4467 тага етган ва уларда 1,863 млн. киши 400 дан ортиқ ихтисосликлар бўйича таълим олади.

Бугунги кунда мамлакатда 17 мингдан ортиқ турли касб-хунар ўқув муассасалари, 2090 касбий тайёргарлик марказлари, 400 мингдан ортиқ ишчи ва хизматчилар малакасини ошириш марказлари, катталар учун техник тайёргарлик курслари очилган. Уларда ҳар йили бир неча ўн миллион киши тайёргарликдан ўтади. Буларнинг барчаси Хитойда олий, ўрта ва бошланғич даражаларни ўз ичига олган, кенг йўналишлар ва соҳаларни камраб олувчи касб-хунар таълими тизими асосан шаклланганлигидан далолат беради.

Хитойда кўпчилик аҳоли қишлоқда яшайди. Қишлоқлар (уездлар, шаҳарчалар)да мажбурий таълим билан 160 млн. киши камраб олинган. 2003 йилдан бошлаб қишлоқ аҳолисига таълим бериш масалаларига эътибор кучайди. Шу йилнинг сентябрь ойида бўлиб ўтган Қишлоқда таълим масалаларига бағишланган 1-чи Бутунхитой ишчи ишчи кенгашида қишлоқда таълимни ривожлантириш мақсади илгари сурилди ва муҳим сиёсий мўлжаллар ва чора-тадбирлар белгиланди. Шу йил қишлоқда мажбурий таълимни ривожлантиришга марказдан кўрсатиладиган молиявий ёрдам миқдори оширилди, қашшоқ қишлоқ худудларида мажбурий таълимни йўлга қўйиш Давлат лойиҳасига 3 млрд. юан миқдорига маблағ ажратилди; қишлоқ ўрта ва бошланғич мактабларини реконструкция қилишга 6 млрд. юан ажратилди; қишлоқ ўрта ва бошланғич мактабларида замонавий дистанцион таълим бўйича экспериментал нукталарни яратишга 1,4 млрд.

юан ажратилди, замонавий дистанцион таълим намунавий объектлари қаторига энг аввало ғарбий минтақадаги ўрта ва бошланғич мактаблар киритилди – ҳозиргача намунавий нуқталар 10000 кишлоқ ўрта ва бошланғич мактабларида ташкил этилди. Ҳукумат ўқув материалларини бепул беришга ажратиладиган маблағлар миқдорини бир йилда 200 млн. юандан 400 млн.гача кўпайтирди. Хитой таълим ишлари вазирлигининг режасига биноан ҳукумат келгуси беш йил мобайнида асосан ғарбий минтақада тўққиз йиллик мажбурий таълимни кенг йўлга қўйиш, ёшлар ва катталар орасида саводсизликни тугатиш чора-тадбирларини амалга оширади. Марказий ва шарқий минтақаларда ҳукумат маҳаллий маъмурий идоралардан тўққиз йиллик мажбурий таълим сифати ва даражасини оширишни талаб қилади. Айни пайтда кишлоқ ўрта ва бошланғич мактабларида замонавий дистанцион таълимни ривожлантириш фаол амалга оширилмоқда, кишлоқда мажбурий таълимни бошқариш тизимини соғломлаштириш ва такомиллаштириш давом эттирилмоқда.

Хитойда олий таълимнинг ривожланиш тенденциялари. 1978 йилдан кейин Хитойда кўп босқичли, ранг-баранг олий таълим тизими қайта қуриш ва тартибга солиш йўли билан тўлиқ шакллантирилди. Олий ўқув юртлари сони 1978 йилда 598 тадан 1998 йилда 1002 тагача кўпайди. Олий таълим бошқарув тизимини ислоҳ қилишнинг чуқурлашувига қараб олий ўқув юртлари кўлами кенгайиб бормоқда, таълимнинг самарадорлиги ошмоқда, ихтисосликларнинг таркибий тузилмаси оптималлаштирилмоқда. Буларнинг барчаси олий ўқув юртларига ҳар йили юқори малакали мутахассисларни кўп миқдорда тайёрлаш имкониятини беради.

Сўнгги йилларда асосан юксак ва янги технологияларни ўзлаштириш билан шуғулланувчи олий ўқув юртлари қошидаги корхоналар жадал суръатларда ривожланмоқда. Бу корхоналарда ишлаб чиқарилган илмталаб маҳсулотларнинг бир қисми халқаро бозорда сотилмоқда. Бугунги кунда давлат “211 дастури”ни амалга оширишга кўмаклашмоқда. Бу дастурга биноан энг муҳим олий ўқув юртларининг юзтасида, айрим фанлар ва ихтисосликларда ўқитувчилик, илмий-текшириш, бошқарув ва хўжалик фаолияти энг юксак даражага кўтарилиши лозим. Бундан кўзланган мақсад - XXI асрда бу олий ўқув юртлари жаҳоннинг энг илғор олий ўқув юртлари қаторидан ўрин олишига эришиш.

Мамлакатда иқтисодий ислохотлар чуқурлашиб бораётган шароитда олий ўқув юртларини бошқариш тизимида амалга оширилган қайта қуриш олий таълим ислохотининг муҳим таркибий қисмига айланди. Ислохот ҳукумат, жамият ва олий ўқув юртлари ўртасида ўзаро алоқани йўлга қўйиш, олий ўқув юртларини бошқариш янги механизмини яратиш ва такомиллаштиришни назарда тутди. Бунда ҳукумат режалаштириш ва тартибга солишни ягона тартибда амалга оширади, олий ўқув юртлари ўқув жараёнини қонунларга мувофиқ мустақил ташкил этадилар. Сўнгги йилларда олий таълимни олиб бориш механизми, олий ўқув юртларини бошқариш тизими, молиялаштириш усуллари, кадрларни бошқариш ва тақсимлаш

тизимларини қайта қуришда ижобий натижаларга эришилди. Талабаларни қабул қилиш ва битирувчиларни тақсимлаш тартибини ислоҳ қилиш йўлида ҳам улкан қадамлар ташланди. 1997 йилда олий ўқув юртларига қабул қилишнинг талабаларни тоифалаштиришга асосланган тартиби беқор қилинди. Ҳозирги вақтда барча талабалар ўқишга ягона тартибда қабул қилинадилар ва унга ҳақ тўлашлари керак. Молиявий аҳволи оғир бўлган талабаларга банк кредити очилади ва стипендия тўланади. Битирувчиларни ишга жойлаштириш олий ўқув юртлари ва иш берувчи ташкилотларнинг икки томонлама ҳаракати асосида, “ўзаро танлаш” принципига мувофиқ амалга оширилади, яъни ҳам битирувчилар, ҳам кадрларга муҳтож бўлган ташкилотларнинг манфаатлари ҳисобга олинади.

Сўнгги йилларда аспирантура мисли қўрилмаган даражада ривожланди. 1949 йилгача хитойлик олий малакали мутахассислар асосан чет элда тайёргарликдан ўтар эдилар. Хитой олий ўқув юртларида ҳаммаси бўлиб атиги 200 та магистр тайёрланган, фан доктори илмий даражасини олган одамнинг ўзи йўқ эди. Аммо 1978 йилдан кейин 63 минг киши аспирантурага имтиҳон топширди, улардан 10 мингтаси танловда голиб чиқди. 1998 йилнинг ўзида мамлакатда 8957 талабгорга фан доктори илмий унвони берилди, 38051 киши магистрлик рутбасига эришди. Бугунги кунда мамлакатда шаклланган аспирантура таълим тизими илмий фанларнинг кенг қамрови ва таълимнинг юксак сифатида билан тавсифланади. Хитойда илмий унвонлар бериш тизими яратилди. Буларнинг барчаси мамлакатга турли соҳа олий бўғин мутахассисларини тайёрлаш имкониятини беради, олий ўқув юртлари ва илмий-текшириш институтларида илмий тадқиқотларга ҳамда олий таълимнинг ривожланишига кенг йўл очади.

Хитой чет эллик талабаларни ўқишга қабул қилади ва айни пайтда ўз талабаларини чет элга ўқишга ва стажировкага юборади. 1998 йилнинг ўзида Хитойда ўқиш истагини билдирган 43084 нафар чет эл фуқаролари ўқишга қабул қилдилар. Улар бу ерга жаҳоннинг 164 мамлакатидан ташриф буюрдилар. Шу йил Хитойдан бошқа мамлакатларга ўқишга жўнаб кетганлар сони 23 мингтадан ошди.

Ҳозирги вақтда Хитойда олий таълимнинг барқарор ривожланиши кузатилмоқда. 2003 йил охирида бутун мамлакатда 2003 та олий ўқув юртлари фаолият кўрсатган, уларда 19 млн. киши таҳсил олган, олий таълим қамровининг ялпи коэффициенти 17% ни ташкил этган. Халқаро андозаларга мувофиқ Хитой оммавий таълим босқичига кирди. 2003 йил 23 июнда эълон қилинган ЮНЕСКОнинг “Жаҳонда олий таълим соҳасидаги аҳвод тўғрисида маъруза”да Хитой олий ўқув юртларида таҳсил олувчилар сони қисқа вақт ичида икки баравар кўпайгани, олий таълимнинг қўлами жиҳатидан Хитой жаҳонда биринчи ўринни эгаллаши қайд этилади.

Олий ўқув юртларининг илмий тадқиқотлар олиб бориш имкониятлари кенгаймоқда, иқтисодий қурилиш ва ижтимоий ривожланишга улар қўшаётган ҳисса кундан-кунга ошиб бормоқда. Ишлаб чиқариш, таълим бериш ва тадқиқотлар соҳасида ҳамкорлик мустаҳкамланмоқда, бу илмий-

техника ютуқларини амалга жорий этиш суръатларининг ошишига кўмаклашмоқда. Янги илмталаб тармоқлар ва янги илмий-техника маҳсулоти пайдо бўлди.

Ислохотлар ва очиклик сиёсати хитойлик талабаларга дунё билан танишиш имкониятини яратди. 1978–2007 йилларда чет элда таълим олган ва олаётган хитойликларнинг умумий сони 1,2 млн. кишига етди. 1978 йилда чет элга ўқишга атиги 860 киши жўнаб кетган бўлса, 2007 йилда бу кўрсаткич 144,5 минг кишига етди. Ўттиз йил ичида бу рақам 168 баравар кўпайди.

Кореяда таълим ва тарбия. Корея таълим тизими кўпинча 6-3-3-4 формуласи билан ифодалангани ва 1950 йилнинг мартидан бери амал қилади. Корея мактабларида ўқиш муддати – 12 йил: шу жумладан бошланғич мактабда – 6 йил, тўлиқ бўлмаган ўрта мактабда – 3 йил ва тўлиқ ўрта мактабда – 3 йил. Корея мактаби олдига қўйиладиган бош вазифа ўқувчиларни университетга ўқишга киришга тайёрлашдир. Университетда ўқиш бакалаврият даражасида 4 йилни ташкил этади. Бакалавр дипломини олганлар ўқишни икки йиллик магистратурада давом эттиришлари мумкин.

Корея мактаб тизими ўз таркибий тузилиши ва фаолият принципларига кўра Япония мактабига яқин туради, лекин АҚШ мактабидан кўп жиҳатдан фарқ қилади. Корея мактаблари ягона андозага мувофиқ ташкил этилган бўлиб, уларнинг барчасида ўқитиш ягона дарсликлар бўйича, маориф вазирлиги даражасида тасдиқланган дастурларга мувофиқ амалга оширилади. Барча ўқитувчилар ҳар йили икки марта мажбурий аттестациядан ўтадилар. Уларнинг ўқитиш услуби ва даражасини кўп сонли давлат инстанциялари назорат қилади.

Катта ўрта мактабнинг икки тури – умумий таълим мактаби ва касб-хунар техника мактаби фарқланади. Касб-хунар техника мактабларига ўқишга киришни хоҳловчиларга мактабларни танлаш имконияти берилади (кишлоқ хўжалик, машинасозлик, бизнес, денгиз иши йўналишидаги мактаблар). Бу мактабларга ўқувчилар кичик ўрта мактабни тамомлаганлик ҳақидаги маълумотларга мувофиқ ва ҳар бир мактабда белгиланган кириш имтиҳонлари натижаларига кўра қабул қилинадилар. Мажбурий ўқув режасининг 40-60% ни умумий курслар, қолган қисмини эса – махсус фанлар ташкил этади. Умумий таълим катта ўрта мактабларида 11 синф ўқувчилари гуманитар ва ижтимоий фанлар, табиий фанлар ёки касбга доир техника фанлари билан шуғулланишлари мумкин. Гарчи бу ерда касбга доир техника фанлари ўқитилса-да, лекин бу мактаблар энг аввало ўқувчиларни олий ўқув юртларига ўқишга киришга тайёрлашга қараб мўлжал оладилар.

Хусусий ўрта мактаблар ва давлат ўрта мактабларининг ўқитиш даражаси тахминан тенг бўлиб, уларда ўқиш учун ҳам деярли бир хил ҳақ олинади. У ёки бу фанларни ўқитиш чуқурлаштирилган мактаблар ўрта мактабнинг энг обрўли тури ҳисобланади. Бундай мактаблар оз ва уларга ўқувчилар танлов имтиҳонлари асосида қабул қилинадилар. Бошланғич мактаб битирувчиларининг кўпчилиги ўз худудидаги ўрта мактабга

юбориларди, оилавий шароитларга кўра яқин келажакда ишлашга мажбур бўлганлар эса техника мактаблари (“кисулъ хакке”)га ўқишга киради. Ниҳоят, маълум миқдорда “олий жамоа мактаблари” (“кодинъ конъмин хакке”) ҳам мавжуд бўлиб, уларда ўрта мактаб таълим дастури ўз вақтида лозим маълумотни олмаган катталарга ўтилади. Учинчи босқич мактаби (тўлиқ ўрта мактаб)га ўтиш учун танлов хусусиятига эга бўлмаган имтиҳонларни топшириш талаб этилади. Кореяда учинчи босқич мактабларининг бир неча тури мавжудлиги туфайли, иккинчи босқич мактабларининг битирувчиси имтиҳон олдидан тўлиқ ўрта мактабнинг муайян турини танлаши лозим. Бу ерда ҳам ихтисослашган мактабларнинг нуфузи катта бўлиб, уларга ўқувчиларни танлаш мураккаб танлов имтиҳонлари ёрдамида амалга оширилади. Бу мактаблар нисбатан яқинда пайдо бўлган ва расман ханузгача экспериментал мактаблар ҳисобланади. Бундай мактаблар сонини жуда оз бўлиб, уларда юқори синф ўқувчиларининг атиги 1% тахсил олади. Тўлиқ бўлмаган ўрта мактаб ўқувчиларининг кўпчилиги ихтисослашган мактабларга эмас, балки оддий тўлиқ ўрта мактабларга ўқишга киради. Улар икки хил – умумий ва амалий бўлади. Ҳар бир битирувчи ўқишни давом эттириш учун умумий ёки амалий мактабни танлаш масаласини ҳал қилиши лозим ва шундан сўнг у имтиҳон топширади. Умумий мактаблар обрўлироқ ўқув юртлари ҳисобланади. Улар асосан ўз битирувчиларини олий ўқув юртларига ўқишга киришга тайёрлаш учун мўлжалланган.

Абитуриент тақдирини белгилашда ҳар йили бир марта, ноябрь ойининг охирида мактаб дастури фанларидан ўтказиладиган умуммиллий имтиҳон улкан роль ўйнайди. Бу имтиҳонда асосан битирувчи синфларнинг ўқувчилари иштирок этадилар, лекин ўтган йилларнинг битирувчилари ҳам, агар улар олий ўқув юртига ўқишга киришга бу йил ҳам ҳаракат қилмоқчи бўлсалар, бу имтиҳонни топширишлари мумкин.

Ҳар бир ихтисослик бўйича ўринлар сонини маориф вазирлиги белгилайди. Вазирлик рухсатсиз янги ихтисосликни очишга ҳам, мавжуд ихтисослик бўйича ўқувчилар сонини ўзгартиришга ҳам йўл қўйилмайди. Қайд этилган ва вазирлик томонидан белгиланадиган қабул режасининг мавжудлиги туфайли, Кореянинг барча олий ўқув юртларида ва барча ихтисосликлар бўйича танловлар деярли бир хил, лекин ўтиш баллари ҳар хил бўлиши мумкин.

Университет битирувчиси магистратурага ўқишга кириш ҳуқуқига эга. Бу ерда у икки йил тахсил олади. Университетларга ўқитувчилар тайёрлайдиган институтлар ҳам яқин туради. Корея университетлари ўзлари берадиган маълумот даражасига кўра ҳам, битирувчилари келажакда эришиши мумкин бўлган мақомга кўра ҳам бир-бирдан анча фарқ қиладилар. Улар ўз номини оқлайдилар ва айнан универсал ўқув юртлари ҳисобланадилар. Ихтисослашган олий ўқув юртлари мавжуд, лекин уларнинг сони унча кўп эмас. Кореяда таълим учун тўланадиган ҳақ миқдори ҳам унча катта эмас, бунда университет нуфузи билан унда ўқиш учун тўланадиган ҳақ

миқдори ўртасида бевосита алоқа йўқ. Аксинча, мамлакатдаги энг нуфузли Сеул давлат университети, Кореянинг миллий гурури айни пайтда энг арзон олий ўқув юртларидан бири ҳисобланади. Ваҳоланки, провинциялардаги даражаси пастроқ бўлган олий ўқув юртлари ўқиш учун анча баланд (одатда Сеул давлат университетидагидан 2-3 баравар ортик) ҳақ ундиради.

Кореяда илмий унвонларнинг ҳозирда амалда бўлган тизими 1949 йилдан бери мавжуд ва у америкача андозага мувофиқ ташкил этилган. Олий ўқув юртида 4 йил ўқиган битирувчи бакалавр унвонини олади ва магистратура (пэхақвон)га имтиҳон топшириши мумкин. Бу ерда у яна икки йил таҳсил олади ва шундан сўнг магистр илмий даражасига эришгач, аспирантурага ўқишга киришга даъвогар бўлиши мумкин. Аспирантурада у 3-4 йил мобайнида фан доктори илмий даражасини олиш учун диссертация тайёрлаш билан шуғулланади. Бу унвон америкача Ph.D. – “фалсафа фанлари доктори” илмий даражаси билан мувофиқ келади. Расман Корея университетларининг ўқитувчилари тўрт тоифага ажратилади: профессор (1991 йилда – жами ўқитувчиларнинг 34,0%), доцент (30,6%), ассистент (25,3%) ва доимий маърузачи (10,1%).

Ўзини ўзи текшириш ва назорат қилиш учун саволлар

1. XX аср охирида Япония таълим тизими ривожланишининг асосий босқичлари ҳақида гапириб беринг.
2. Япония олий таълим тизимига тавсиф беринг.
3. Хитойда таълимнинг ривожланишини ва бу соҳадаги ислохотларнинг босқичларини таҳлил қилинг.
4. Хитойда касб-хунар таълимининг қайси асосий йўналишларини биласиз?
5. Кореяда таълим ва тарбия тизимида XX аср охири – XXI аср бошида юз берган ўзгаришларни таҳлил қилинг.

6-мавзу. Туркияда ва Жанубий Осиё давлатларида таълим соҳасидаги давлат сиёсати ва иқтисодий ўсиш

Туркияда ҳозирги таълим тизими. Мактабгача таълим. Бошланғич таълим. Ўрта таълим. Туркияда олий таълим. Ҳиндистонда таълим тизими. Жанубий Осиё мамлакатлари касб-ҳунар таълими миллий тизимларининг ривожланишига халқаро жамғармалар ва ташкилотлар ёрдами. Малайзияда таълим тизими. Индонезияда таълим. Сингапурда таълим.

Туркияда ҳозирги таълим тизими. Туркияда ҳозирги таълим тизими 1923 йилда у республика деб эълон қилинганидан сўнг шакллана бошлади. Отатурк амалга оширган инқилобга қадар бу ердаги таълим муассасаларининг аксарияти шаҳарларда жойлашган ва диний институтлар ихтиёрида эди. Республика эълон қилинганидан сўнг ўқув муассасаларининг барчаси давлат назорати остига олинди ва таълим дунёвий тус касб этди. 1924 йилда ҳамма учун мажбурий бўлган бепул бошланғич таълим, 1927 йилда эса – барча даражаларда қўшма таълим жорий этилди.

1928 йил апрелида президент Мустафо Камол Отатурк Алифбо бўйича комиссия тузди. Янгиланган Туркия дунёвий давлатга айлангани боис, президент араблар таъсири қолдиқларидан халос бўлишга ҳаракат қилар эди. Бу қолдиқлар орасида араб алифбоси ҳам бор эди. Комиссия баҳосига кўра бутун мамлакатни лотин алифбосига ўтказиш учун камида беш йил вақт талаб этиларди, ammo Отатурк ислохотни қисқарок муддат ичида ўтказишга қарор қилди. Уч ой ичида барча мактаблар янги алифбога ўтказилди, бир миллиондан ортиқ хизматчилар лотин алифбосидан имтиҳон топширдилар. 1928 йил 3 ноябрда янги алифбо давлат қонуни билан тасдиқланди.

Умумий таълим барча даражаларда мамлакат ҳукумати томонидан қўллаб-қувватланади. Таълимга молиявий харажатлар мамлакат умумий бюджетининг тахминан 10% ни ташкил этади. Таълим вазирлиги таълим тизимининг бошқарилиши устидан назорат олиб боради: у ўқув дастурларининг тузилиши, расмий, хусусий ва жамоат ташкилотларининг ишини мувофиқлаштириш, мактабларнинг биноларини лойиҳалаш ва қуриш, ўқув материалларини ишлаб чиқиш ва ҳоказолар учун жавобгардир.

Таълим тизими “расмий” ва “норасмий” таълим деб аталадиган икки асосий бўлинмадан таркиб топади.

Одатда, “*расмий*” таълимга қуйидагилар киритилади:

1. Мактабгача таълим.
2. Бошланғич таълим.
3. Ўрта таълим.
4. Олий таълим.

“*Норасмий*” таълим – бу вазирлик томонидан таъминланадиган ва расмий таълим тизимига кирмайдиган қолган барча таълим институтлари.

Таълим марказлари, савдо мактаблари, давлат таълим марказлари, катталар учун техника мактаблари – буларнинг барчаси “норасмий” таълимга киради.

Мактабгача таълим. Мактабгача таълим (1 ёшдан 6 ёшгача) таълим тизимига тайёргарлик босқичи ва унинг таркибий қисми ҳисобланади. Мактабгача таълим муассасаларининг кўпчилиги хусусийдир, лекин айримлари давлат бошланғич мактаблари билан алоқага эга. Бундай муассасалар асосан йирик шаҳарларда жойлашган бўлиб, бу ишлайдиган оналар сонининг ўсиши эҳтиёжларига мувофиқ келади.

Бошланғич таълим. Саккиз йиллик бошланғич таълим 6 ёшга тўлган болалар учун мажбурий ҳисобланади.

Туркияда ўқув йили мактаб қаерда – шаҳарда ёки қишлоқда жойлашганига қараб сентябрь ойининг иккинчи ярмида ёки октябрь ойдан бошланади ва май ойигача ёки июнь ойининг бошигача давом этади. Ўқув куни тонгдан куннинг ярмининг ярмигача давом этади, лекин ўқувчилар сони кўп бўлган айрим мактабларда ўқиш икки сменада ташкил этилади. Кун мобайнида ўқувчилар эмас, балки ўқитувчилар синфдан-синфга ўтиб юрадилар. Ўқув йили мобайнида февраль ойида икки ҳафталик қишки таътил берилади. Беш йиллик бошланғич таълим (6 ёшдан 14 ёшгача) 6 ёшга тўлган болалар учун мажбурий ҳисобланади. Бу тизимга давлат, хусусий, минтақавий ва махсус мактаблар киради. Беш йиллик бошланғич мактаб икки босқичга бўлинади (3 плюс 2 йил). Бошланғич мактабларнинг кўпчилигида ўқувчилар учун ягона уст-бош (униформа) жорий этилган. Белгиланган билим стандартини ўзлаштиришга муваффақ бўлмаган ўқувчилар йил охирида ўқув курсини такрорлашга мажбурлар. Мавжуд тизимда бола бошланғич мактабда 14 ёшгача қолиши мумкин. Аммо давомати яхши бўлган болалар 11 ёшда бошланғич мактабни тамомлайдилар ва уларга буни тасдиқловчи диплом берилади.

Ўрта таълим. Ўрта таълим (14 ёшдан 17 ёшгача) икки босқичдан иборат бўлиб, уларнинг биринчиси уч йил, иккинчиси – олти йил давом этади. Ўрта маълумотни ўрта мактабдагина эмас, балки кечки мактаб ёки лицейда ҳам олиш мумкин. Лицейларнинг юқори синфларида гуманитар ва табиий-математик йўналишларни ажратиш амалга оширилади. Кечки мактаблар кўпинча кундузги ўрта мактаблар билан ёнма-ён ёки битта бинода жойлашади. Бу ерда ишчилар учун бошланғич ёки ўрта таълимни давом эттириш учун имконият берилади. рабкорлик. Кечки мактабда ўқиш кундузги мактабдагидан бир йил кўпроқ давом этади. Кечки мактаб битирувчилари ҳам, кундузги мактаб битирувчилари ҳам олий маълумот олишда тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар.

Ўрта мактаблар давлатга қарашли ва уларда ўқиш бепул. Кам таъминланган оилалардан бўлган болаларга таълим олиш имкониятини бериш учун махсус ўрта мактаблар мавжуд бўлиб, уларда ўқувчилар синфларга имтиҳонларнинг натижаларига мувофиқ тақсимланадилар. Марказлаштирилган тартибга ўтказиладиган имтиҳонларни олий ўқув комиссияси назорат қилади. Университетларга турли факультетларга ўқишга

кирувчилар ва номзодларни аниқлашда ўрта балл, имтиҳон баҳоси ва у ёки бу факультетда ўқиш қобилияти ҳисобга олинади.

Ўрта мактабнинг нуфузлироқ муқобили саналган лицейда ўқиш муддати 4 йилни ташкил этади. Бугунги кунда Туркияда бўлғуси шифокорлар, муҳандислар, олимлар ва тадқиқотчиларни тайёрловчи илмий лицей айниқса обрўли ҳисобланади. Одатда иқтидорли ўқувчилар айнан уни танлайдилар. Бундан ташқари, таржимонлик, политехника, компьютер технологиялари ва бошқа лицейлар ҳам мавжуд. Лицейни тамомлаган ўқувчилар ўзлари ўқишга кирмоқчи бўлган олий ўқув юртига кириш имтиҳонларини топширадилар. Агар улар ўтиш баллини тўпласалар, давлат уларга ўқиш пулини тўлайди. Энг нуфузли ихтисосликлар – муҳандислик, шифокорлик, ўқитувчилик ва юристлик.

Туркияда олий таълим. Туркияда олий таълимнинг икки тури – бакалаврият ва магистрат фарқланади. Олий мактабда ўқишни тамомлаган талаб бакалавр ёки магистр илмий даражасини олади. Туркия олий ўқув юр்தларининг дипломлари Европа ва АҚШда тан олинади, зеро турклар Европа ва АҚШ таълим тизимларининг энг яхши андозаларини ўзлаштирганлар.

Олий таълим муассасалари тизимига университетлар, академиялар ва олий мактаблар киради. Ўқиш муддати – 4-6 йил, ўқиш пуллик. Туркия олий таълим муассасаларида ўқитиш инглиз ва француз тилларида амалга оширилади. Маърузалар, курс ишлари, диплом лойиҳалари – буларнинг барчаси ўқув муассасаси раҳбарияти танлаган тилда ўқитилади ва ёзилади. Таълим хизматлари учун туркиялик талаба ўрта ҳисобда 10 000 АҚШ доллари тўлайди, бунда умумий ётоқхонада яшаш учун қўшимча тарзда ҳар йили 2000 АҚШ доллари тўланади (бу суммага уч маҳал овқатланиш ва талабага тиббий хизматлар кўрсатиш ҳақи киради).

Истамбулдаги университет Туркиянинг энг йирик олий ўқув юр்தларидан бири ҳисобланади. Унга 1453 йилда асос солинган. Истамбул университети жойлашган бино вазирликлар Анкарага кўчирилгунга қадар султон қароргоҳи – шаҳар маъмурий ҳаёти маркази бўлган. Ихтисослашган университетлар – Анкарадаги Ўрта Шарқ техника университети (1956), шифокорлар тайёрлаш маркази саналган Хўжатепа университети, айрим иқтисодий ҳудудлар учун мутахассислар тайёрловчи вилоятлардаги университетлар – Измирдаги Эгей университети (1955) ва Арзирумдаги Отатурк номидаги университет (1957)нинг ҳам обрўси катта.

Университетларда ўқув йили икки семестрга ажратилади: биринчи семестр – октябрдан январгача; иккинчи семестр – феврал/мартдан июн/июлгача. Туркияда стипендияларнинг икки хили мавжуд: биринчиси яхши давомат учун тўланади ва бир ойда тахминан 150 АҚШ долларини ташкил этади, иккинчиси давлат томонидан талабалар хоҳишига кўра берилади. Бу стипендия миқдори ҳар хил бўлиши мумкин (150 АҚШ долларидан 5 минг АҚШ долларигача). Аммо университетни тамомлагач, талаба бу пулларни давлатга қайтариши лозим. Ўқиш давлат олий ўқув

юртларида ҳам, хусусий олий ўқув муассасаларида ҳам унча қиммат эмас. Давлат таълим муассасасида ўқиш учун ҳақ бир йилда 400–650 долларни, хусусий университетларда эса – 5000–12000 долларни ташкил этади.

Ҳиндистонда таълим тизими. 1976 йилгача Ҳиндистонда таълим соҳаси штатлар ихтиёрида бўлган, марказий ҳукумат фақат махсус ва олий таълим стандартларини мувофиқлаштирган ва белгиллаган. 1976 йилда Конститутсияга киритилган ўзгартиришга мувофиқ мазкур соҳа учун жавобгарлик ҳукуматлар ўртасида тақсимланди. Шундан бери таълимнинг таркибий тузилишини белгилашга доир қарорларни штатлар қабул қилади. Таълим сифати ва стандартларини марказий ҳукумат белгилайди. Инсон ресурсларини ривожлантириш вазириликнинг таълим департаменти режалаштириш масалаларида жавобгарликни штатлар билан бўлишади. 1935 йилда таъсис этилган марказий таълим бошқармаси таълим соҳасидаги сиёсат ва дастурларни ривожлантириш ва назорат қилишда бош ролни ўйнашда давом этаётир.

Бошланғич таълим. Таълим соҳасидаги миллий сиёсатга мувофиқ 14 ёшга тўлмаган болаларнинг барчаси XXI асргача муносиб даражадаги бепул мажбурий таълимдан баҳраманд бўлишлари лозим эди. Марказий ҳукумат ва штатларнинг ҳукуматлари саъй-ҳаракатлари натижасида бугунги кунда кишлоқ ҳудудларидаги аҳоли яшайдиган пунктларнинг ҳар бирида бошланғич таълим мактаблари мавжуд. Мактабларда ўқийдиган киз болалар сони сезиларли даражада кўпайди. Муайян босқичда марказий ҳукумат ва штатларнинг ҳукуматлари мактабни барвақт тарқ этувчи болалар ҳисобини юритиш стратегиясини, шунингдек ўқувчилар давоматини яхшилашга қаратилган сиёсатни ишлаб чиқдилар.

Олий таълим. Олий таълим тизимига тахминан 178 университет ва ўзини университет деб ҳисоблайдиган 39 ўқув юрти, шунингдек умуммиллий аҳамиятга молик бўлган 11 ўқув юрти, 65 тадқиқот муассасалари, 6759 умумий коллежлари ва касб-ҳунар таълими бериш билан шуғулланадиган 1770 коллеж киради. Олий ўқув юртига ўқишга кириш учун кириш имтиҳонлари топшириш керак эмас.

Қуйидагилар Ҳиндистоннинг энг йирик университетлари ҳисобланади: Калькутта университети (150 минг талаба таҳсил олади), Бўмбай университети (150 минг талаба), Ражастхан университети (150 минг талаба), Дехли университети (130 минг талаба), М.К.Ганди номидаги университет (150 минг талаба).

Анъанавий олий ўқув юртларидан ташқари, Ҳиндистонда ихтисослашган университетлар ҳам бор. Масалан, Хайрагархдаги Висва Бхарати ва Индира Кала Сангитх университетида фақат ҳинд мусиқа санъати ўрганилади; Калькуттадаги Рабиндра Бхарати университети бенгал тилини ўргатиш ва тағоршуносликка ихтисослашган; Бўмбайда хотин-кизлар университети ҳам бор.

Сўнгги йилларда муҳандис-техника ихтисосликлари бўйича таълим олаётган талабалар сони кўпайиб бормоқда. Айни пайтда гуманитар олий

Ўқув юртлари битирувчиларининг улуши ҳам анча баланд бўлиб қолаётир – тахминан 40%. Техника таълими Ҳиндистон миллий иқтисодиётида ва инсон ресурсларини ривожлантиришда улкан роль ўйнайди. Сўнгги ярим аср ичида таълимнинг мазкур соҳаси сезиларли даражада ривожланди. Ҳозирги вақтда 185 институт муҳандислик ва техника фанлари бўйича аспирантурани тақлиф қилади, бу ерга ҳар йили 16,8 минг талаба ўқишга қиради. Давлат институтлари ва штатлардаги технология институтларидан ташқари, марказий ҳукумат ва штатларнинг ҳукуматлари биргаликда бошқарадиган техника олий ўқув юртлари, шунингдек хусусий институтлар ҳам бор. Технололар ва менежерлар тайёрлайдиган олий ўқув юртлари орасида Бўмбай, Дехли, Канпур, Кхарагпур, Ченнай ва Гувахатидаги техника институтларини, шунингдек Аҳмадобод, Калькутта, Бангалор, Лакнов, Индор ва Каликутдаги менежерлар тайёрловчи институтларни қайд этиш мумкин.

Ҳиндистонда олий таълим тизими доирасида уч илмий унвон – бакалавр, магистр (аспирантлар даражаси) ва фан доктори унвонларини олиш имконияти мавжуд. Санъат, савдо ва фанларда бакалавр унвонини олиш учун 12 йиллик мактаб таълимидан сўнг 3 йил таҳсил олиш талаб этилади. Қишлоқ хўжалиги, стоматология, фармакология, ветеринарияда бакалавр унвонини олиш учун ўқиш муддати – 4 йил. Айни пайтда архитектура ва тиббиётни ўрганиш учун кўпроқ муддат (5-5,5 йил) ўқиш талаб этилади. Журналистика, кутубхонашунослик ва ҳуқуқшуносликда бакалавр унвонини олиш учун ўқишнинг бутунлай бошқача муддатлари амал қилади.

Жанубий Осиё мамлакатлари касб-хунар таълими миллий тизимларининг ривожланишига халқаро жамғармалар ва ташкилотлар ёрдами. XX асрнинг ўзига хос хусусиятларидан бири мустамлакачилик тизимининг тугатилиши ва ўнлаб янги мустақил давлатлар пайдо бўлишидир. Собиқ мустамлакалар ўрнида янги давлатлар ташкил топиши айрим мамлакатларда тинч хусусият касб этган миллий озодлик ҳаракатлари галабасининг маҳсули ҳисобланади. Давлат ҳокимияти мустамлакачи давлатлар аппарати қўлидан сўнг мустамлакалар миллий қучларининг қўлига ўтиши уларнинг энг муҳим ютуғига айланди.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг икки ўн йиллик мобайнида мустамлакачи империяларнинг парчаланиш жараёни асосан ниҳоясига етди. 40-йилларнинг охирида Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиёнинг йирик мустамлакалари, 50-йилларда – Ўрта Шарқ мамлакатларининг аксарияти мустақилликни қўлга киритди. 50-йиллар охири – 60-йилларнинг бошида Африкада мустамлака тизими завоқ топди. Африканинг Португалияга қарашли бўлган энг сўнгги йирик мустамлакалари XX асрнинг 70-йилларида озодликка чиқди, 1990 йилда эса БМТнинг Намибияга мустақиллик бериш режаси амалга оширилди.

XXI аср бошига келиб Жанубий Осиёнинг минтақавий иқтисодиётида юз берган таркибий ўзгаришлар, ялпи миллий маҳсулот ўсиш суръатларининг баландлиги, аниқ фанлар ва технологиялар соҳасида Ҳиндистон ва Покистон эришган ютуқлар, жаҳон меҳнат бозорида ҳинд

шифокорлари, физиклари, математиклари, химиклари, фармацевтлари, нанотехнологиялар ва ахборот технологиялари соҳасидаги мутахассислари рақобатбардошлик даражасининг ошиши – буларнинг барчаси дунё миқёсидаги жараёнларда Жанубий Осиёнинг ўрни ва аҳамияти ошганидан далолат беради. Бунга минтақада аҳоли сонининг сезиларли даражада ўсиши (1,5 млрд дан ортиқ киши), ҳарбий салоҳиятнинг кучайиши, космик тадқиқотлар соҳасида қўлга киритилган улкан ютуқларни қўшимча қилиш мумкин. Шундай қилиб, бу ерда гап Ҳиндистон субминтақасида янги геосиёсий марказ вужудга келгани ҳақида боради. Бу сифат ўзгаришларининг барчасига касб-хунар таълими миллий тизимларининг модернизация қилиниши имконият яратди.

Жанубий Осиё мамлакатлари касб-хунар таълими миллий тизимларининг шаклланиш ва ривожланиш жараёни ўз таълим моделини топиш йўлидаги изланишлар шароитида юз берди. Бунда мазкур жараён халқ педагогикасининг энг етуқ намуналарини ҳисобга олиш ва чет эл мамлакатларининг илғор тажрибасини ўзлаштиришга асосланди.

Жанубий Осиё – жаҳоннинг алоҳида макроминтақаси. У Ғарбий Европа, Шарқий Осиё, Лотин Америкаси ва ер қуррасининг бошқа йирик минтақаларидан сезиларли даражада фарқ қилади. Покистон билан зиддиятлари сақланиб қолаётган Ҳиндистон Жанубий Осиё минтақасининг ўзига хос ўзаги ҳисобланади. Сиёсий соҳада мавжуд қарама-қаршиликларга қарамай, касб-хунар таълими соҳасида минтақа мамлакатлари ўзаро тил топишга, манфаатлар муштараклигига эришишга муваффақ бўлдилар. Сўнги ўн йилликлар мобайнида жаҳон касб-хунар таълимида юз бераётган ўзгаришлар бу соҳада интеграция жараёнлари тобора кучайиб бораётганидан далолат беради.

Жанубий Осиё мамлакатлари миллий касб-хунар мактаблари ривожланаётган ва такомиллаштирилаётган шароитларда илмий-педагогик кадрлар тайёрлаш сифатини яхшилашга, педагогнинг ижтимоий мақомини янада юксалтиришга, таълим жараёнига янги педагогик технологияларни жорий этишга, модернизация жараёнларида педагогика фанининг ўрни ва аҳамиятини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Масалан, Покистонда мамлакат ўз мустақиллигини қўлга киритган пайтга келиб касб-хунар таълими муассасалари тармоғи бир нечта университет (Ғарбий Покистонда 2 та ва Шарқий Покистонда 2 та) ва коллежлардан иборат эди. Амалда кўпчилик аҳоли саводсиз эди, миллий иқтисодиётда эса малакасиз қўл меҳнатидан кенг фойдаланиларди. Мамлакатда иқтисодиётнинг барча тармоқларида ва ижтимоий соҳада малакали кадрлар етишмасди. Мавжуд касб-хунар таълими муассасаларида гуманитар йўналиш устувор эди. XX асрнинг 90-йилларигача Покистон олий мактабида улкан ўзгаришлар юз берди: гуманитар ихтисосликлар бўйича ўқишга қабул қилинувчилар сони камайди, муҳандислик-техника, қишлоқ хўжалик ихтисосликларини ўзлаштираётган талабалар сони эса, аксинча, кўпайди. XX асрнинг 70–90-йиллари Покистон ва Бангладеш касб-хунар

таълими миллий тизимлари шаклланган давр бўлди. Олий мактаб жадал суръатларда ривожланди, бошланғич ва ўрта касб-хунар таълими муассасалари тармоғи кенгайди.

Непал қироллиги 60-йилларнинг ўрталарида ялпи саводсизлик давлати эди: аҳолининг 96% ўқиш ва ёзишни билмасди. Бу давр мамлакатда 2 коллеж, 1 махсус техника мактаби ва битта 2 йиллик университет бор эди. Кўп миқдорда давлат инвестициялари, халқаро ёрдам касб-хунар таълимидан аҳолининг баҳраманд бўлиши имкониятини кенгайтиришга, тайёрланаётган мутахассислар сонини кўпайтиришга, янги таълим муассасаларини очишга кўмаклашди. 80-йилларнинг бошига келиб қиролликда 36 коллеж (11 802 талаба) ва Катманду университети фаолият кўрсатар эди. Непал ҳукумати саъй-ҳаракатлари ва бошқа мамлакатларнинг ёрдами натижасида ёш непалликлар чет эл олий ўқув юртларида таълим олишлари амалиёти кенгайди. Шундай қилиб, сўнгги ўн йилликлар мобайнида мамлакатда профессионал кадрлар тайёрлашни кенгайтиришга, қиролликнинг турли ҳудудларида ўқув муассасалари тармоғини очишга, чет эл олий ўқув юртлари билан яқин ҳамкорлик ўрнатишга, миллий фаннинг ривожланиши учун замин яратишга муваффақ бўлинди.

Шри-Ланка (1970 йилгача – Цейлон)да аҳолининг саводхонлиги билан боғлиқ вазият Жанубий Осиёнинг бошқа мамлакатларидагидан анча яхши эди. 1948 йилдан бошлаб оролда Коломбо университети, педагогика коллежлари, бошқа касб-хунар таълими муассасалари фаолият кўрсатиб келар эди. 80-йилларнинг ўрталарига келиб мактабни битирганларнинг 30% университетларга ўқишга кирарди. XX аср охирига келиб касб-хунар таълими миллий тизимнинг шаклланиш жараёни яқунланди. Аммо орол ҳукумати режалаштириш масалаларида йўл қўйган хатолар кадрлар тайёрлашнинг таркибий тузилишида муайян нуқсонларга олиб келди: 90-йиллардаёқ университетлар ва коллежларнинг битирувчилари ишсизлик муаммоси билан тўқнаш келдилар.

Мальдивда касб-хунар таълими миллий тизимнинг шаклланиш жараёни географик омил билан боғлиқ бўлган бир қанча қийинчиликларга дуч келди: мингдан ортиқ ороллар шимолдан жанубга қараб минг километрдан ортиқ масофага чўзилиб кетган эди. Шу тўғрисида ҳам Цейлон, Ҳиндистон ва Буюк Британияда олий маълумот олган мальдивликлар (асосан маҳаллий оқсужларнинг вакиллари) бармоқ билан санарли эди. Айни пайтда, оролликларнинг 90% дан ортиғи саводли эди; мамлакатда мажбурий таълим тўғрисидаги қонун амал қиларди. Жамиятни модернизация қилиш зарурияти, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, мамлакат президенти Гаюм эълон қилган янги сиёсат касб-хунар таълими миллий тизимини яратишга бўлган эҳтиёжни кучайтирди. Республика пойтахти – Мале шаҳрида давлат бошқаруви тизими, балиқчилик, қишлоқ хўжалиги, туризм учун профессионал кадрлар тайёрловчи Касб-хунар таълими маркази ташкил этилди. Кўпчилик мальдивликлар Европада, Ҳиндистонда ва бошқа мамлакатларда таълим олиб қайтдилар.

Шундай қилиб, XX асрнинг 80–90-йилларида Жанубий Осиёнинг барча мамлакатларида касб-хунар таълими миллий тизимларининг шаклланиш жараёни асосан яқунланди. Бу ўн йилликлар мобайнида бошқарув тизими яратилди, касб-хунар мактабларини ривожлантириш мақсадли дастурлари амалга оширилди, малакали кадрлар тайёрлашга давлат харажатлари оширилди, замонавий таълим муассасалари ташкил этилди, таълим соҳасида халқаро ҳамкорлик кенгайди.

90-йилларнинг охирига келиб жаҳонда Ҳиндистон феномени ҳақида гапира бошладилар: иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари юксак даражада бўлган мамлакатда тиббиёт, физика, ахборот технологиялари, фармация соҳаларида ўта рақобатбардош мутахассислар тайёрлай бошлайдилар. Бунга Ҳиндистон ҳукумати таълим соҳасида олиб борган изчил сиёсат имконият яратди. Касб-хунар таълими миллий тизимини ривожлантириш борасида эришилган ютуқларга қарамай, Ҳиндистонда кўпгина муаммолар ҳам сақланиб қолди. Уларнинг орасида вилоятлардаги таълим муассасаларида таълим бериш сифатининг пастлиги, республиканинг айрим минтақаларида мутахассислар орасида ишсизлик даражасининг юқорилиги, олий таълим хизматларидан баҳраманд бўлишда ижтимоий тенгликка эришиш ва ҳоказолар бор.

Ривожланиш учун ўз маблағларининг тақчиллиги Жанубий Осиё мамлакатлари раҳбариятига Европанинг айрим мамлакатлари, АҚШ, Ҳиндистон, Япония, Австралия ҳукуматлари, Жаҳон банки, Тараққиёт ва тикланиш халқаро банки, Осиё ривожланиш банки, ЮНИСЕФ, БМТ кўрсатган кенг халқаро ёрдам воситасида бартараф этилди. Маблағлар ажратилиши бошланғич ва ўрта касб-хунар таълими муассасалари тармоғини кенгайтириш, етакчи университетларнинг моддий-техника ва ўқув-лаборатория базасини модернизация қилишга қартилган бир қанча лойиҳаларни амалга ошириш имкониятини берди. Умуман олганда, XX аср охирига келиб Жанубий Осиё мамлакатлари раҳбарияти кишлоқ аҳолиси, хотин-қизлар ва бошқа ижтимоий гуруҳларнинг касб-хунар таълимидан баҳраманд бўлиш имкониятларини кенгайтиришга муваффақ бўлди.

Жанубий Осиё давлатлари мустақилликка эришган пайтдан бошлаб педагогика ўқув юртлари (университетлардаги факультетлар, педагогика коллежлари ва билим юртлари, педагогика институтлари ва ўқитувчилар тайёрлаш марказлари) сонини кўпайтирдилар. Педагогларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишнинг дистанцион шаклларида кенг фойдаланилмоқда. Сўнгги йилларда педагогика фанини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда: Жанубий Осиё мамлакатларининг деярли барчасида тадқиқотлар олиб борилмоқда, илмий-текшириш институтлари ва педагогик тадқиқотлари марказлари очилган, монографиялар, муайян соҳага оид журналлар нашр этилмоқда. Давлатларнинг ҳар бирида мавжуд тарихий, ижтимоий-маданий хусусиятларга кўра педагогик тадқиқотлар ўзига хос жиҳатлари билан тавсифланади.

XX асрнинг 90-йиллари – XXI аср бошида минтақада таълим соҳасида интеграция жараёнлари кучайди. Жанубий Осиё мамлакатлари инсон

ресурсларини, шу жумладан касб-хунар таълимини ривожлантириш соҳасида ўзаро ҳамкорликни кенгайтирдилар. Бу ерда гап Жанубий Осиё ягона университетининг ташкил этилиши, таълим ҳақидаги ҳужжатларнинг нострификацияси, мутахассислар тайёрлаш ягона тузилмаси, ўқитувчилар ва олимлар айирбошлаш, қўшма лойиҳаларни амалга ошириш ва ҳоказолар ҳақида боради. Келажақда Жанубий Осиёда ягона таълим маконини шакллантириш ўз тадрижий яқунига етиши лозим.

Малайзияда таълим. Малайзияда таълим икки вазирлик – Ўрта мактабда таълим вазирлиги ва Олий таълим ваъирлиги томонидан бошқарилади. Мамлакатда таълим масалаларини тартибга солувчи асосий қонун ҳужжати 1996 йилги Таълим тўғрисидаги қонун ҳисобланади. Ушбу қонунга биноан бошланғич таълим мажбурийдир. Осиёнинг бошқа мамлакатлари (масалан, Хитой ва Сингапур)даги каби, бу ерда ҳам билимларни текширишнинг асосий воситаси тестлар ҳисобланади.

Малайзияда илк мактаблар Британия мустамлакачилари томонидан ташкил этилган. Энг эски мактаблардан бири – Penang Free School 1816 йилда очилган. Даставвал ўқиш малай тилида олиб борилмаган ва мактабларда таълим олувчилар инглиз тилини ўрганишга мажбур бўлганлар. Шу туфайли ҳам Малайзия аҳолисининг аксарият қисми маълумот олишда қийинчиликларга дуч келган. Инглиз маъмурлари анча вақтгача бу муаммога эътибор бермаганлар. Аммо Федерация Кенгашидаги малайзиялик вакил ва Сингапур Қонунчилик кенгаши аъзолари ушбу ҳолатга қарши чиқдилар ва мамлакатда олиб борилаётган мазкур сиёсат малайзияликларга қандай қилиб ишламасликни ўргатишини таъкидладилар. Ушбу муаммони ечиш доирасида коллеж – Malay College Kuala Kangsar очилди. Аммо бу ўқув юрти аҳолининг қуйи табақалари вакилларига маълумот олиш имкониятини берарди, ҳолос. Олий ўқув юртига ўқишга киришга у тайёрламас эди. Британиянинг мустамлака бошқаруви даврида Малайзияга Хитой ва Ҳиндистондан кўп сонли иммигрантлар кела бошладилар. Улар ўз таълим дастурларига эга бўлган ўз халқ мактабларини ташкил эта бошладилар. 1950 йилда миллий таълим тизимини ўзгартиришга қаратилган тўрт дастур илгари сурилди. Бу тақлиф бошланғич даражада таълимни малай, инглиз, хитой ва тамил тилларида, ўрта даражада эса – малай ва инглиз тилларида, ягона миллий дастурга мувофиқ олиб боришни назарда тутар эди. Бунда малай тили миллий тил сифатида эътироф этилди. Мазкур ўзгаришларни кўпгина мактаблар қабул қилдилар, аммо уларни рад этганлар ҳам бўлди – бундай мактаблар мустақил хитой олий ўқув юртлари сифатида ном чиқарди. 1970 йилдан ҳукумат миллий сиёсатга мувофиқ инглиз тилидаги бошланғич ва ўрта мактабларни малай тилига ўткази бошлади. Бу жараён 1982 йилда яқунланди. 1996 йилда Таълим тўғрисида қонун қабул қилинди ва у бунгача амалда бўлган 1961 йилги Таълим тўғрисидаги қонунга жиддий тузатишлар киритди.

Малайзияда мактабгача таълим. Бу ерда мактабгача таълим муассасаларида таълим олиш имкониятига фақат ўзига тўқ оилалардан

бўлган болалар эга, лекин у мажбурий эмас. Шунга қарамай, сертификатлаш махсус дастури мавжуд бўлиб, унинг доирасида педагоглар болалар психологияси, ўқитиш методикалари ва болани тарбиялаш дастурларини ўрگانадилар. Турли диний гуруҳлар ҳам мактабгача маълумот олиш имкониятини берадилар.

Бошланғич таълим. Малайзияда давлат мактабларининг икки асосий типи – миллий мактаблар (Sekolah Kebangsaan, қисқача – SK) ва миллий русумдаги мактаблар (Sekolah Jenis Kebangsaan, қисқача – SJK) бор. Миллий русумдаги мактаблар орасида хитой миллий мактаблари (Sekolah Jenis Kebangsaan Cina, қисқача – SJK(C)) ва тамил миллий мактаблари (Sekolah Jenis Kebangsaan Tamil, қисқача – SJK(T)) ажратилади. Таълим асосан малай тилида олиб борилади, лекин хитой иероглифларидан ҳам фойдаланилади. Малай ва инглиз тиллари ҳамда тилга оид бўлмаган фанлар барча мактабларда мажбурий ҳисобланади. Илгари математика ва бошқа аниқ фанлар инглиз тилида ўқитилар эди, лекин хитой жамоаси тазйиқи билан бу фанларни хитой тилида ўқитиш ҳам жорий этилди. 2009 йилда ҳукумат табиий фанлар ва математикани инглиз тилида ўқитишни бекор қилди.

Бошланғич таълим – 6 йиллик (1 синфдан 6 синфгача). 1–3 синфлар таълимнинг биринчи босқичи (Tahap Satu), 4–6 синфлар эса – иккинчи босқич (Tahap Dua) ҳисобланади. Бошланғич маълумотни олишга болалар 7 ёшдан киришадилар ва 12 ёшда уни тамомлайдилар. Ўқувчи академик давоматидан қатъи назар кейинги синфга ўтади (бошқача қилиб айтганда, иккинчи йилга ҳеч қимни қолдирмайдилар). Бошланғич таълимнинг охирида барча ўқувчилар стандартлаштирилган тест (Ujian Pencapaian Sekolah Rendah (UPSR)) топширадилар. Бунда малай ва инглиз тили, табиий фанлар, математика ва имлодан билимлар текширилади. SJK (C) тоифасидаги мактабларда хитой тили, SJK (T) тоифасидаги мактабларда эса – тамил тили мажбурий ҳисобланади.

Ўрта таълим. Ўрта маълумот олиш 5 йил давом этади. Ушбу босқичда ўқувчи ёмон давомати учун мактабдан ҳайдалиши мумкин. Ўқувчиларнинг мактабдан ташқари фаолияти фаол рағбатлантирилади. Вақти-вақти билан турли тадбирлар ва танловлар ўтказилади. Ўқув курсининг охирида сертификат олиш учун Sijil Pelajaran Malaysia (SPM) ёки имтиҳон ўтказилади.

Олий ўқув юртига тайёрлаш. Ўрта мактабни тамомлаганидан сўнг битирувчи ё олий ўқув юртига киришга тайёргарлик доирасида қўшимча маълумот олишга икки йилни сарфлаши, ё етуклик аттестати олиши мумкин. Ўқишни давом эттириш учун Sijil Tinggi Persekolahan Malaysia (қисқача – STPM) топшириш талаб этилади. Таълим курси икки қисмдан иборат – Lower 6 (Tingkatan Enam Rendah) ва Upper 6 (Tingkatan Enam Atas). Муқобил вариант – етуклик аттестатини олиш. Бу имтиҳон STPMдан енгилроқ ҳисобланади, чунки етуклик аттестати олиш учун дастурининг ўзи ҳам енгилроқдир. Айрим ўқувчилар олий ўқув юртига тайёргарлик курсини хусусий коллежларда ўтайдилар. Бу ерда Британиянинг А-даражаси

дастурлари ёки бошқа миллий тизимлар – Канада ва Австралия андозаларига мувофиқ таълим оладилар.

Малайзияда олий таълим. Олий таълим асосан ҳукумат томонидан субсидияланади. Университетга ўқишга киришнинг зарурий шarti ё STPM топшириш, ё етуқлик аттестатининг мавжудлиги ҳисобланади. 2004 йилгача олий ўқув юртида ҳар бир ўқитувчи бир нечта аспирантга эга бўлиши талаб этилган, лекин 2004 йил октябрда бу чеклаш бекор қилинди. Бир нечта хорижий университетлар Малайзияда ўз ваколатхоналарига эга. Булар:

- Monash University, Australia.
- The University of Nottingham, United Kingdom.
- SAE Institute, Australia.
- Swinburne University of Technology, Australia.
- Curtin University of Technology, Australia.
- Raffles Design Institute, Singapore.

1995 йилдан 2000 йилгача бўлган даврда ҳукумат мадади билан фармакология, тиббиёт, ярим ўтказгичлар технологияси ва техникаси соҳаларида 94 нафар олимни жалб қилишга муваффақ бўлинди. Университетлардан ташқари, ICSA (Institute of Chartered Secretaries and Administrators), политехника институтларида ҳам маълумот олиш мумкин – улар ё уч йиллик, ё икки йиллик ўқишни таклиф қиладилар. Ҳар йили университетлар 150000 га яқин малакали битирувчиларни чиқарадилар.

Малайзияда ислом диний мактаблари тизими ҳам бор. Бошлангич мактаблар Sekolah Rendah Agama (SRA), ўрта мактаблар – Sekolah Menengah Agama (SMA) деб аталади. Бошқа турдаги диний мактаблар – sekolah agama rakyat (SAR) ҳам бор. Уларда мусулмон талабаларга ислом тарихи ва араб тили ўргатилади.

Малайзияда хитой мактаблари тизими ҳам мавжуд. Хитой мустақил мактабларини хитойликлар жамоаси UCSCAM (United Chinese School Committees Association of Malaysia) билан ҳамкорликда молиялаштиради. Бу ерда битирувчилар UEC-SML тестини топширадилар. Бу тестда математика, табиий фанлар (биология, кимё, физика), бухгалтерия ҳисоби ва бошқа фанлардан саволлар бор. Мазкур тест натижалари Сингапур, Австралия, Тайвань ва Хитойда университетга кириш имтиҳонлари натижалари сифатида тан олинади. Аммо улар Малайзия университетларига ўқишга киришда тан олинмайди. Шу туфайли ҳам ўқувчиларга PMR, SPM ва ҳатто STPM даражаларига тестлар топшириш таклиф қилинади.

Индонезияда таълим. Мустамлака даврида маҳаллий аҳолининг маълумот олиш имконияти чекланган эди. Индонезияликларнинг саводхонлик даражаси 1940 йилгача атиги 6% ни ташкил этарди. Мустақиллик қўлга киритилганидан сўнг давлат таълимни ривожлантириш йўлида улкан қадамлар ташлади. 1950 йилда Умумий таълим тўғрисида қонун қабул қилинди. 1978 йилдан 7–12 яшар болалар учун таълим мажбурий ва бепул деб эълон қилинди. 15 ёшдан катта аҳоли ўртасида саводхонлик даражаси 2004 йилда 88,5% ни, шу жумладан хотин-қизлар

ўртасида – 84,1%, эркаклар ўртасида – 93% ни ташкил этар эди. Мамлакат фуқароларининг 16% олий маълумот олдилар. 1961 йилда ташкил этилган мактаб таълими ва маданият вазирлиги давлат мактабларига раҳбарликни амалга оширади. У ўз фаолиятида ўқув жараёнини унификациялашга ҳаракат қилади ва ўқув режаси, дарсликлар, таълим методлари, мактабларнинг маъмурий қурилиши принциплари ва ўқитувчилар таркибини тайёрлаш асосларига умумий талаблар қўяди. 1990 йилда мамлакатда тўққиз йиллик мажбурий таълим жорий этилди.

Индонезияда таълим тизими уч асосий қисм – бошланғич, ўрта ва олий таълимдан иборат. 6 йиллик бошланғич мактаб ва ўрта мактабнинг 3 йили мажбурий ҳисобланади. Ўқув йили июлда бошланади. У икки семестрга бўлинади. Таълимнинг барча даражаларида диний, давлат ва хусусий ўқув юртларининг кенг тармоғи мавжуд. Хусусий ва диний мактабларга ўқувчиларнинг 15% дан камроғи қатнайтиди.

Мактабгача таълим. Болалар уч ёшдан бошлаб богчага қатнашлари мумкин, лекин бу таълим мажбурий ҳисобланмайди. Болалар богчасининг бош мақсади болаларни мактабга тайёрлашдир. Индонезиядаги 49000 болалар богчаларининг 99,35% хусусий ҳисобланади. Болалар богчалари тарбияланувчиларнинг ёшига қараб икки туркум – “А туркуми” ва “Б туркуми”га ажратилади.

Бошланғич мактаб. 6–11 яшар болалар бошланғич мактаб (Sekolah Dasar)да таҳсил оладилар. Бу таълим Индонезия фуқаролари учун мажбурий ҳисобланади ва конституция билан кафолатланади. Аксарият мактаблар давлатга қарашли (таҳминан 93%). Мазкур босқичда ўқиш муддати АҚШ ва Австралиядаги бошланғич мактабда ўқиш муддатлари билан мувофиқ келади. Айрим мактаблар ўз ўқувчиларига жадаллаштирилган таълим курсларини таклиф қиладилар. Бу курслар бошланғич мактабни 5 йилда тамомлаш имкониятини беради.

Ўрта мактаб. Таълимнинг бу даражаси икки тип – “SMA” (Sekolah Menengah Atas) ва “SMK” (Sekolah Menengah Kejuruan)га ажратилади. SMA даражасини тамомлаган ўқувчи олий ўқув юртларида ўқишни давом эттириши, SMK даражасини тамомлаган ўқувчи эса – дарҳол ўз меҳнат фаолиятини бошлаши мумкин.

Олий таълим. Олий таълим – мактабда олинган билимлар ёрдамида ўрта маълумотни ошириш воситаси. У академик ва касб-хунар таълимига бўлинади. Академик таълим технологик фанлар ва санъатларни илмий нуқтаи назардан ўрганишни назарда тутаяди, касб-хунар таълими эса кўпроқ ишчи кучига фойдали бўлган амалий кўникмаларни шакллантиришга қаратилади.

Олий маълумотни олий таълим муассасаларида олиш мумкин. Коллеж ёки ўрта мактабни тамомлагандан сўнг таълим олувчилар олий маълумот муассасаларига ўқишга киришлари мумкин. Олий ўқув юртлари уч тоифа – университетлар, институтлар ва академияларга бўлинади.

Индонезия олий таълим тизимида 50 дан ортиқ давлат 1270 хусусий ўқув юртлари бор. Энг йирик олий ўқув юртлари: Индонезия университети (1950, Жакарта ва Депок), “Тажа Мада” университети (1949, Жокьякарта), “Айрланга” университети (1954, Сурабая), “Пажажаран” университети (1957, Бандунг), “Хасануддин” университети (1956, Макасар), Бандунг технология институти (1920), Богор қишлоқ хўжалик университети (1963). Хусусий олий ўқув юртлари орасида Жакартадаги “Атмажайя” университети ва Бандунгдаги “Парахьянган” университети ажралиб туради.

Сингапурда таълим. Мамлакат мустақилликка эришганидан кейин ўтган йиллар мобайнида Сингапур таълим тизимида улкан ўзгаришлар юз берди. Бу ерда таълим соҳасидаги сиёсат асосан уч принципга таянади. Булар: таълим тизими, иқтисодиёт ва ижтимоий муносабатларни синхрон ривожлантириш принципи; болаларда мантикий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш ва умр бўйи билимга чанқоқликни тарбиялаш мақсадида асосий фанлар – тил, табиий фанлар, математика ва гуманитар фанларга ургу бериш принципи; мактабларда таълимга ижодий ёндашувни ривожлантиришда марказлаштиришдан чиқариш (пастдан юқорига) принципи.

1992 йилда мактабдан кейинги таълим тузилмаси сифатида техника таълими институти (ТТИ)нинг ташкил этилиши Сингапурда касб-хунар таълимининг ривожланиш тарихида ташланган муҳим қадам бўлди. ТТИнинг асосий функцияларига қуйидагилар киради: мактаб битирувчилари техник маълумот олишларини рағбатлантириш ва уларга бундай маълумотни олиш имкониятини бериш; доимий ўқитиб-ўргатиш ва тайёрлаш йўли билан ишчиларнинг техник кўникмаларини такомиллаштириш; ишлаб чиқаришда таълим олиш ва техник кўникмаларни ўзлаштиришни рағбатлантириш; техник кўникмаларни сертификатлаштириш ва стандартлаштириш жараёнларини тартибга солиш.

Сингапурда таълим ижтимоий сиёсатнинг устувор йўналиши ҳисобланади. Бу ерда таълим тизими Британия принципига мувофиқ ташкил этилган. Таълим бериш инглиз тилида амалга оширилади. Сингапурда мамлакат фуқаролари учун ҳам, чет элликлар учун ҳам инглиз тилида таълим олиш учун қулай шароитлар яратилган. Бу ерда барқарор иқтисодий вазият, кўп миллатли маданият ва юксак даражадаги ҳаёт сифати таълим олишга ҳар томонлама кўмаклашади.

Сингапурда ўқиш муддати: мактабгача таълим – 3 йил, бошланғич таълим – 6 йил ва ўрта таълим – 4–5 йил. Мамлакатда давлат ўқув юртлари билан бир қаторда хусусий ўқув юртлари ҳам фаолият кўрсатади. Бошланғич мактабни тамомлаган ўқувчиларнинг барчаси Primary School Leaving Examination (PSLE) топширади. Ўрта маълумот ҳақидаги сертификат – Singapore-Cambridge General Certificate of Education Сингапурда ўрта мактабни тамомлаган ўқувчиларга берилади ва жаҳоннинг барча мамлакатларида тан олинади. Сингапур олий ўқув юртлари ва университетларига ўқишга кириш учун ўрта мактабдан кейин махсус

тайёргарлик курсини (2–3 йил) ўташ талаб этилади. Сингапурда инглиз тилини ўрганиш, ўрта ва олий маълумот олиш учун бир нечта йирик ўқув марказлари фаолият кўрсатади. Уларнинг орасида ТМС (Technology, Management and Communications) Educational Group пешқадамлик қилади.

Бошланғич ва ўрта таълим. Бошланғич ва ўрта мактаблар таълим вазирлиги томонидан бошқарилади. Ҳозирги Сингапурда давлат мактаблари ва айрим шахслар, жамғармалар, жамоат ташкилотларининг маблағларига ташкил этилган ўқув юртлари бор. Хусусий мактабларнинг аксарияти турли ҳажмда давлат дотацияларини олади. Барча мактаблар таълим вазирлиги тасдиқлаган ягона дастурларга мувофиқ ва унинг назорати остида ишлайди. Давлат мактабларида бошланғич таълим бепул ва оммавий. Ўрта мактабларда ўқиш пуллик, моддий ночор ўқувчиларга муайян имтиёзлар берилади.

Бошланғич мактабнинг дастлабки уч синфини тамомлаган ўқувчилар имтиҳон топширадилар. Имтиҳондан ўтган ўқувчилар иккинчи босқичга – икки тилли нормал уч йиллик таълим курсини ўташга ўтказиладилар (“Н”-синфлар). Имтиҳонда ўқувчининг билимлари икки йиллик бошланғич маълумот даражасида қолгани аниқланган бўлса, унга икки тилли узайтирилган таълим курсини беш йил мобайнида ўташ таклиф қилинади (“П”-синфлар). Шундай қилиб, биринчи ҳолда бошланғич мактабда тўлиқ ўқиш курси олти йилни (3+3), иккинчи ҳолда – саккиз йилни (3+5) ташкил этади. Бошланғич таълимнинг дастлабки уч йили мобайнида алоҳида қобилиятларини намоён этмаган ва имтиҳонлар ёки махсус тестни топшира олмаган ўқувчиларга касб-ҳунарга ихтисослашган бир тилли синфларда беш йиллик таълим курсини ўташ имконияти берилади (“б”-синфлар). Улар учун бошланғич мактабда умумий таълим курси – саккиз йил (3+5).

Шундай қилиб, таълим тизими болаларнинг қобилиятини бошланғич мактабдаёқ аниқлаш ва кейинчалик уларни турли йўналишлар ва тайёргарлик даражаларига тақсимлашни назарда тутати. Ўз-ўзидан равшанки, кам таъминланган оилалардан бўлган болаларнинг бегона тил ва турли ўқув фанларини ўзлаштириш имкониятлари нисбатан чекланган. Аммо тизим умуман олганда 6–8 йиллик бошланғич таълим доирасида умумий тайёргарлик ва касбий кўникмаларни меҳнатга қобилиятли ёшга кираётган сингапурликларнинг барчасига таъминлаши лозим.

Ўрта мактабда ўқишнинг дастлабки икки йили учун ягона дастур мавжуд. Кейинчалик таълим тегишли йўналишга оғади: гуманитар, табиий, техника ёки тижорат фанлари махсус ўргатилади.

Олий таълим тизимида Сингапурнинг уч университети: National University of Singapore (NUS), Nanyang Technological University (NTU), Singapore Management University (SMU) пешқадамлик қилади.

Сингапура Миллий университети (NUS) қуйидаги факультетларда ўқишни таклиф қилади: гуманитар ва ижтимоий фанлар, табиий фанлар, муҳандислик, бизнес-менежмент, архитектура ва дизайн, тиббиёт ва стоматология. Бу ерда қуйидаги йўналишларда магистр унвонини ҳам олиш

мумкин: муҳандислик иши, бизнес, тиббиёт, стоматология. Бундан ташқари, университет ўз тадқиқот институтларига эга ва улар кимё, тиббиёт соҳасидаги илмий-текширув лойиҳаларида фаол иштирок этадилар.

Няньянг технология университети (NTU) қуйидаги факультетларда ўқишни таклиф қилади: муҳандислик иши, амалий фанлар, гуманитар ва ижтимоий фанлар, ахборот ва коммуникациялар, санъат, дизайн, бизнес.

Сингапур бошқарув университети (SMU) хусусий олий ўқув юрти ҳисобланади ва MBA дастурлари асосида таълим беради. Бу ерда қуйидаги факультетлар бор: бизнес, молия, иқтисод, бухгалтерия ҳисоби, ахборот тизимлари.

Факультетга қараб университетларда ўқиш баҳоси йилига 6000 АҚШ долларидан 18000 АҚШ долларигача. Бунга қўшимча тарзда умумий ётоқхонада яшаш, овқатланиш ва бошқа харажатларга яна 500 – 1000 АҚШ доллари сарфланади.

Олий маълумотни университетлардан ташқари Сингапурнинг политехника институтларида ҳам олиш мумкин. Одатда, улар университетлардан тадқиқот лойиҳалари билан шуғулланмаслиги ва аспирантурага эга эмаслиги билан ажралиб туради. Политехника институтлари асосан муҳандислик иши, ахборот технологиялари ва амалий фанларга ихтисослашади. Бу ерда ўқиш қиймати йилига тахминан 2000 – 3000 АҚШ долларини ташкил этади.

Сингапурда қуйидаги машҳур университетларнинг филиаллари ҳам бор: Чикаго университети (University of Chicago), Стенфорд университети (Stanford University), Жон Хопкинс университети (John Hopkins University), Массачусетс технология университети (Massachusetts Institute of Technology), Германия фан ва технологиялар институти (German Institute of Science & Technology), Франция INSEAD, Хиндистон технология институти (Indian Institute of Technology), New York University School of Law. Бу олий ўқув юртларидан ҳар бирининг таълим дастурлари турли йўналишларга эга. Масалан, John Hopkins University тиббиётга, Massachusetts Institute of Technology – компьютер электроникаси ва нанотехнологияларга ихтисослашган. INSEAD ва University of Chicago олий мактабларининг Сингапурдаги филиалларида MBA илмий даражасини олиш мумкин.

Бакалавр даражаси. Ўқиш муддати – 3-4 йил. Ушбу босқични муваффақиятли тамомлаган битирувчилар тугалланган олий маълумот оладилар ва уларга “бакалавр” унвони берилади.

Магистр даражаси. Ўқиш муддати – 1-3 йил. Ушбу босқични муваффақиятли тамомлаган битирувчилар тугалланган олий маълумот оладилар ва уларга “магистр” унвони берилади.

Доктор даражаси. Ўқиш муддати – 2-5 йил.

Ўзини ўзи текшириш ва назорат қилиш учун саволлар

1. Туркиядаги ҳозирги таълим тизимига тавсиф беринг.

2. Туркияда олий таълимнинг асосий босқичлари.
3. Ҳиндистонда ҳозирги таълим тизимининг ривожланиши ҳақида гапириб беринг.
4. Жанубий Осиё мамлакатлари касб-ҳунар таълими тизимларининг ривожланишига халқаро жамғармалар ва ташкилотлар кўрсатган ёрдам нималарда ифодаланadi?
5. Сўнги ўн йилликлар мобайнида Сингапурда таълимнинг ривожланиш жараёнини таҳлил қилинг.

7-мавзу. Жаҳоннинг ривожланган мамлакатларида таълим (Буюк Британия, Франция, Германия, АҚШ ва бошқа мамлакатлар)

Ғарб мамлакатларида таълим тизимининг таркибий тузилишини ислоҳ қилиш йўналишлари. Буюк Британияда узлуксиз таълим тизими. Францияда таълим тизимининг таркибий тузилиши. АҚШда мактабгача таълим, ўрта ва олий таълим. Германияда университетлар ва институтлардаги таълим тизими. Швеция олий мактабида таълим ва тарбиянинг вазифалари. Испанияда олий таълим принциплари, мазмуни ва методлари.

Ғарб мамлакатларида таълим тизимининг таркибий тузилишини ислоҳ қилиш йўналишлари. Ғарбий Европа мамлакатларида олий мактабнинг мазмуни ва таркибий тузилишини ислоҳ қилишга қаратилган ҳаракатлар 70–80-йилларда бошланди ва 90-йилларда тугалланди. Ҳозирги вақтда бу мамлакатларнинг аксариятида кўп даражали тайёргарлик тизимлари фаолият кўрсатмоқда, қиёсий синов бирликлари (кредитлар) тизимини жорий этиш яқунланмоқда ва малакаларни ўзаро тан олиш муаммоси деярли ўз ечимини топган.

Буюк Британияда олий мактабнинг ташкилий тузилмаси (“бакалавр – магистр” схемаси) расман Болонья декларацияси қондаларига мувофиқ келади ва олий таълим раҳбарларининг куч-гайрати асосан ўқитиш сифатини янада яхшилаш муаммоларини ечишга, энг аввало биринчи университет даражаси (бакалавр)га янада профессионалроқ тую бериш ва унинг амалий аҳамиятини оширишга қаратилган.

Шунга ўхшаш ёндашув *Францияда* ҳам кузатилади. Бу мамлакатда олий университет таълимининг икки асосий малакаси – “лиценциат” ва “мэтриз” (ўқш муддати – тегишли равишда 3 йил ва 4 йил) мавжудлиги туфайли, олий таълимнинг биринчи босқичига нисбатан малака сифатида Болонья декларацияси тавсияларига биноан ўқиш муддати уч йил бўлган лиценциат даражаси белгиланган.

Таълимнинг босқичли таркибий тузилишига эга бўлмаган *Германия* уни жадал суръатларда кенг жорий этишни режалаштираётгани йўқ. Аммо қонунчилик даражасида тегишли қарор 1998 йилда – Сорбона ва Болонья декларациялари пайдо бўлишдан олдин қабул қилинган эди. 1999/2000 ўқув йилидан эътиборан Германия университетларида янги таълим дастурлари ва тегишли равишда айрим ихтисосликлар бўйича бакалавр ва магистр малакалари аста-секин жорий этила бошлади. Янги дастурлар номенклатурасини аста-секин кенгайтириш назарда тутилди ва олий ўқув юртиларига уларни жорий этиш кўлами ва муддатлари масаласини мустақил ҳал қилиш ҳуқуқи берилди. Германия университетларининг раҳбарлари ва амалий давраларнинг вакиллари бу янгиликлар университет таълимининг сифатига салбий таъсир кўрсатиши мумкинлигидан хавотирга тушмоқдалар. Германия олий касб-хунар мактаблари (Fachhoch-schulen)нинг раҳбарлари

уларга кўпроқ кизиқиш билан қарамқдалар, чунки бу янгиликларда ўқув юртлари битирувчиларига бериладиган мақомни юксалтиришнинг қўшимча имкониятини кўрмоқдалар.

Жаҳон таълим макони фалсафий ва маданий аънаналари, мақсад ва вазифалари, ўз сифат ҳолатига кўра бир-биридан сезиларли даражада ажралиб турадиган турли-туман миллий таълим тизимларини бирлаштиради. Шу туфайли ҳам ҳозирги жаҳон таълим макони ҳақида таркибидаги таълим тизимларининг ҳар бирида глобал тенденциялар мавжуд бўлган ва ранг-барангликни сақлаб қолишга қаратилган шаклланаётган ягона организм сифатида гапириш ўринли бўлади.

XXI аср жаҳон таълим тизимида қуйидаги *глобал тенденциялар* кузатилади:

1) демократик таълим тизимига интилиш, яъни бутун мамлакат аҳолисига таълимнинг очиклигини, унинг даражалари ва босқичларининг ворисийлигини таъминлаш, ўқув юртларига эркинлик ва мустақиллик бериш;

2) хоҳловчиларнинг барчасига маълумот олиш ҳуқуқини таъминлаш (ҳар бир инсонга унинг миллияти ва ирқидан қатъи назар ҳар қандай турдаги ўқув юртида маълумот олиш имкониятини бериш ва бу борада барчага тенг имкониятлар яратиш);

3) таълим олишга ижтимоий-иқтисодий омилларнинг кучли таъсири (айрим этник озчиликларнинг маданий-маърифий монополияси, пуллик таълим шакллари, шовинизм ва ирқчилик кўринишлари);

4) таълим хизматлари бозорининг ўсиши ва кенгайиши;

5) олий таълим тармогининг кенгайиши ва талабалар ижтимоий таркибининг ўзгариши (янада демократлашиб бормоқда);

6) мактаб ва олий ўқув юртлари таълим дастурларини муттасил янгилаш ва уларга тузатишлар киритиш;

7) “ўртача ўқувчи”га қараб мўлжал олишдан воз кечиш, иқтидорли болалар ва ёшларга, таълим жараёнида ва таълим воситалари билан уларнинг қобилиятларини рўёбга чиқариш ва ривожлантириш хусусиятларига эътиборни кучайтириш;

8) ривожланишда нуқсонли бўлган болалар, ногирон болаларга таълим бериш учун қўшимча ресурсларни излаб топиш.

Жаҳон таълими кўп структурали хусусиятга эга: унга қўламли (ҳудудий) ва ташкилий тузилмалар хос. Айни пайтда интернационал хусусиятга эга бўлган янги тузилмалар – халқаро ва очик университетлар пайдо бўлмоқда.

Жаҳонда таълим тизимларининг ўзаро яқинлашуви ва ўзаро алоқаси белгисига кўра *минтақаларнинг типлари* ажратилади (А.П.Лиферов).

Биринчи типни интеграция жараёнларини ҳаракатлантирувчи куч сифатида майдонга чиқадиган минтақалар ташкил этади. Бундай минтақага ёрқин мисол бўлиб Ғарбий Европа хизмат қилиши мумкин. Бирлашиш ғояси Ғарбий Европа мамлакатларида 1990-йилларда таълим соҳасида амалга оширилган барча ислохотларнинг ўзагига айланди. “Европа миллиати” ва

“гражданлиги” ғояларини рўёбга чиқариш йўлидаги саяё-ҳаракатлар таълим ва маданиятнинг бир қанча соҳаларида Европа миқёсида амалга оширилаётган қатор лойилаҳар билан қувватланган. Уларнинг орасида миллий адабиётларни оммавийлаштириш, чет тилларини ўрганишни кенгайтириш, кутубхоналар тармоғини кенгайтириш, “Европа маданият шаҳри” лойиҳаси бор.

Минтакаларнинг биринчи типига АҚШ ва Канадани ҳам киритиш мумкин, лекин таълим соҳасида уларнинг бирлашишга қаратилган саяё-ҳаракатлари бутунлай ўзгача вазиятда амалга оширилмоқда.

Жаҳонда интеграция жараёнларини ҳаракатлантирувчи куч сифатида янги, Осиё-Тинч океани минтақаси шаклланмоқда. Унга қўйидаги мамлакатлар қиради: Корея Республикаси, Тайвань, Сингапур ва Гонконг, шунингдек Малайзия, Тайланд, Филиппин ва Индонезия. Бу мамлакатларнинг барчасига таълим ва кадрлар тайёрлаш сифатида қўйиладиган талабларни кучайтириш стратегияси хос. Осиё-Тинч океани минтақаси мамлакатларида юз бераётган “Осиё иқтисодий мўъжизаси” замирида бир қанча омиллар ётади. Энг муҳим омиллардан бири таълимнинг молиявий устуворлиги ҳисобланади.

Осиё-Тинч океани минтақаси мамлакатларининг кўпчилигида ривожланган таълим тизими яратилган. Масалан, Корея Республикасида ўрта мактаб битирувчиларининг учдан бир қисми университетларга ўқишга қиради. Тайванлик ўқувчиларнинг 30% дан кўпроғи ҳам университетларга ўқишга қиради (таққослаш учун: Германияда – 18%, Италияда – 26%, Буюк Британияда – 7%). Ҳозирги вақтда жаҳонда чет эллик талабаларнинг ҳар учтасидан бири Осиё-Тинч океани минтақаси мамлакатларидан келган. ХХI аср бошида мазкур минтақанинг таълим соҳасидаги салоҳияти янада кучайди. Масалан, Япония илмий даража соҳиблари улушига кўра жаҳонда энг юксак кўрсаткичга эга – 68% (таққослаш учун: АҚШда бу кўрсаткич 25% ни ташкил ётади). Корея Республикаси фан доктори илмий даражасини олган шахслар сонига кўра аҳоли жон бошига нисбатан жаҳонда биринчи ўринни эгаллайди.

Иккинчи типга интеграция жараёнларига муносабати ижобий бўлган минтақалар қиради. Бу энг аввало Лотин Америкаси мамлакатларидир. Улар Европа билан алоқаларга АҚШга иқтисодий ва сиёсий қарамликни камайитириш воситаси сифатида қарайдилар. Бошқа ривожланаётган мамлакатлар билан таққослаганда, бу минтақага таълим инфратузилмаси элементларининг юксакрок даражада эканлиги хосдир. Масалан, 1 млн. аҳолига нисбатан китоблар нашр этиш ривожланаётган мамлакатлардаги ўртгача кўрсаткичдан 2-4 баравар юқори. Барча босқич ўқитувчилари сони жаҳондаги ўртгача кўрсаткичдан 1,5 баравар кўпроқ ва ривожланган мамлакатлар гуруҳи кўрсаткичи билан деярли тенг. Минтақада саводсизликнинг аста-секин қиқариши, бошланғич таълимнинг янада кенгрок тарқалиши, олим таълим тизимининг ривожланиши кузатилмоқда.

Лотин Америкасида хозир амалда бўлган таълим моделларининг барчаси америкача моделларнинг прототиплари ёки уларнинг модификацияларини ўзида ифодалайди. Лотин Америкаси мамлакатларидан Бразилия ва Аргентина кўпдан бери таълимнинг америкача моделига қараб мўлжал олиб келади. Мексика ва Коста-Рика Европа билан яқин алоқаларга таянган ҳолда таълим тизимини ривожлантиришнинг бошқа йўлларини изламоқда. “Очиқ” университетларнинг ривожланаётган тармоғи ҳам АҚШ таъсирини камайтиришга қўмаклашади. Бундай университетлар Бразилия университети, Мексика Миллий автоном университети, Коста-Рика ва Колумбия университетлари қошида фаолият кўрсатмоқда. Лотин Америкаси давлатлари (айниқса Мексика ва Чили) таълим ва маданият масалаларида Япония ва Осиё-Тинч океани минтақаси мамлакатлари билан ҳамкорликни амалга оширмоқда.

Таълимга давлат харажатлари Лотин Америкаси мамлакатлари ва Кариб ҳавзаси давлатларида йилига ўрта ҳисобда тахминан 50 млрд. долларни, бир ўқувчига таълим бериш харажатлари эса тегишли равишжа тахминан 500 долларни ташкил этади.

Учинчи типга таълим тизимларининг интеграциялашуви жараёнларига бефарқ бўлган минтақалар киради. Бу гуруҳга Африканинг Саҳрои Кабирдан жануброқда жойлашган мамлакатлари (Жанубий Африка Республикасидан ташқари), Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиёнинг айрим давлатлари, Тинч ва Атлантика океанлари ҳавзаларидаги унча катта бўлмаган орол давлатлар киради. Африканинг бир қанча мамлакатларида мактаб таълими муддати минимал даражадан паст – 4 йил. Бу минтақаларда саводсиз аҳоли кўпчилиқни ташкил этади. Масалан, Саҳрои Кабирдан жануброқда яшовчи 140 млн.га яқин африкаликлар саводсиз бўлиб қолмоқдалар. Мактаб таълимининг энг қисқа муддати Нигерияда қайд этилган – 2,1 йил; Буркина-Фасода бу муддат 2,4 йил, Гвинеяда – 2,7 йил, Жибутида – 3,4 йил. ЮНЕСКО маълумотларига кўра, Нигерия ва Гвинея каби мамлакатларнинг бошланғич мактабларида дарсликлар билан болаларнинг 30% гина таъминланган. Таълимнинг моддий базаси ўта қашшоқ. Бу минтақа мамлакатларида “ўқувчи – ўқитувчи” нисбати (бир ўқувчига тўғри келувчи ўқувчиларнинг ўртача сони) жаҳонда энг юқори кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Масалан, Бурундида бу кўрсаткич 49 га, Кенияда – 39, Намибияда – 38 га тенг. Ваҳоланки, жаҳонда бу кўрсаткичнинг ўртача қиймати 16 га, жаҳоннинг ривожланган мамлакатларида эса – 23 га тенг.

Бу минтақаларда олий таълимнинг яшовчан миллий тизимларини шакллантириш учун замин мавжуд эмас. Мазкур минтақалар мамлакатларининг жаҳон илмий ва маърифий ҳамжамияти билан алоқаларини қувватлашнинг реал имкониятини талабаларни чет элга ўқишга юборишда кўрадилар. Буркина-Фасо, Мозамбик, Руанда каби мамлакатларда ҳар 100 000 аҳолига нисбатан талабалар сони 16–60 кишини ташкил этади. Таққослаш учун: Корея Республикасида бу кўрсаткич – тахминан 4000, Ливанда – 3000 дан ортиқ, Аргентинада – 3300, Венесуэлада – тахминан

3000, АҚШда – тахминан 6000. Африканинг жануби ва шимоли ўртасида таълимнинг сифат даражасида улкан тафовут кузатилади. Африка мамлакатларида (Сахрои Кабирдан жануброқда) таълимга давлат харажатлари йилига ўрта ҳисобда 9 млрд. АҚШ долларини, бир ўқувчига таълим бериш харажатлари эса – 70 долларни ташкил этади.

Араб мамлакатларида шу жумладан таълим соҳасида ички интеграцияга мойил бўлган тўрт субминтақа кузатилади. Булар Мағриб (шу жумладан Ливия), Яқин Шарқ (Миср, Ироқ, Сурия, Ливан, Иордания), Форс кўрфази (Саудия Арабистони, Қувайт, Бирлашган Араб Амириклари, Қатар, Уммон, Баҳрайн), Қизил денгиз қирғоғидаги мамлакатлар ва Мавритания. Бу мамлакатларда ўрта ва олий таълимнинг ривожланишида кучли номутаносиблик кузатилади. Миср, Судан, Мавритания ва Жазоирда араб дунёси саводсиз аҳолисининг учдан икки қисми жамланган. Араб мамлакатларида таълимга давлат харажатлари йилига тахминан 25 млрд долларни (1990-йилларнинг бошидаги маълумотларга кўра), бир ўқувчига таълим бериш харажатлари эса – 300 долларни ташкил этади.

Буюк Британияда узлуксиз таълим тизими. Англияда таълим соҳасидаги умуммиллий аҳамиятга молик биринчи ҳужжат 1944 йилги Таълим тўғрисидаги қонун ҳисобланади. Бу қонун асосан мактаб таълимига бағишланган бўлса-да, таълим тизимини кўп жиҳатдан тартибга солди ва унинг бошқарув органларини белгилади.

Маъмурий бўлинишга ва мавжуд анъаналарга мувофиқ Буюк Британия таълим тизими уч кичик тизимга ажратилади:

- 1) Англия ва Уэльс;
- 2) Шимолий Ирландия;
- 3) Шотландия.

Англия, Уэльс ва Шимолий Ирландия таълим тизимлари ўз таркибий тузилишига кўра унча фарқ қилмайди, Шотландия таълим тизими ўз анъанавий хусусиятлари билан тавсифланади.

Англия таълим тизими қуйидагиларни ўз ичига олади:

- мактабгача таълимни;
- бошланғич таълимни;
- умумий ўрта таълимни;
- кейинги таълим тизимини;
- олий таълимни.

Мактабгача таълим. Буюк Британияда уч-тўрт яшар болаларнинг 50% га яқини болалар боғчаларида ёки Кичкинтойлар марказларида тарбияланади. Бундан ташқари, кўпгина болалар жамоат ташкилотлари ва ота-оналар томонидан таъсис этиладиган мактабгача тайёргар ўйин гуруҳларига қатнайдилар. 5 ёшдан мажбурий таълим бошланади ва болалар кичкинтойлар учун мактабга қатнай бошлайдилар. 7 ёшдан улар кичик мактабга ўтадилар.

Бошланғич таълим. Мамлакат ўрта таълим тизими бирлаштирилган, грамматик, техник, замонавий, махсус ва хусусий мактабларни ўз ичига

олади. Уларнинг орасида элитар “паблик скулз” алоҳида ажралиб туради. Мактабларнинг энг оммавий тури бирлаштирилган мактаблар ҳисобланади (уларда Англия ва Уэльс ўрта мактаблари ўқувчиларининг 90% га яқини таҳсил олади). Бирлаштирилган мактаблар таълим олиш учун тенг имкониятлар яратиш мақсадида ташкил этилган эди, лекин амалда бирлаштирилган мактабларнинг аксариятида ўқувчиларни саралашга асосланган оқимлар ёки бўлимлар сақланиб қолди. Қолган болаларнинг кўпчилиги грамматик мактабларда таълим оладилар. Бу мактаблар уларда таълим сезиларли даражада тоифалаштирилгани билан ажралиб туради ва тўлиқ умумий ўрта маълумот беради.

Ўқув йили 38 ҳафта давом этади. Йил бир-биридан ёзги (6 ҳафта), рождество ва пасха (2-3 ҳафта) таътиллари билан ажратилган триместрларга бўлинган. Триместрлар ўртасида бир ҳафталик танаффус назарда тутилган. Ўқув ҳафтаси одатда беш кунлик. Ўқув куни соат 9.00 да бошланади ва 15 дан 30 дақиқа ўтгунга қадар давом этади, орада тушлик ва тонгги ибодатга танаффус берилади. Ҳафтада минимал миқдорда академик соатлар назарда тутилган; мактаблар ўз ихтиёрига кўра ҳафталик ўқиш юқини кўпайтиришга ҳақли. Таълим ислоҳоти тўғрисидаги акт (1988)га мувофиқ мажбурий таълим муддати тўрт “асосий босқичлар”га ажратилган: 5 ёшдан 7 ёшгача, 7 ёшдан 11 ёшгача, 11 ёшдан 14 ёшгача, 14 ёшдан 16 ёшгача.

Бошлангич таълим дастлабки икки босқични камраб олади. Болалар одатда ёш туркумлари бўйича гуруҳланадилар. Барча фанлардан бир ўқитувчи сабоқ беради. Дарс 15 минутдан 45 минутгача давом этади. Ўқишни тамомлагач, болалар имтиҳон топширмайдилар ва ўқув муассасасини тугатганлик ҳақида гувоҳномалар олмайдилар.

Бошлангич мактабда асосий вақт инглиз тилини ўрганишга ажратилади (ўқув вақтининг 40%), жисмоний тарбия 15% вақтни, қўл меҳнати ва санъат 12% вақтни эгаллайди, қолган соатлар арифметика, тарих, география, табиатшунослик ва диншунослик фанлари ўртасида тақсимланган.

Умумий ўрта таълим. Буюк Британиянинг ўрта таълим тизимида асосан икки хил – грамматик ва бирлаштирилган мактаблар фаолият кўрсатади (улардан ташқари техник ва замонавий ўрта мактаблар ҳам бор). Мактабларнинг энг оммавий тури бирлаштирилган мактаблар ҳисобланади. Уларда Англия ўқувчиларининг 90% га яқини таҳсил олади. Бирлаштирилган мактабларга бошлангич мактабларнинг ақлий қобилияти ва имкониятлари турлича бўлган битирувчиларини қабул қиладилар. Ўрта бирлаштирилган мактаблар турли услубда ташкил этилиши мумкин: 11–18 яшар болалар учун бирлаштирилган тўлиқ ўрта мактаблар; оралик мактаблар, бу ерда ўқувчилар 12, 13 ёки 14 ёшда катта бирлаштирилган мактабга ўтадилар ва уни 16 ёки 18 ёшда тамомлайдилар; 11 ёки 12 ёшдан 16 ёшгача бўлган ўқувчиларнинг “олтинчи синф” билан бирлаштирилган гуруҳлари. Бирлаштирилган мактаблар таълим олиш учун тенг имкониятлар яратиш мақсадида ташкил этилган. Улар қобилиятлари, қизиқишлари ва имкониятлари турлича бўлган ўқувчилар бирга таҳсил олишларини таъминлаш учун мўлжалланган.

Грамматик мактабларда тўлиқ умумий ўрта маълумот берилади ва ўқувчиларни олий ўқув юртларида таълим олишга тайёрлаш амалга оширилади. Бу ерда ўқув иши тонфалаштирилган ўқув режаси принципига мувофиқ ташкил этилади. 5 синфни тамомлагач, имтиҳондан ўтган ва одатдаги даражада маълумот олган тўғрисида умумий гувоҳнома олган ўқувчиларнинг тахминан 60% мактабни тарк этади, қолган 40% ўқишни икки йиллик 6 синфда индивидуал ўқув режаларига мувофиқ давом эттиради. Бу синф битирув синфи ҳисобланади. Англияда умумий таълим мактабларининг кўп сонли гуруҳида таълим ва фан департаменти томонидан тўғридан-тўғри молиялаштириладиган мактаблар ва хусусий мактабларнинг кичик гуруҳлари фарқланади. Хусусий мактаблар орасида “публик скулз” алоҳида ўрин эгаллайди. Уларнинг битирувчилари энг нуфузли университетларга ўқишга киридилар ва кейинчалик Британия жамиятининг сиёсий ва иқтисодий иерархиясида юксак лавозимларни эгаллайдилар. Ўқув йили сентябрда бошланади ва июль охирида тугайди. У 40 ҳафта давом этади ва триместрларга ажратилган, ўқув ҳафтаси – беш кунлик. Буюк Британияда ягона мактаб дастурлари ва дарсликлар сўнгги пайтгача мавжуд эмас эди. Ўқув дастурларини ишлаб чиқиш мактабларнинг директорлари ва катта ўқитувлари ихтиёрига берилган эди. Аммо 1986 йилги Таълим тўғрисидаги қонунга мувофиқ ўқитувчилар ўқув дастурларини маҳаллий таълим органлари билан келишишлари лозим. Ўрта мактабда битирув имтиҳонлари икки босқичда: мактаб мажбурий ёш минимуми – 16 ёшга тўлганда ва 18 ёшда. Мактаб битирувчилари оладиган маълумот тўғрисидаги умумий гувоҳнома асосан олий таълим муассасаларида ўқишни давом эттирмакчи бўлган ўқувчиларга мўлжалланган. Битирувчиларнинг кўпчилиги ўрта маълумот тўғрисида гувоҳнома олади. Маълумот тўғрисидаги умумий гувоҳнома икки даража – оддий (O) ва кучайтирилган (A) даражаларга эга.

Кейинги таълим тизими. Кейинги таълим тизими кўп сонли ранг-баранг коллежлар, ўқув марказлари, институтларни ўз ичига олади. Бу ўқув муассасаларида турли даражаларда – касб-ҳунар техника даражасидан олий даражагача мутахассисларни тайёрлаш амалга оширилади. Кейинги таълим тизимида жами 700 га яқин ихтисослашган ўқув муассасалари бор. Маҳаллий коллежларда 16–18 яшар ёшлар ишлаб чиқаришдан ажралмасдан таълим олсалар, политехника, комплекс ўқув муассасаларида турли даражаларда, шу жумладан олий даражада мутахассисларни тайёрлаш амалга оширилади. Бундан ташқари, кейинги таълим тизими доирасида 7 мингдан ортиқ кечки институтлар ва катталарга таълим бериш марказлари фаолият кўрсатади. Бу ўқув муассасалари турли ихтисосликлар бўйича мутахассисларни тайёрлайдилар ёки катта ёшли аҳолининг таълим ва маданий даражасини ошириш билан шуғулланидилар. Кейинги таълим тизимининг барча муассасалари маҳаллий органлар назорати остида ишлайди. Қирол хартиясига эга бўлган ўқув муассасалари бундан мустасно.

Олий таълим. Тузилиш жиҳатидан университетлар коллегиял ва унитар бўлади. Коллегиял университетларга ёрқин мисол – Оксфорд ва Кембриж

университетлари. Уларнинг таркибига тегишли равишда 39 та ва 29 та коллеж киради. Унитар университетлар факультетлар ва ўқув бўлимларидан таркиб топади. Университетлар фаолияти уларнинг қирол хартиялари ёки уставлари билан тартибга солинади. Расман университетга қиролича томонидан тайинланадиган канцлер раҳбарлик қилади. Амалда университет маъмуриятининг бошлиғи вице-канцлер ёки ректор ҳисобланади. Университетларнинг раҳбар органлари – кенгаш ва сенат. Кенгаш – олий маъмурий орган бўлиб, у ўқитувчилар ва ёрдамчи ходимлар таркибини шакллантиради, молиявий масалаларни ҳал қилади. Сенат – академик орган. Кенгаш ва сенатга сайлаб қўйиладиган вице-канцлер раислик қилади. Бошқарув органларининг таркиби ҳам сайланади. Сўнги йилларда бошқарув органларига профессор-ўқитувчилар таркиби, талабалар ва мутахассислар тайёрлашдан манфаатдор бўлган ташкилотларнинг вакиллари ҳам тенглик асосида киритила бошлади.

Буюк Британия олий ўқув юртларида ўқув йили октябрда бошланади ва одатда ҳар бири 8–10 ҳафта давом этадиган триместрларга ажратилади. Ёзги таътил муддати 4 ой – 1 июндан 30 сентябргача. Буюк Британия олий ўқув юртларида машғулотларнинг асосий турлари маърузалар, семинарлар, лаборатория ишлари, шунингдек тьюториаллар (2–10 талаба билан машғулотларни назарда тутадиган индивидуал-группавий таълим методи) ҳисобланади. Талабалар мустақил ишлашларига катта эътибор қаратилади. Амалий машғулотлар ўқув режаси доирасидан ташқарига чиқарилган ва ўқув вақти балансини ҳисоблашда ҳисобга олинмайди. Университетларнинг анъанавий академизми шунга олиб келдики, ишлаб чиқариш амалиёти ё тайёрлаш дастурига умуман киритилмайди, ё унда оз ўрин эгаллайди. Кўпгина университетлар талабалардан амалий тажрибани мустақил ўзлаштиришни талаб қилади.

Таълим бериш дарсликлар, услубий материаллар, тавсия этилган адабиётларни (ўқув вақтининг 60%), ўқув дастурларини мустақил ўрганиш (10%), тьютор ёки ўқитувчи билан ишлаш (15%), амалий ишлаш, ёзма назорат топшириқларини бажариш (15%) асосида ташкил этилади.

Университетларда бериладиган илмий унвонлар таълим даражасига кўра биринчи ва олийга ажратилган. Аксарият университетларда гуманитар ва табиий фанлар бўйича биринчи даража – бакалавр. Биринчи даражани олиш учун таълим курси одатда 3 ёки 4 йилни (тиббийётда – 6 йилни) ташкил этади. Олий ўқув юртларида бериладиган олий даражадаги илмий унвонлар қаторига фан, санъат ва фалсафа магистрлари, фалсафа, адабиёт ва ҳуқуқ докторлари унвонлари киради. Фан ёки санъат магистри унвонлари бакалавр унвони олинганидан ва кейинги таълим курси (1–2 йил) ўталганидан ёки илмий-текшириш иши бажарилганидан сўнг берилади.

Фалсафа доктори унвони Англияда энг олий илмий унвон сифатида қаралиши мумкин. У илмий тадқиқотлар натижаси ўлароқ диссертация тайёрланганидан ва муваффақиятли ҳимоя қилинганидан сўнг берилади. Одатда мазкур иш камида 3 йилни талаб қилади. Фан ёки амалиётга улкан

ҳисса қўшганлик учун университетлар фан ёки адабиёт доктори олий унвонларини берадилар.

Англия олий ўқув юртларига қабул қилиш таомили олий таълимнинг икки сектори мавжудлиги билан белгиланади. Университетларга танлаган ихтисослигига мос келувчи камида икки фандан юксак даражада имтиҳон топшириш орқали олинган маълумот тўғрисидаги умумий гувоҳнома (General Certificate of Education)га эга бўлган шахслар қабул қилинадилар. Университетларга қабул қилиш марказлаштирилган тартибда амалга оширилади. Абитуриентларнинг 90% дан кўпроғи бу олий ўқув юртларига Қабул бўйича марказий кенгаш орқали кирадилар. Кенгаш номига ариза юборилади, бу аризада абитуриент ўзи танлаган ихтисосликни ва ўзи ўқимоқчи бўлган университетлар (кўпи билан бешта) номини кўрсатади. Кенгаш аризани кўриб чиқади ва уни ўқув юртларидан бирига юборadi. Бу ўқув юрти ҳужжатлар танлови асосида абитуриентни ўқишга қабул қилиш тўғрисида узил-кесил қарор қабул қилади. Айрим ҳолларда ўқишга киришда мактабдан берилган таърифнома талаб этилади, баъзан абитуриент суҳбатга ёки тестга чақирилади. Оксфорд ва Кембриж университетларининг айрим коллежларида танлов тарикасидаги кириш имтиҳонлари ўтказилади.

Англия таълим тизими асосан давлат манбаларидан молиялаштирилади. Хусусий киритмалар таълимга умумий харажатларнинг 4% дан ошмайди.

Францияда таълим тизимининг таркибий тузилиши. Францияда таълим тизимининг асосий принциплари XIX асрнинг 80–90-йилларида яратилган бўлиб, шундан бери у дунёдаги энг демократик таълим тизимларидан бири ҳисобланади. Таълимнинг мазкур концепцияси замирида чуқур гуманистик анъаналар, бола шахсиятига, унга таълим ва тарбия бериш методларига қизиқиш ётади. Бу концепция давлат сиёсатининг таркибий қисмига айланган. Таълим бепул, диний мазмунга эга эмас ва 6–16 яшар болалар учун мажбурий. Давлат хусусий ва давлат мактаблари учун дастурларнинг барчасини тасдиқлайди, танловлар ва имтиҳонларни ташкил этади. Бакалавр даражасигача дипломлар бериш ҳуқуқига фақат давлат эга.

Бошланғич таълим. Бошланғич мактабда ўқув фанларининг барчасини айти бир ўқитувчи ўқитади, коллежда эса ҳар бир ўқитувчи асосан битта фандан дарс беради. Дастлабки икки йил мобайнида ўқувчилар чет тилларининг биридан бошланғич кўникмаларни ўзлаштирадилар. Тўртинчи синфга ўтаётганда улар ўрганиш учун иккинчи тилни танлайдилар.

Ўрта таълим. Франция ўрта таълим тизими пойтахтда ҳам, вилоятларда ҳам таълим сифати тенг даражада бўлган давлат ўқув муассасаларининг кўплиги билан тавсифланиши мумкин. Давлат мактаб дастурларининг барчасини тасдиқлаши, имтиҳонлар ташкил этиши ва бакалавр даражасигача (baccalaureat) дипломлар беришига қарамай, Францияда ҳам давлат мактаблари, ҳам хусусий мактаблар мавжуд. Давлат ўқув муассасаларининг дипломлари хусусий мактаблар ва университетларнинг дипломларидан юксакроқ даражада баҳоланади.

Францияда ўрта таълимнинг таркибий тузилиши:

- бошлангич таълим (6-11 ёш);
- коллежда ўрта таълим (11-15 ёш);
- лицейда ўрта таълим (15-18 ёш).

Лицейда ўқиш мажбурий эмас, у умумий ва касб-хунар таълими йўналишлари бўйича ўтади. Келгусида олий маълумот олмақчи бўлганлар умумий лицейларни танлайдилар. Бу ерда ўқиш танланган ихтисослик: адабиёт, табиий фанлар ёки иқтисодиёт бўйича ўрта маълумот тўғрисида аттестат олиш билан яқунланади (baccalaureat). Аммо бундай аттестат талабаларнинг барчасига эмас, балки 80% га берилади. Касб-хунар лицейларида ишчи ихтисосликлари ўзлаштирилади.

Франция коллежларида (улар қарийб 7 мингта) 3 млн.дан ортиқ ўқувчи қабул қилинади. Коллежда ўқиш муддати тўрт йилга мўлжалланган: олтинчи синф (мослашув цикли), бешинчи ва тўртинчи синфлар (асосий цикл) ва учинчи синф (касбга йўналтириш цикли). Ўқувчиларнинг 80% га яқини давлат коллежларида таҳсил олади. Ҳозирги вақтда ҳар бир ўқув муассасаси умумдавлат даражасида қабул қилинган тавсиялар асосида минтақавий ва маҳаллий шаронтларга мослаштирилган ва ўқувчилар контингентининг хусусиятига мувофиқ келадиган ўз таълим дастурини ишлаб чиқади.

2600 давлат лицейларида ўсмирларнинг 78% таҳсил олади. Умумий лицейларга 1,5 млн.дан ортиқ ўқувчи қабул қилинади. Иккинчи, биринчи ва яқунловчи синфларда таҳсил олганларидан сўнг лицей ўқувчилари ё умумий соҳа бўйича, ё техника соҳаси бўйича бакалавр унвонига имтиҳон топширадилар.

Умумий соҳа бўйича бакалавр унвонига имтиҳон давлат имтиҳони ҳисобланади ва уни муваффақиятли топшириш олий таълимнинг дастлабки босқичи сифатида қаралади. Бу имтиҳон уч асосий фан: адабиёт (L), табиий фанлар (S) ва иқтисодиёт (ES) бўйича топширилади. Техника соҳаси ҳам бир неча ихтисосликлар: табиий фанлар ва хизматлар соҳаси технологиялари (STT), табиий фанлар ва саноат технологиялари (STI), табиий фанлар ва лаборатория технологиялари (STL), тиббий-ижтимоий фанлар (SMS)ни ўз ичига олади.

Олий таълим. Университет таълими Францияда уч циклдан иборат. Эквивалентлар тизими (equivalence) билимлар даражаси мувофиқ келган ҳолда бир факультетдан ихтисослик бўйича яқин бошқа факультетга қийинчиликсиз ўтиш имкониятини беради.

Таълимнинг биринчи цикли икки йил давом этади. Уни тамомлагач, талаба, факультетга қараб, ё умумий университет маълумоти тўғрисида диплом (Diplome d'etudes universitaire generales – DEUG), ё илмий-техник университет маълумоти тўғрисида диплом (DEUST) олади. Биринчи диплом меҳнат бозорида унча кадрланмайди, иккинчи диплом обрўлироқ бўлиб, иш берувчилар томонидан кадрланади (даража – кичик ва ўрта бўгин менежери).

Иккинчи цикл ҳам икки йилга мўлжалланган. Биринчи йилдан сўнг талабалар лицензиат (Licence) унвонини оладилар. Лицензиат – бу биздаги

“тўлик бўлмаган олий маълумот” тушунчасининг эквиваленти. Ушбу унвон соҳиблари ўрта мактаб ўқитувчиси лавозимини эгаллашлари мумкин. Иккинчи йил магистр (Maitrise) унвонини бериш билан аяқланади. Французлар тасавурида Maitrise – бу тугалланган олий маълумот. Франциялик талабаларнинг кўпчилиги шу билан ўқишни тўхтатади. Аммо Франция университетлари ўқишнинг учинчи циклини ҳам таклиф қиладилар.

Ихтисослашган олий мактаблар (Grandes ecoles)га қатнаш университетда ўқишнинг муқобили ҳисобланади. Бундай мактаблар XVIII асрда, Француз инқилобидан олдин, университет таълими инқирозга учраган даврда пайдо бўлган. Улар мамлакатнинг энг нуфузли ўқув юртлари ҳисобланган ва ҳозир ҳам шундай. Ўзининг дастлабки мавқенини сақлаб қолган бу мактабларнинг кўпчилиги мутахассислар тайёрлаш доирасини кенгайтирди ва эндиликда уларнинг битирувчилари фақат давлат хизматига киришга мажбур эмас. Бундан ташқари, вақт ўтиши билан янги мактаблар пайдо бўлди. Булар – Олий тижорат мактаби (Ecoles des hautes etudes commerciales), Нохарбий муҳандислар марказий мактаби (Ecole centrale des arts et manufactures), Миллий маъмурий мактаб (Ecole Nationale d'administration) ва бошқалар. Ҳанузгача катта бизнес ва катта сиёсатга йўл айнан олий мактаблар орқали ўтади, деб ҳисобланади.

Олий мактаблар – бу иккинчи цикл даражаси (университет шкаласи бўйича). Уларнинг аксариятига фақат университетнинг икки курсини тамомлаб, умумий университет маълумоти тўғрисида диплом (DEUG) ёки унга тенг даражадаги бошқа диплом (масалан, DUT, BTS ва б.) олганлар қабул қилинадилар. Олий мактабга ўқишга киришнинг бошқа бир йўли – ВАС дипломи плюс мактабнинг ўзидаги икки йиллик тайёрлов курслари.

Европанинг бошқа кўпгина мамлакатларида бўлганидек, Францияда ҳам олий ўқув юртларига кириш имтиҳонлари йўқ. Бу ерда мактаб аттестатлари (ВАС дипломлари) танлови ўтказилади. Агар сиз чет эллик бўлсангиз ва бундай дипломингиз бўлмаса, француз тилидан тест топширасиз. Франция университетида ўқиш учун француз тилини аъло даражада билиш талаб этилади. Инглиз тилидаги MBA дастурлари ва айрим бошқа дастурлар бундан мустасно.

Франция таълим вазирлиги маълумотларига кўра, франциялик талабанинг ўқиш бюджети йилига тахминан 30.000–72.500 франкни ташкил этади. Ўқишнинг ўзи йилига 800–4.500 франкка (университетларда), 3.500 франкка (давлат муҳандислик олий мактабларида), 25.000–100.000 франкка (хусусий бизнес мактабларида) тушади. Мажбурий тиббий сугурта – йилига 950–5.000 франк, тузар жой ҳақи – ойига 700–1000 франк (умумий ётоқхонада) ва 2.000–4.000 франк (ижарага олинган квартирада). Овқатланиш, транспорт ва кундалик харажатлар ойига 2.500–3.000 франкни ташкил этади. Олий ўқув юртини танлар эканлар, французлар шу жумладан улар Минтака ёки Шаҳар Кенгаши ёки бирон-бир уюшмадан грант ёки стипендияни каерда олишлари мумкинлигига ҳам эътиборни қаратадилар.

АҚШда мактабгача таълим, ўрта ва олий таълим. АҚШнинг тарихий, иктисодий ва ижтимоий омиллар таъсирида шаклланган ҳозирги таълим тизими уни Ғарбий Европа таълим стандартларидан кўп жиҳатдан ажратиб турувчи бир қанча хусусиятлар билан тавсифланади.

АҚШда ягона давлат таълим тизими мавжуд эмас, ҳар бир штат ўз таълим тизимининг таркибий тузилишини мустақил белгилаш ҳуқуқига эга.

АҚШ таълим тизимига қуйидагилар киради:

- 3-5 яшар болалар тарбияланадиган мактабга таълим муассасалари;
- 6-13 яшар болалар таҳсил оладиган бошланғич мактаб (1-8 синфлар);
- 14-17 яшар ўсмирлар ва кизлар таълим оладиган ўрта мактаб (9-12 синфлар);
- олий таълим тизимига кирувчи таълимнинг сўнгги босқичи ўқув юртлари.

Мамлакатда мактабнинг ягона таркибий тузилиши мавжуд эмас, шу туфайли ҳам турли типдаги мактабларда ўқиш муддати ҳар хил. Одатда болалар боғчасининг 5-6 яшар болалар учун мўлжалланган тайёрлов гуруҳи мажбурий ҳисобланади. Болалар олти ёшдан мактабга қатнай бошлайдилар ва элементар мактабда олти ёки саккиз йил таълим оладилар. Сўнгра улар бошланғич ва ўрта мактаб ўртасидаги оралик бўғин саналган уч йиллик кичик мактабга ўтадилар (7-9 синфлар).

Навбатдаги босқич – катта ўрта мактаб (10-12 синфлар). У “кенг қамровли” деб аталади, чунки мажбурий таълим муддатларидан кейин ўқишни давом эттиришни истаган барча ўсмирларга таълим беради.

Шундай қилиб, АҚШда турли типдаги мактабларни ўз ичига олган иерархиявий тизим йўқ. Америкалик болаларни 12 йил мобайнида ўқитадиган сиртдан ягона мактаб мавжуд.

Таълим тизими давлат мактабларидан ташқари, черков ва хусусий ўқув муассасалари тармоғини ўз ичига олади. Бу ерда жами ўқувчиларнинг 14% га яқини таълим олади. Черков мактаблари диний ташкилотлар томонидан таъминланади ва уларда таълим-тарбия иши тўлалигича диний руҳ билан сугорилган. Сўнгги йилларда черков мактаблари сони анча кўпайди.

АҚШда айрим шахслар киритган маблағлар ва ўқиш учун пул олиш ҳисобига таъминланадиган уч мингта хусусий мактаб мавжуд. 8-10 йил мобайнида ўқиш учун анча катта (бир йилда 2000 доллардан ортиқ) пул тўлашга фақат ўзига тўқ одамларнинг қурби етади. Жами ўқувчиларнинг 3% қатнайидиган хусусий мактаблардан бўлғуси раҳбарлар, дипломатлар, йирик ҳукумат амалдорлари етишиб чиқиши тасодифий бир ҳол эмас.

Мактабгача тарбия. АҚШда мактабгача тарбия мактабгача таълим муассасалари – яслилар, болалар боғчалари, кичкинтойлар ва мактабгача тайёрлов марказлари – ясли ва боғча ёшидаги болалар учун мўлжалланган жамоат ва хусусий муассасаларда амалга оширилади. Давлат мактабгача таълим муассасаларининг таълим бериш функцияларини такомиллаштиришни фаол рағбатлантиради, мактабгача маълумот олиш ва мактабга тайёрлашга молиявий ёрдам кўрсатади. Таълим ва тарбия

жараёнига болаларни оммавий тарзда барвақт жалб қилиш мактаб таълимининг умумий даражасини юксалтириш имкониятини беради. Шу тариха оддий ҳақиқат рўёбга чиқарилади: агар болада ўқишга қизиқиш эрта уйғонса, унинг мактабда яхши ўқиш имкониятлари ошади. АҚШда жамоа мактабларининг мактабгача таълим бўлимларига барча беш яшар болаларнинг 60% дан ортиғи қатнайди. Аммо кўпгина ота-оналар ўз фарзандларини хусусий мактабгача таълим муассасаларига беришни афзал кўрадилар.

Элементар мактаб – бу шундай бир мустақил ўқув муассасасики, унда битта ўқитувчи синфга барча дарсларни ўтади. Элементар мактабларда таълим бериш анъанавий ўқув режасига мувофиқ амалга оширилади. Бу режага қуйидаги фанлар киритилади: мутолаа, адабиёт, ёзув, орфография, она тили (оғзаки нутқ), мусика, тасвирий санъат, арифметика, тарих, география, табиатшунослик, гигиена, жисмоний тарбия ва қўл меҳнати. Она тили ва мутолаа ўқиш вақтининг қарийб ярмини эгаллайди, арифметикани ўзлаштиришга қанча вақт ажратилган бўлса, мусика, тасвирий санъат ва қўл меҳнати фанларига ҳам шунча вақт ажратилади. Умумий вақтнинг тахминан олтидан бир қисмини жисмоний тарбия ва гигиена эгаллайди.

Элементар мактаб синфлар ўқувчиларнинг қобилиятларига кўра жамланиши билан тавсифланади. Эндигина ўқишга киришган кичкинтойларни тест синовлари натижаларига мувофиқ гуруҳларга ажратадилар. Тестлар бола муайян вақт ичида бажариши лозим бўлган турли-туман топшириқлар тўпламини ўзида ифодалайди. Бу тестга махсус тайёрланиш мумкин эмас. У боланинг ривожланиш ва билимдонлик даражасини акс эттирмайди. Тест янада чуқурроқ киради – у боланинг туғма истеъдодини намоён этади, унинг интеллект коэффициентини аниқлайди.

Психологлар ва педагоглар мулоҳазакорлик ва зеҳник ўткирлик даражасини аниқлаш имкониятини берувчи турли вазифаларни ўйлаб топганлар. "Ай-кью" аниқланганидан сўнг А, В ва С, яъни "қобилиятли", "нормал" ва "қобилиятсиз" болалар гуруҳлари ажратилади ва таълим тоифалаштирилади. Қобилиятли болалар билан жиддий машғулотлар анча қизгин олиб борилади, ўқувчиларнинг билимларига юксак талаблар қўйилади. АҚШда уларни мактабда ўқишнинг дастлабки йиллариданок "коллежда ўқишга қараб мўлжал олган" болалар деб атайдилар.

Қўшма Штатларда ўқувчилар кўп сонли коллеж ва университетлар орасидан маъқулини танлаб олиш имкониятига эга. Бундай кенг имконият дунёнинг бошқа бирорта ҳам мамлакатида мавжуд эмас. Бундай хилма-хилликнинг мавжудлиги таълим олишга аҳд қилган ёшларга бевосита фойда келтиради. Улар ўзларининг академик ва маданий талабларига тўла жавоб берадиган коллеж ёки университетни танлаб олишлари мумкин.

Бундай кенг имкониятнинг мавжудлиги ўқув юртларини яхши тайёргарликка эга ўқувчилар учун бир-бири билан рақобатлашишга мажбур қилади. Бу эса, ўз навбатида, айрим ўқув юртларини ихтисослашиш йўлига

Ўтишга мажбур қилади; ракобат шартлари қолган ўқув юртларини ўқувчиларга ўқув предметларининг янада кенг мажмуини таклиф қилишга даъват этади. Ўқувчиларнинг талабларига жавоб бермайдиган ўқув юртларида синфлар тўлмайти ва охир натижада ўзини ўзи тугатиш заруратига олиб келиши мумкин. Ўқув предметларининг мақбул мажмуини таклиф қилувчи ва энг юқори ўқув стандартларига жавоб берувчи ўқув юртлари, одатда, энг қобилиятли ўқувчиларнинг эътиборини ўзига тортади.

Қўшма Штатларда 600 га яқин тўрт йиллик давлат коллежлари фаолият кўрсатади. 1550 дан ортиқ коллеж ва университетлар тўлиқ хусусий ўқув юртлари ҳисобланади. Бунда мазкур икки атама кўпинча бири иккинчисининг ўрнига ишлатилади. Коллеж битирувчилари фақат битта илмий даража, одатда, ижтимоий ёки табиий фанлар бакалаври илмий даражасини оладилар. Университет эса битирувчиларга биттадан ортиқ илмий даража – одатда бир нечта махсус илмий даражалар беради.

Оммавий олий таълим. АҚШ штатларидаги коллеж ва университетлар қисман муайян штатларнинг солиқ тўловчиларидан ундириладиган солиқлар ҳисобига моддий таъминланади. Талабалар таълим олиш учун тўлайдиган ҳақ харажатларнинг қолган қисмини қоплайди. Бу ўқув юртлари оммавий ҳисобланади. Уларнинг асосий вазифаси муайян штат ҳудудида яшайдиган талабаларга таълим беришдан иборат. Бу талабаларга бир штат доирасида ўқишни бир коллеждан иккинчисига қийинчиликсиз ўтказиш имконини беради. Бунинг учун мазкур коллежлар тегишли академик мақомга эга бўлишлари лозим.

Бир штатнинг ўқув юртига бошқа штатлардан ўқувчилар қабул қилиниши ҳам мумкин, бироқ кўпгина ҳолларда улар ўқиш учун нисбатан кўпроқ ҳақ тўлашлари лозим бўлади.

Штатларнинг коллеж ва университетларида ҳар 16,9 талабага бир ўқитувчи ёки илмий ходим тўғри келади. Оммавий ўқув юртлари ҳажми ва талабалари сонига кўра бир-биридан жиддий фарқ қилади. Кичик ва ўрта тўрт йиллик коллежлар мавжуд бўлиб, уларда 500 тадан 2500 тагча талаба таҳсил олади; штатларнинг кўп соҳали университетлари 10000 тагача ва илмий базага эга йирик университетлар 20000 дан ортиқ талаба қабул қиладилар.

АҚШдаги хусусий олий ўқув юртлари. Айрим хусусий коллежлар штатларнинг қонун чиқарувчи органларидан моддий ёрдам олиши мумкин. Бироқ уларнинг ихтиёрига келиб тушадиган маблағларнинг катта қисмини талабалар ўқиш учун тўлайдиган ҳақ, хайр-эҳсонлар, таъсис маблағлари ёки ҳар хил корпорациялар томонидан ажратиладиган маблағлар, шунингдек коллежга мерос қилинган маблағлар ва федерал грантлар ташкил этади.

Хусусий коллеж ва университетларда бир талабага штатларнинг оммавий университетларидагидан кўпроқ ўқитувчи ва илмий ходимлар тўғри келади: тахминан 12,8 талабага бир ўқитувчи ва илмий ходим. Бу кўп жиҳатдан ўқиш учун ҳақнинг баландлиги ва хусусий коллежларга қилинадиган хайр-эҳсонлар миқдорининг катталиги билан изоҳланади.

Германияда университетлар ва институтлардаги таълим тизими. Германияда ҳозирги таълим тизимининг асосий жиҳатлари Веймар республикаси даврида (1920-йилларда) шаклланган. Бу даврда ўрта мактаб тўлиқ халқ мактаби, реал мактаб ва гимназияга ажратилган. 1950-йилларнинг бошигача реал мактаб ва гимназияда ўқиш пуллик бўлган.

Германияда мактабгача таълим муассасалари тармоғи яхши ривожланмаган. Болалар боғчалари асосан хусусий мулкда бўлиб, уларга уч ёшдан беш ёшгача бўлган болалар қатнайди.

Германияда бошланғич мактаб (grundschule)да ўқиш олти ёшдан бошланади ва тўрт-олти йил давом этади. Дастлабки икки синфда математика, немис тили, ўлкашунослик, мусиқа ва диншунослик фанларидан базавий билимлар комплекс тарзда, битта ўқув-тарбия курси доирасида берилади.

Одатда, бошланғич синфлар ўрта мактаб (allgemeineschule) таркибида мавжуд бўлади. Бу ерда бошланғич маълумот олган ўқувчилар ўқув курсини ўрта мактабда (10-12 ёшдан 16 ёшгача) ва муайян соҳа бўйича ўрта мактабда (16 ёшдан 19 ёшгача) давом эттирадилар. Ўрта таълим тўлиқ курсини тугалловчи соҳавий ўрта мактаб айна пайтда университетга тайёрлов босқичи ҳам ҳисобланади. Германияда тугалланган касб-хунар маълумоти олиш ва касб бўйича ишга жойлашиш имкониятини берувчи соҳавий мактаблар ҳам мавжуд. Ўрта таълим тўлиқ курсининг умумий муддати Германияда (бошланғич ва соҳавий мактабларда ўқишни ҳам қўшганда) 13 йилни ташкил этади. Ўрта мактаб босқичидан бошлаб таълимнинг кўп вариантлилиги жорий этилади: ўқувчилар базавий фанларни ўрганишдан ташқари, қўшимча ўқув фанларини мустақил танлаш ҳуқуқига эгадирлар.

Германияда ўрта мактабларнинг беш асосий типи фарқланади: *гимназия, реал мактаб, бош мактаб, касб-хунар мактаби, умумий мактаб*. Ўрта мактабнинг энг обрўли типи гимназия (gymnasium) ҳисобланади. Гимназия дипломи университетнинг кўпгина факультетларига имтиҳон топширмасдан ўқишга кириш имкониятини беради. Одатда, гимназиялар гуманитар таълимга ихтисослашади.

Реал мактаб (realschule) ҳам анча юксак мақомга эга. У хизматлар кўрсатиш, савдо ва давлат хизмати соҳаларида касб-хунар таълими беради. Реал мактабда таълим олиш натижалари бўйича олинган катта балл гимназиянинг юқори синфига, кейинчалик эса – университетга ўқишга кириш имкониятини беради.

Бош мактаб (hauptschule) асосан ўқишни университетда давом эттирмоқчи бўлмаган ўқувчилар учун мўлжалланган. Касб-хунар мактаби

(professionalschule) ҳам асосан у ёки бу ишчи касбни ўзлаштиришга ҳаракат қилаётган ва олий маълумот олишни режалаштирмаётган ўқувчилар учун мўлжалланган.

Умумий мактаб гимназиялар ва реал мактабларнинг турли хусусиятларини ўзида бирлаштиради ва бир вақтнинг ўзида ҳам гуманитар, ҳам техник маълумот олиш имкониятини беради. Умумий мактабларнинг гимназия дастури бўйича имтиҳон топширган ўқувчилари университетга ўқишга кириш имкониятига эга бўладилар. Германия ўрта мактабларининг беш типидан ҳар бирида кундузги мактаблар ҳам, болалар бутун кунни ёки бутун ўқув ҳафтасини ўтказадиган мактаб-интернатлар ҳам бор.

Германияда олий ўқув юртларига ўқишга кириш умумий стандарт қоидалари ўрнатилган. Гимназияда ёки умумий мактабда гимназия дастури бўйича ўқиш натижаларига кўра бериладиган Abitur дипломи университетда ўқиш учун ўзига хос “рухсатнома” ҳисобланади. Бу диплоمنى олиш учун мактаб битирувчилари тўрт асосий фандан имтиҳон топширишлари лозим. Abitur дипломи билан қайд этилган таълим стандартига мувофиқлик одатда университетга имтиҳонсиз кириш имкониятини беради. Бир неча йил муқаддам айрим нуфузли университетлар бу қоидадан истисно ҳолатни жорий этдилар – айрим факультетларга (айниқса тиббиёт факультетига) ўқишга кириш учун абитуриент кириш имтиҳонларини топшириши ва танловда иштирок этиши лозим. 1991 йилда мамлакат бирлашиши билан боғлиқ бўлган олий таълим ислохоти таълим стандартларининг бир хиллаштирилиши шунга олиб келдики, Abitur дипломи унинг эгаси олган ўрта маълумот сифатининг шак-шубҳасиз кафолати сифатида қаралмай қўйди.

Олий таълим. “Академик эркинлик” Германияда олий таълимнинг бош принципи ҳисобланади. Ушбу тизим ҳар бир талабага ўрганилаётган фанлар орасидан ўз дипломига киритиладиган фанлар рўйхатини мустақил белгилаш имкониятини беради. Германияда олий таълим тизими ўқув жараёнини илмий тадқиқотлар билан қўшиб олиб боришни ҳам назарда тутди. Бу хусусиятлар университетларда ўқув жараёни графигини белгилайди: ҳар бир семестр маъруза даврлари (14-20 ҳафта) ва маърузалардан холи даврларга ажратилади. Маърузалардан холи даврда талаба илмий иш билан мустақил шуғулланади.

Олий таълим тизими 326 ўқув юртини бирлаштиради. Бу ўқув юртларининг аксарияти давлатга қарашли (нодавлат олий ўқув юртлари ўқитиш ҳуқуқини берадиган давлат лицензиясига эга бўлишлари шарт). Тизимнинг асосини университетлар (Universitaet) ва уларга тенглаштирилган олий ўқув юртлари (умумий сони – 78 та): классик университетлар (тиббиёт, гуманитар ва табиий фанлар, теология, социология, иқтисод, қишлоқ ва ўрмон хўжалиги, муҳандислик факультетлари), техника университетлари (Technische Universitaet) (муҳандислик), умумий университетлар (Gesamthochschulen) (махсус касб-хунар таълими ва илмий тадқиқотлар), педагогика институтлари (Paedagogische Hochschulen), тиббиёт коллежлари,

фалсафий-теологик ва черков коллежлари (Theologische Hochschule), спорт коллежи ташкил этади. Ноуниверситет типигаги олий ўқув юртлари каторига касб-хунар олий мактаблари (Fachhochschulen) (бизнес, иктисод, сервис, кишлоқ хўжалиги ва амалий санъат соҳаларида касб-хунар таълими) ва санъат коллежлари (Kunsthochschule ва Musikhochschule) киради.

Олий таълим муассасасида ўртача ўқиш муддати беш йилни ташкил этади. Аммо тўрт ёки олти йиллик ўқув курсларини ўз ичига олган олий ўқув юртлари ҳам учрайди. Германияда олий таълим курси муддатининг юқори чегараси ўн йилни ташкил этади. Олий ўқув юртларига қабул қилиш бир йилда икки марта – баҳорда, ёзги семестр олдида ва кузда, кишики семестр олдида амалга оширилади. Талабалар танлов асосида қабул қилинадиган олий ўқув юртларига ўқишга киришдан олдин абитуриентлар пуллик тайёрлов курсларида таълим олишлари мумкин. Семестр мобайнида ўқиш якунлари синов балларида ифодаланади. Бундай баллар талабага ҳар бир сессия охирида берилади.

Университет курси икки босқичга ажратилган: базавий босқич (3-4 семестр) якунларига кўра лицензиат (Vordiplom – дипломолди) унвони ва асосий босқич (4-6 семестр) якунларига кўра магистр (Magister Artium) унвони берилади (техник ихтисосликлар бўйича таълим олаётган талабалар мазкур унвон ўрнига матоухассис дипломини оладилар). Университетнинг асосий курсини тамомлашдан ташқари, битирувчи диплом иши ёки диссертация ёқлаши керак. Германия университетлари ва уларга тенглаштирилган олий ўқув юртлари берадиган давлат дипломлари олий маълумот талаб қилувчи касблар бўйича ишлаш ҳуқуқини беради. Давлат дипломи ва магистр унвонини олганларидан сўнг Германия олий ўқув юртларининг битирувчилари доктор унвонига (Doctorate) имтиҳон топширишлари ёки диссертация ёқлашлари мумкин. Бу унвонни ўқитувчилик амалиёти билан шуғулланган ва дастлабки малакавий имтихонларни топширган талабаларгина олишлари мумкин.

Шундай қилиб, Германияда таълим тизими бошланғич, ўрта ва олий мактабдан иборат уч босқичли классик тузилишга эга. Ушбу структуранинг барча босқичларида давлат таълим муассасалари ҳам, хусусий таълим муассасалари ҳам фаолият кўрсатади. Аммо хусусий таълим муассасалари сони унча кўп эмас. Германия давлати барча фуқароларга мажбурий ўрта маълумот олишни кафолатлайди, шу туфайли ҳам давлат бошланғич ва ўрта мактабларида ўқиш бепул. Аксарият ҳолларда давлат университетларида ўқиш учун ҳам ҳақ тўланмайди.

Швеция олий мактабида таълим ва тарбиянинг вазифалари. Швецияда мактаб таълими мазкур мамлакат ҳудудида яшовчи фуқароларнинг барчаси учун, уларнинг миллати ва диндан қатъи назар, очик. Мактаб таълими бу ерда 7 ёшдан 16 ёшгача бўлган болалар ва ўсмирларнинг барчаси учун мажбурий ҳисобланади. 1985 йилги Актга мувофиқ ҳар қандай мактаб фаолияти демократик кадриятларга мувофиқ амалга оширилиши лозим. Таълим муассасасининг ҳар бир ходими ҳар

қандай инсон шаъни ва кадр-қимматига, атрофдаги барча одамларга ва яшаш муҳитига ҳурматни рағбатлантириши даркор. Мактаб олдида турган муҳим вазифа ўқувчиларда швед жамиятининг асосий кадриятлари: инсон ҳаётининг дахлсизлиги, шахс эркинлиги ва унинг яхлитлиги, барча кишилар тенг қимматга эгаллиги, эркаклар ва аёлларнинг тенглиги, ожиз ва ночорларни қўллаб-қувватлаш ва шу қабиларни шакллантиришдан иборат. Мактаб барча ўқувчиларга ўз шахсиятини намоён этиш ва қобилиятларини рўёбга чиқаришга ёрдам бериши, уларга жамият ҳаётида фаол иштирок этишни ўргатиши лозим.

Швецияда соғлиғида нуқсонли бўлган болаларнинг 80 фоизи оддий мактабларга қатнайди, улар учун махсус таълим маршрутлари ишлаб чиқилган. Аммо кўриш ёки эшитиш қобилиятини бутунлай ёки сезиларли даражада йўқотгани, нутқ органларининг нуқсонли ёки ақлий ривожланишда оксаши туфайли оддий мактабга қатнаш имкониятига эга бўлмаган болалар учун махсус мактаблар мавжуд. Швеция – инклюзив таълимнинг турли шакллари фаол ривожлантираётган мамлакат.

Швецияда таълимни мактабгача таълим, мактабдоли таълими, мажбурий мактаб таълими ва гимназияга ажратиш мумкин. Умуман олганда, бу ерда тўлиқ бўлмаган ва тўлиқ ўрта таълим ажратилади. Муайян сабабларга кўра ўрта маълумот олмай қолган катталар учун ё тўлиқ бўлмаган, ё тўлиқ ўрта маълумот олиш имконияти яратилган. 9 йиллик мактаблар битирувчиларининг 98% га яқини ўқишни гимназияда давом эттиради. 9 йиллик мактабнинг ўқув режаси ва гимназия ўқув режаси бутун мамлакат миқёсида ягона ҳисобланади. Давлат 1 ёшдан 5 ёшгача бўлган швед болаларининг барчасига болалар боғчасида тарбияланиш имкониятини кафолатлайди. Мактабгача таълим муассасаларига қатнаш мажбурий эмас. Худди шунингдек 6 ёшга тўлган болалар қабул қилинадиган тайёрлов синфида ўқиш ҳам мажбурий ҳисобланмайди.

Олий таълим. Швецияда олий маълумотни университетларда ва университет коллежларида олиш мумкин. Университетга ўқишга кириш ҳукуки тўлиқ ўрта маълумот тўғрисида аттестатнинг мавжудлиги ва муайян ихтисослик бўйича ўқишга кириладиган бўлса, талабага қўйиладиган махсус талабларга мувофиқлик билан белгиланади. Мактаб дастурига қиравчи фанларнинг 90% дан камида “синов” баҳосини мавжудлиги абитуриентларга қўйиладиган стандарт талаб ҳисобланади. Бундан ташқари талабадан интервью топшириш талаб этилиши мумкин. Агар талабгорлар сони ўқув муассасасидаги ўринлар сонидан ортиқ бўлса, улар қуйидагича тақсимланади: ўринларнинг камида учдан бири мактаб аттестатлари танлови натижаларига кўра ва камида учдан бири – университетда ўтказиладиган қобилиятлар тести натижаларига кўра тақсимланади.

Испанияда олий таълим принциплари, мазмуни ва методлари. Испания таълим тизими икки асосий қонун – 1970 йилги “Таълим тўғрисидаги умумий қонун” (Ley General de Educacion) ва “Таълим

тизимининг умумий тузилиши тўғрисидаги қонун” (Ley de Ordenacion General del Sistema Educativo) билан тартибга солинади.

Мактабгача таълим. Мактабгача таълим болалар боғчалари (2 ёшдан 3 ёшгача) ва бошланғич мактаб (4 ёшдан 5 ёшгача)ни ўз ичига олади. Мактабгача таълим ихтиёрий, давлат муассасаларида эса – бепул ҳисобланади. Болалар боғчалари бир-биридан анча фарқ қилади ва уларни қўллаб-қувватлайдиган ташкилотлар ёки жамғармаларга ёки хусусий ташаббусга боғлиқ бўлади.

Испанияда **мактаб таълими тизими** қуйидагиларни ўз ичига олади:

- болалар таълими (Educacion Infantil) – 0 дан 6 ёшгача;
- бошланғич таълим (Educacion Primaria) – 6 дан 12 ёшгача;
- мажбурий ўрта таълим (Educacion Secundaria Obligatoria) – 12-16 ёш.

Давлат мактабларининг барчаси бюджетдан таъминланади ва ўзига ажратилган маблағларни мустақил тасарруф этади. Хусусий мактабларнинг кўпчилиги давлат билан шартнома тузади. Бу шартномага мувофиқ давлат хусусий мактабларни молиялаштириш харажатларининг бир қисмини ўз зиммасига олади. Натижада бундай хусусий мактабда боланинг ўқиши унинг ота-онасига унча қимматга тушмайди. Ўқиш тўлиқ пуллик бўлган хусусий мактаблар ҳам мавжуд. Черков таъминлайдиган ўқув юртлари тўлиқ пуллик. Аммо, шунга қайд этиш лозимки, барча мактабларда ўқувчиларнинг ота-оналари дарсликлар учун ҳақ тўлайдилар ва бўш вақтни ташкил этиш билан боғлиқ кўшимча харажатларни амалга ошираддилар. Бироқ бу ерда дотациялар тизими мавжуд (айниқса кам таъминланган оилалардан бўлган болалар учун).

Ўрта мактабда ўқишни тамомлаган битирувчи касб-ҳунар таълими тизимида ўқишни давом эттириши ёки тестдан муваффақиятли ўтганидан сўнг кейинчалик олий ўқув юртига ўқишга кириши учун мажбурий саналган икки йиллик академик курсларга кириши ва тўлиқ ўрта маълумот олиши мумкин. Курслар умумий таълим мактаблари билан айти бир принципга мувофиқ молиялаштирилади.

Давлат мактабларига ўқишга қабул қилишда ота-онаси хусусий мактабларда ўқиш учун пул тўлашга қурби етмайдиган болалар имтиёзга эга бўладилар (бу даромадлар ҳақидаги маълумотнома асосида аниқланади). Тест тизими кенг қўлланилади (шу жумладан мактаб дастурининг ҳар бир фани бўйича). Тест ижобий натижалар берган ҳолда икки йиллик академик курсларга ўқишга кириши ва уларни тамомлагандан сўнг бакалавр унвонини (тўлиқ ўрта маълумот олганлик ҳақида гувоҳнома) олиш мумкин.

Касб-ҳунар таълими. Испанияда коллеж тўрт босқичли таркибий тузилишга эга:

1. Биринчи босқич мактабнинг икки юқори синфига мувофиқ келади. Уни тамомлаган ўқувчиларга умумий ўрта маълумот ҳақида гувоҳнома берилади. Мактабдан фаркли ўларок, коллежда барча фанлар тўла ҳажмда эмас, балки энг аввало мазкур ихтисослик учун зарур бўлган фанлар ўрганилади. Мактаб ўқувчисидан фарқли ўларок, коллеж талабаси фанларни

танлаш ҳуқуқига (бир триместрда камида бешта фанни) эга бўлади. Бу тайёрлов даражаси ҳисобланади ва касб-хунар сертификатини олиш ҳуқуқини бермайди.

2. Иккинчи босқичда 18 ёшдан бошлаб ёки коллежда биринчи босқичдан кейин ёки ўрта мактабни тамомлагандан сўнг ўқиш мумкин. Бу босқичда биринчи йил танланган ихтисослик бўйича тўрт фан ўрганилади. Ғарбда камрок фанларни, лекин атрофлича ўрганган маъқул деб ҳисоблайдилар. Шу фанларнинг биридан йил охирида малакавий имтиҳон топшириш талаб этилади. Иккинчи йилга уч фан қолади ва тегишли равишда уч имтиҳон топширилади. Бу тўрт имтиҳон натижаларига кўра Advanced International Certificate of Education (AICE) дипломи берилади. Мазкур диплом менежер мавқеини эгалламасдан ихтисослик бўйича ишлаш ҳуқуқини беради. Ушбу босқич битирув имтиҳонлари университетга олий таълимнинг биринчи босқичига ўқишга киришга ҳисобга олинади. Энди талаба олдида уч йўл бор: ишга кириш, ўқишни коллежда давом эттириш ёки университетга ўқишга кириш.

3. Коллежнинг учинчи босқичида бир йил ўқилади ва General National Vocation Qualifications (GNVQ) сертификати олинади. Бу ерда менежерлар ва биринчи бўғин раҳбарлари даражасига кўтарилишни мўлжаллаган ёшлар ўқишга кирадилар. Ушбу босқичда ўз малакасини оширмоқчи ёки касбини турдош касбга алмаштирмоқчи бўлганлар ҳам таълим олишлари мумкин.

4. Тўртинчи босқичда бир йил ўқилганидан сўнг бакалавр дипломи берилади. Бу диплом унинг эгасига ўрта бўғин раҳбарлик лавозимларини эгаллаш ёки кичик фирмани бошқариш ҳуқуқини беради. Масалан, юрист ўз идорасини, шифокор – процедуралар кабинетини очиши мумкин. Ишга жойлашиш масаласига келсак, Испанияда талабаларга фақат учинчи босқичдан кейин ишлашга рухсат этилади.

Олий таълим. Олий ўқув юртларига биринчи курсга ўқишга кириш учун испаниялик абитуриентлар ҳам, чет эллик абитуриентлар ҳам PAAU (Pruebas de Aptitud para Acceso a la Universidad) имтиҳонини топширишлари лозим. Бу имтиҳон кўпинча Selectividad деб аталади. Имтиҳон одатда ўрта мактабларда – уларнинг битирувчилари учун ёки олий ўқув юртлири қошидаги тайёрлов курсларида – мазкур курсларни тамомлаганлар учун топширилади. Уни сиртдан – UNED (Universidad Nacional de Education a Distancia) орқали топшириш ҳам мумкин, лекин чет элликлар дастлабки махсус тайёргарликсиз уни топширишга камдан-кам ҳолларда муваффақ бўладилар. Имтиҳон икки қисмдан иборат: биринчи қисм натижаларига кўра умумий тайёргарлик даражаси аниқланади, имтиҳоннинг иккинчи қисмида абитуриент танлаган йўналиш – гуманитар ёки табиий фанлардан тест ўтказилади. Баҳо 10 балли шкала бўйича қўйилади, аммо у саволларга жавоблар учун ўртача арифметик балл сифатида олинади. Сертификатда умумий натижа кўрсатилади – унда мактаб аттестатидаги ўртача балл ҳам ҳисобга олинади.

Selectividad давлат университетларига ўқишга киришни кафолатлайди, лекин университет обрўси қанча баланд бўлса, ўтиш балли шунча катта бўлади. Selectividad имтихонини топширишдан ташқари чет эллик абитуриентлар испан тилини лозим даражада билишларини хужжат билан тасдиқлашлари лозим. Расмий имтихон DELE (Diploma de Espan~ol como Lengua Extranjera) бўлиб, унга Испаниянинг тилга ихтисослашган кўпгина мамлакатларида тайёргарлик кўриш мумкин. Имтихон бир йилда икки марта – майда ва ноябрда топширилади, номзодларни рўйхатга олиш олдиндан, белгиланган муддатларда ва муайян қондаларга мувофиқ амалга оширилади.

Испания университетлари уч тоифага ажратилади:

1. Давлат университетлари (43 та).

2. Хусусий университетлар (3 та).

3. Черков қармоғидаги диний олий ўқув юртлари.

Испания университетлари таркибига ўқув юртларининг бошқа мамлакатларда университет таълимининг муқобили ҳисобланувчи тўрт типни киради:

- университет факультетлари (facultades universitarias) – нотехник назарий фанлар ўрганиладиган олий ўқув юртлари. Бу ерда ўқиш олий таълимнинг учала циклини ҳам қамраб олади;

- олий техника билим юртлари (escuelas tecnicas superiores), аксинча, техника фанларига қараб мўлжал олади, оёкин олий таълимнинг учала циклини ҳам қамраб олади;

- университет мактаблари (escuelas universitarias) муайян касб-хунар йўналишига эга бўлади ва талабани олий таълимнинг биринчи босқичига олиб чиқиши мумкин;

- университет коллежлари (colegios universitarias), худди мактаблар каби, фақат биринчи даража таълим дастурлари бўйича ўқитишни амалга оширади. Бу дастурлар одатда университетларнинг одатдаги дастурлари билан мувофиқ келади ва касбга йўналтиришни амалга оширмайди.

Олий таълим типлари. Испанияда олий таълимнинг қуйидаги типлари тарқалган:

1. Оддий таълим – бу ерда талаба дарсларда бевосита қатнашиши талаб этилади.

2. Кечки таълим – ишлаб чиқаришдан ажралмасдан таълим олаётганлар ёки бир пайтнинг ўзида иккита маълумот олаётганлар учун.

3. Дистанцион таълим ёки “почта орқали ўқиш” – сиртқи таълим негизда ташкил этилган ва давлатга қарашли бўлиши ҳам, хусусий бўлиши ҳам мумкин.

Барча дипломлар мамлакатда қабул қилинган тизимга биноан берилади.

Олий ўқув юртларида ўқув йили сентябрь охири – октябрь бошида бошланади ва 2 семестрдан таркиб топади. Ўқишга киришдан олдин касбга йўналтирилган махсус курс – “Curso de Orientacion universitaria” (COU)ни ўташ талаб этилади. У бир йилга яқин давом этади ва абитуриентни кириш

имтиҳони (Selectividad)ни топширишга тайёрлашни назарда тутади. Абитуриентнинг умумий тайёргарлик даражасини аниқлаш учун икки хил ёзма синов назарда тutilади. Синов натижаларига кўра номзоднинг умумий маданий ва “етуклик” даражаси аниқланади. Талабалikka номзодларга жуда юксак талаблар қўйилади.

Унвонларнинг эквивалентлари:

1. *Бакалавр*. Бакалаврият 2 курсни қамраб олади (гуманитар ва ижтимоий фанлар бўйича университетга тайёрлаш имконияти берилади). Бакалаврият босқичидан ўтган талабалар университетга ўқишга киришлари мумкин. Аммо айрим университетларда мазкур икки йиллик тайёргарликнинг ўзи кифоа қилмайди ва бир йиллик қўшимча тайёргарлик (COU – университетга тайёрловчи курс)ни ўташ талаб этилади. Одатда COU тиббиёт ва математик олий ўқув юртларига кириш учун зарур. Бакалавр унвони университетларнинг талабалари таълимнинг биринчи цикли (босқичи)ни тамомлаганларидан сўнг олувчи уч асосий унвон билан тенг:

- "Arguitecto Tecnico" – факат архитектура соҳасида таълим олувчи талабаларга бериладиган унвон;

- "Ingeniero Tecnico" – техник ихтисосликлар бўйича таълим олувчи талабаларга бериладиган унвон;

- "Diplomado" – бошқа барча йўналишлар бўйича таълим олувчи талабаларга бериладиган унвон.

2. *Магистр*. Магистр унвони таълимнинг иккинчи цикли якунланганидан сўнг бериладиган малака билан мувофиқ келади. Таълим йўналишига кўра бу:

- архитектор ("Arquitecho");

- муҳандис ("Ingeniero Superior");

- лицензиат ("Licenciado");

- тадқиқотчи-магистр бўлиши мумкин.

Испанияда магистр унвони одатда муайян малака – “Master”, “Diplomado”, “Experto” мувофиқ келади. У таълимнинг учинчи цикли якунланганидан сўнг берилади ва мазкур курсни ташкил қилган университет томонидан белгиланади.

3. *Доктор*. Испанияда бу унвон бошқа ривожланган мамлакатларнинг аксариятидаги каби “докторлик унвони” (“Doctor”) деб аталади. Уни олий таълимнинг учинчи поғонасига кўтарилгандан кейин олиш мумкин. Бунинг учун икки йиллик ўқишдан сўнг тайёрланган диссертацияни илмий кенгаш муҳокамасига киритиш талаб этилади.

Испания университетларининг аксариятида ўқиш испан тилида олиб борилади. Чет элик фуқаролар уларга ўқишга кириш учун кўпгина университетлар таклиф қилувчи испан тили ва маданияти курсини ўташлари мумкин. Ўқув жараёнини режалаштириш “кредитлар” тизими воситасида ташкил этилади. Ҳар бир кредит аудитория машғулотларининг 10 соати билан мувофиқ келади, тўпланган кредитлар йигиндисида қараб одатда талабалар эришган ютуқлар ҳақида хулоса чиқарадилар. Кредитларни

талабалар назарий ва амалий курслар бўйича алоҳида-алоҳида қўлга киритадилар; уларни аудитория машғулотларидан бошқа турдаги ўқув ишларини бажариш орқали қўлга киритиш ҳам мумкин.

Давлат олий ўқув юртида ўқиш қиймати йилига 700-1000 АҚШ долларини, хусусий олий ўқув юртида ўқиш қиймати эса – 3000-10000 АҚШ долларини ташкил этади. Магистратура қиймати – йилига 1000-7 000 АҚШ доллари. Давлат университетиде ўқиш қиймати, одатда, дарслар, университет кутубхонаси, компьютерлар, лингафон кабинетлари, лабораториялар, дарсликлар ва китоблардан фойдаланишни ўз ичига олади.

Ўзини ўзи текшириш ва назорат қилиш учун саволлар

1. Ғарб мамлакатларида таълим тизимидаги таркибий ислохотларнинг асосий йўналишлари ҳақида гапириб беринг.
2. Буюк Британияда узлуксиз таълим тизими қайси элементлардан таркиб топади?
3. Франция таълим тизимининг таркибий тузилишини таҳлил қилинг.
4. АҚШда умумий ва олий таълимнинг қайси ўзига хос хусусиятларини биласиз?
5. Германияда университетлар ва институтлардаги таълим тизимлари ҳақида гапириб беринг.
6. Швеция олий мактабида таълим ва тарбия вазифаларининг ўзига хос хусусиятлари.
7. Испанияда олий таълимнинг мазмуни ва принципларини таҳлил қилинг.

8-мавзу. Лотин Америкаси мамлакатлари, Австралия ва Янги Зеландия касб-хунар таълими миллий тизимларининг вужудга келиши ва ривожланиши

Лотин Америкасида таълимнинг асосий муаммолари. Австралиядда таълим тизими. Янги Зеландияда таълим.

Лотин Америкасида таълимнинг асосий муаммолари. Фан ижтимоий ишлаб чиқаришда етакчи ўрин эгаллаётган, инсон ресурслари сифати эса иқтисодий тараққиётнинг энг муҳим омилига айланган ҳозирги даврда жаҳонда таълимнинг роли бениҳоя ошди. Ривожланаётган мамлакатлар учун таълим айниқса улкан аҳамият касб этади, зеро уларда кадрлар тайёрлаш тизими ривожланиш даражасининг пастлиги ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўлида жиддий гов-тўсиқ хисобланади.

Бош муаммо минтақада таълим тизимининг сифати ўта пастлиги билан белгиланади. Сўнгги йилларда ўтказилган бир нечта халқаро тадқиқотларнинг хулосаларига кўра, таълимнинг сифати жиҳатидан Лотин Америкаси мамлакатлари жаҳоннинг қолган мамлакатларидан анча орқада (айниқса математика ва табиий фанлар соҳасида).

Масалан, 2003 йилда Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти ўтказган тестларнинг натижаларига кўра бразилиялик талабалар математикадан 40 мамлакат орасида охириги ўринни олганлар. Айни шу синовда Мексика 37-ўринни олган, Лотин Америкаси мамлакатлари орасида энг яхши натижага эришган Уругвай эса 35-ўринни эгаллаган.

Лотин Америкаси университет таълимининг даражасига кўра ҳам жаҳоннинг бошқа мамлакатларидан орқада. 2004 йилда ўтказилган *The Times of London* тадқиқотиға кўра Лотин Америкаси университетларининг бирортаси ҳам жаҳоннинг энг яхши 200 университети қаторига қирмайди. Бу дунё миқёсида илғор бир нечта университетға эға бўлган, айниқса табиий ва амалий фанлар соҳасида бошқалардан анча илдамлаб кетган Хитой ва Ҳиндистондаги вазиятдан бутунлай фарқ қилади. Тайланд, Туркия ва Сингапур ҳам табиий фанларға, шу жумладан биотехнологияларға ихтисослашган дунё миқёсида пешқадам университетларға эға.

Бразилиянинг ҳозирги таълим тизими Лотин Америкасининг бошқа мамлакатлари билан таққослаганда анча кеч шакллана бошлади. Ўтган асрнинг 70-йилларида ўн беш ёшдан катта аҳолининг қарийб 20% саводсиз эди. Аммо XX аср охириға келиб маориф соҳасида анча катта натижаларға эришилди. Бошланғич таълим бу ерда муниципалитетлар ихтиёриға, ўрта таълим – штатлар ихтиёриға берилган, бепул олий таълим эса – давлат ихтиёрида.

Бразилия олий таълим тизимиға 973 олий ўқув юрти, шу жумладан: 93 университет, университет марказлари ва қисқа муддатли олий курслар қиради.

Бразилия олий таълимнинг ўзагини университетлар ташкил этади. Улар олий ўқув юртлари умумий сонининг 15,7% ни ташкил қилади. Мамлакатда мингдан ортиқ университетдан кейин тайёрлов курслари бор. Жаҳоннинг бошқа мамлакатлари катори, Бразилияда ҳам университетларнинг бир нечта типи, шу жумладан давлат университетлари ва хусусий университетлар бор.

Мамлакатда олий маълумот олиш жараёни бир нечта босқичга бўлинади. Чунончи:

- олий таълимнинг I босқичи – *graduacao*;

- олий таълимнинг II босқичи – *pos-graduacao*, мазкур босқичда ўқиш юксақроқ илмий малака (*mestrado va doutorado*) олишга элтади.

Бразилияда олий ўқув юртлари университет маркази мақомини олиш имкониятига эга. Бундай мақомга эга бўлган олий ўқув муассасаси унга бозор эҳтиёжларини ўз вақтида ва самарали қондириш имкониятини берувчи мустақилликни қўлга киритади. Университет марказлари кўп соҳали олий ўқув юртлари сифатида амал қилади: уларнинг мустақиллиги билимнинг бир ёки бир нечта соҳаларини қамраб олувчи дастурлар ва режаларни ишлаб чиқиш ва ўз даргоҳида амалга ошириш ҳуқуқини беради. Улар талабаларнинг ўринлари сонини талабга қараб белгилаш ҳуқуқига ҳам эга.

Хусусий сектор бундан ҳам жадалроқ суръатларда ривожланмоқда. Ҳозирги вақтда хусусий олий ўқув юртлари жами олий ўқув муассасаларининг 78,5% ни ташкил этади ва уларда Бразилия талабаларининг 62,2% таълим олади. Олий маълумотга талаб катталиги ва Бразилия университетларида (давлат университетларида ҳам, хусусий университетларда ҳам) бўш ўринлар тақчиллиги туфайли, ўқишга кириш учун кириш имтиҳони топшириш талаб этилади. Ўқишни тамомлагач, талабалар бакалавр дипломини ёки ўқитувчилар тайёрловчи бир йиллик курсни ўтаганларидан сўнг лицензиат дипломини олишлари мумкин.

Бразилиянинг энг йирик олий ўқув муассасалари каторига 1934 йилда ташкил этилган Сан-Паулу университетини киритиш мумкин. Бу ерда ёшлар юридик, тиббий, фалсафий, адабий, фармацевтик, зоотехник, иктисодий, архитектуравий ва педагогик маълумот оладилар.

Австралияда таълим тизими. Австралия таълим тизимини қуйидаги таркибий қисмларга ажратиш мумкин:

1. Бошланғич таълим (*Preschool education*).

2. Ўрта таълим (*School education*).

3. Касб-хунар таълими (*Vocational and Technical Education*);

4. Олий таълим (*Higher education*).

Бошланғич таълим. Бу мактабга бир йиллик тайёрлов босқичи бўлиб, мажбурий ҳисобланмайди. Болаларни тайёрлов мактабларига 5 ёшдан бошлаб берадилар.

Ўрта таълим. Ушбу босқич муддати – 13 йил. У қуйидаги таркибий қисмлардан иборат:

a preparatory year – мактаб дастури доирасида бир йиллик тайёрлов курси. У мажбурий ҳисобланмайди, лекин одатда ўталади;

primary schooling – бошланғич мактаб шатга караб 6 ёки 7 йил ўқишни (1-6 ёки 1-7 синфларни) ўз ичига олади. Бошланғич мактабда барча фанлардан бир ўқитувчи таҳсил беради. Аммо махсус фанларни ўқитиш учун кўпинча ўқитувчилар таклиф қилинади. Мактабда ўқишнинг мазкур босқичидан бошлаб бирон-бир жисмоний нуксон ёки академик муаммога эга бўлган болалар учун махсус ўқитувчилар таклиф қилинади ва улар болаларга уларнинг камчиликларини бартараф этишга ёрдам берадилар. Ота-оналар ўқитувчилар билан учрашув пайтида ўқувчи эришган тараққиётни муҳокама қилиш имкониятига эга. Бундай учрашувлар ҳар йили 1-2 марта ўтказилади. Бундан ташқари, ҳар бир чорак охирида ота-оналар мактабдан ўқувчининг давомати ва ўсиш даражаси ҳақида ҳисобот оладилар;

secondary schooling – ўрта мактаб 5 ёки 6 йил ўқишни (7-12 ёки 8-12 синфларни) ўз ичига олади. 10 синфдан кейин ўқувчилар ё ўқишни давом эттиришлари, ё мактабни тарк этишлари мумкин. 12 синфни тамомлаган ва яқуний имтиҳонларни топширган ўқувчилар мактабни тугатганлик ҳақида сертификат (шаҳодатнома) (High School Certificate – HSC) оладилар. Австралия университетларида кириш имтиҳонлари мавжуд эмас, шу туфайли ҳам мактабни битиргандан сўнг университетда ўрин олиш имконияти тўлалигича мактаб битирув имтиҳонларининг мактабни тугатганлик тўғрисидаги шаҳодатномада акс эттирилган натижасига боғлиқ бўлади.

Касб-хунар таълими. Бу тоифага рўйхатдан ўтказилган хусусий коллежлар, шунингдек давлат касб-хунар таълими тизими – TAFE (Technical and Further Education)га кирувчи коллежлар ва институтлар қиради. Мазкур ўқув муассасалари касб-хунар тайёргарлигини амалга оширади ва муайян касбни ўзлаштириш имкониятини беради. Коллежда бундай курсни муваффақиятли тамомлаган талаба университетга ўқишга қабул қилиниши мумкин. Баъзи ҳолларда коллежда айрим фанлардан тингланган маърузалар университетда ҳисобга олиниши мумкин. Бундан ташқари, айрим коллежлар ва университетлар ўртасида махсус битимлар мавжуд бўлиб, уларга мувофиқ коллежни битирган талабалар университетнинг 2 курсига қабул қилинишлари мумкин. Аммо бундай келишувлар Австралиянинг барча таълим муассасалари ўртасида ҳам мавжуд эмас.

TAFE (Technical and Further Education) тизимига кирувчи давлат коллежларида машгулотлар одатда февралнинг охири – мартнинг бошида бошланади ва 3 чорак ёки 2 семестрга (штанг ёки ҳудудга караб) ажратилиши мумкин. Касб-хунар таълими бериш билан шуғулланадиган хусусий коллежлар сони кўплигига қарамай, TAFE давлатнинг кенг ихтисосликлар бўйича мутахассислар тайёрловчи энг йирик таълим бирлашмаси ҳисобланади. TAFE тизимига кирувчи коллежлар ва институтлар Австралияда жуда машхур. Касб-хунар маълумоти олаётган жами талабаларнинг 75% га яқини TAFE тизимига кирувчи коллежлар ва институтларнинг турли факультетларида таълим олади. TAFE тизимида

Ўқиш учун тўланадиган ҳақ айниқса хусусий коллежлар билан таққослаганда унча катта эмас.

TAFE тизимининг афзалликлари: хавфсизлик ва барқарорлик коллежларнинг давлатга қарашлилиги билан кафолатланади. Дастурлар ва курсларни тузишга амалий давралар ва саноат вакиллари жалб қилиш талабалар олаётган билимларнинг иш берувчилар томонидан қўйилаётган талабларга мувофиқлигини таъминлайди. TAFE курслари талабалар амалий таълим олишлари ва махсус асбоб-ускуналарда ишлашни ўрганишлари учун имконият яратади. TAFE коллежларининг кўпгина курслари университетларнинг курслари сари элтади. Гуруҳлар унча катта эмас ва айна ҳол ўқитувчилар талабаларга индивидуал ёрдам кўрсатишларини таъминлайди. TAFE коллежлари энг сўнгги талабларга мувофиқ жиҳозланган. Аксарият курслар икки йил ёки бир йилгача муддат ичида ўтилиши мумкин.

Олий таълим. Бу тизимга Австралия университетлари, шунингдек аккредитациядан ўтган бошқа олий ўқув муассасалари (институтлар қиради).

Австралияда давлат ўқув юртлари ҳам, хусусий ўқув юртлари ҳам мавжуд бўлиб, улар таълимнинг ҳар бир даражасида ўқув хизматлари кўрсатади. Улар ўртасидаги фарқ таълим жараёни ва моддий базани молиялаштириш усулида намоён бўлади, лекин уларнинг исталган бирида таълим олиш даражаси давлат томонидан белгиланган даражадан паст бўлиши мумкин эмас.

Австралияда тил ўргатувчи (хусусий ва давлат) ўқув марказлари мавжуд бўлиб, улар инглиз тилини ўрганишни хоҳловчиларга кўп сонли дастурлар ва курсларни таклиф қиладилар. Талабаларни инглиз тилидан имтиҳонлар топширишга тайёрлаш дастурлари (масалан, the Cambridge Certificate, TOEFL, IELTS), олий ўқув юртларида ўқишга тайёрлаш махсус дастурлари (English for Academic Purposes), ихтисослашган тил дастурлари (масалан, амалий мулоқот учун ёки айрим касб-хунарлар учун) мавжуд.

Австралия таълим тизимида бериладиган сертификатларнинг даражалари: Senior Secondary Certificate of Education – мактабни тугатганлик тўғрисида шаходатнома (12 йил ўқиб, битирув имтиҳонини топширганларга берилади). Олий таълим дастури бўйича университетга ўқишга киришга кифоя қилади.

Certificate I – ўқишга киришиш учун мактабнинг 10 синфини тамомлаш талаб этилади (мактабда ўқиш вақтида олиш мумкин). Ўқиш жараёнида талаба меҳнат фаолиятининг умумий принципларини ва умумий хусусиятга эга бўлган мажбуриятларни ўрганади.

Certificate II – ўқишга киришиш учун мактабнинг 10 синфини тамомлаш талаб этилади (мактабда ўқиш вақтида олиш мумкин). Ўқиш жараёнида талаба меҳнат фаолиятининг махсус принципларини ва махсус хусусиятга эга бўлган мажбуриятларни ўрганади. У қутилган вазиятлар юзага келган ҳолда улардан чиқиш йўлини топа билиши лозим.

Certificate III – ўқишга киришиш учун мактабнинг 10 синфини тамомлаш талаб этилади. Талаба амалий қўлланиш соҳасида ўз назарий билимлари етарли даражада эканлигини намойиш қилиши, шунингдек муайян ишларни малакали бажариши, зарур ҳолда ёки қутилмаган вазият юзага келганида, оқилона қарорлар қабул қилиши лозим. Талаба ўз иш ҳажми ва унинг сифати учун жавоб бериши, шунингдек бутун жамоа иши учун масъул бўлиши даркор.

Certificate IV – ярим профессионал малака; ўқишга киришиш учун мактабнинг 12 синфини тамомлаш талаб этилади. Талаба амалий қўлланиш соҳасида ўз назарий билимлари профессионал даражада эканлигини намойиш қилиши, шунингдек кўп сонли ишларни малакали бажариши, шу жумладан технологик жараёни, янги ёндашувлар ва ечимларнинг қўлланилишини яхши англаши, эксперт сифатида амал қилиши ва ишлаб чиқариш жабҳасида лидер бўлиши лозим.

Diploma – ярим профессионал малака; ўқишга киришиш учун мактабнинг 12 синфини тамомлаш талаб этилади; ўқиш муддати – 4 семестр (2 йил). Касб-ҳунар таълимида талаба махсус ишлаб чиқариш шароитида қўлланиладиган назарий билимларни тушунишни намойиш этиши, техник муаммони таҳлил қила олиши ва уни бартараф этиш йўлини таклиф қилиши, техник масалани ечишда ташкилотчилик қобилиятларини намойиш эта олиши лозим. Олий таълимда академик даражадаги умумий таълим фанлари билан тенглаштирилади.

Associate Degrees – айрим университетлар билимларни амалда қўллашнинг муайян соҳаси билан тенглаштириладиган бир ёки бир нечта академик фанлардан таълим курсларини таклиф қилади. Фаннинг бошқа соҳаларидан билимлар олиш учун тадқиқот ишлари ўтказиш академик кўникмаларини ривожлантиришни назарда тутати. Одатда икки йил ўқишни талаб қилади ва Bachelor degree таълим даражасига ўтиш учун замин яратати.

Bachelor Degrees – Австралия университетида олинган бакалавр унвони.

Graduate Diploma – бакалавр унвонини олгандан сўнг биринчи университет маълумоти билан боғлиқ бўлган соҳада ихтисослашувни давом эттириш ва амалий тажрибани ўзлаштириш ёки янги касбни ўзлаштириш учун икки семестр ўқишни (кундузги бўлимда) назарда тутати.

Master Degree – магистр унвонини олиш учун талаб этиладиган ўқиш муддати мавжуд университет маълумоти даражасига боғлиқ бўлади ва одатда бир йилдан икки йилгача бўлган даврни ўз ичига олади.

Doctoral Degree – The Research Doctorate, the Professional Doctorate ва the Higher Doctorate Австралия университетларида бериладиган энг олий илмий унвонлар ҳисобланади. Одатда уларни олиш учун 3-4 йил мобайнида фундаментал фаннинг ривожланишига ҳисса қўшишга ёки янги илмий метод ёки ихтирони асослашга қаратилган илмий-тадқиқот иши олиб бориш талаб этилади.

Янги Зеландияда таълим. Бу мамлакат чиройли манзаралари ва юмшоқ иқлими билангина эмас (бу ерда йил мобайнида ҳаво ҳарорати 8°C–30°C атрофида бўлади), балки бутун дунёда тан олинадиган евролача андозадаги сифатли таълими билан ҳам донг таратган.

Мамлакат таълим тизими қуйидаги босқичлардан иборат:

- болалар боғчаси (5 ёшгача);
- бошланғич мактаб (Primary school) (5 ёшдан 12 ёшгача);
- ўрта мактаб (Secondary School) (13 ёшдан 18 ёшгача);
- махсус ўрта мактаб (Polytechnics or Institute of Technology) (18 ёшдан 20 ёшгача);
- олий мактаб (High education) (18 ёшдан 23 ёшгача).

Болалар боғчаси. Таълимнинг мазкур босқичи мажбурий эмас, лекин аксарият болалар боғчаларга қатнайдилар ва бу ерда анча яхши маълумот оладилар. Шуни қайд этиш лозимки, компьютер билан ишлашга доир илк кўникмаларни янги зеландиялик кичкинтойлар болалар боғчасидаёқ ўзлаштирадилар. Бу мамлакатдаги таълим тизими анча прогрессив эканлигини ва ахборотлаштириш соҳасида мамлакат юксак натижаларга эришганлигини тасдиқлайди.

Бошланғич мактаб. Янги Зеландияда 400 га яқин мактаб бор. Бу ерда мактабларнинг кўпчилиги давлатга қарашли. Айни пайтда хусусий мактаблар, чет эллик ўқувчиларга мўлжалланган хусусий мактаб-пансионлар ва диний мактаблар ҳам бор. Мактабларнинг тахминан 10% қиз болалар ва ўғил болаларни алоҳида ўқитишни тақлиф қилади. Янги Зеландия Британия Ҳамдўстлигининг тарихий қисми ҳисобланади, бинобарин, у Англия таълим тизимига яқин жиҳатларни сақлаб қолган. Аммо айрим ўзига хос хусусиятлардан ҳам холи эмас. Янги Зеландия ўз қўшнис Австралия каби давлат таълими юксак даражада эканлиги билан ажралиб туради. Шу тўғрисида ҳам давлат ва хусусий мактаблар ўртасида фарқ унча катта эмас. Янги Зеландияда ҳам, худди Австралиядаги каби, таълим тизими давлат томонидан қаттиқ тартибга солинади.

Янги Зеландияда бошланғич мактаб болалар учун олти ёшдан бошлаб мажбурий ҳисобланади. Аммо аксарият болалар беш ёшдан бошлаб мактабга қатнайдилар. Мамлакатда ўқув йили календарб йил билан мувофиқ келади. Дастлабки икки йил ёки шунга яқин муддат болалар кичкинтойлар учун тайёрлов синфларида ўқийдилар. Сўнгра улар 1–4-даража таълим дастурини, бошқа мактабларда – 1 ва 2 синф дастурларини ўзлаштирадилар. Айрим ўқувчилар бошланғич мактабда 4 даража дастурини ўзлаштирганларидан сўнг оралиқ мактабга ўтадилар.

Ўрта мактаб. Ўн уч ёшда болалар ўрта мактаблардан бирига ўтадилар. Уларни баъзан “коллежлар” ёки “олий босқич мактаблари” деб ҳам атайдилар. Бу ерда ўқиш 9-13 синфлар (Year 9 – Year 13)да давом этади, болаларни университетлар ва политехника институтларига ўқига киришга тайёрлайдилар. Ўрта таълим миллий дастури чет тиллар, математика, табиий фанлар, санъат, жисмоний тарбия каби фанларга алоҳида эътибор беради. 11

синф охирида имтиҳонлардан муваффақиятли ўтган ўқувчилар ўрта маълумот ҳақида аттестат (School Certificate) оладилар, 12 синф Sixth Form Certificate аттестатига имтиҳонлар билан яқунланади. 13 синф охирида ўқувчилар битирув имтиҳонлари топширадилар. Бу имтиҳонлар аynи пайтда олий ўқув юрталарига кириш имтиҳонлари ҳам ҳисобланади. Мазкур имтиҳонларда – моҳият эътибори билан Британия “A-level”нинг аналогиди – 4-6 махсус фанлардан ўқувчиларнинг билимлари текширилади. Имтиҳонларни “аъло”га топширган битирувчилар пул мукофоти оладилар.

Олий мактаб. Янги Зеландияда олий таълим муассасалари мажмуи 25 политехника ва технология институтлари (Polytechnics and Institutes of Technology) ва 8 университетдан иборат. Бу ерда касб-хунар техника ўқув муассасалари (polytechnics) айниқса машҳур. Ушбу ўқув муассасаларида янги зеландиялик ва чет эллик талабалар касбий малака ёки бакалавр унвонини олишлари мумкин. Умуман олганда, шунга ўхшаш унвонни университетда ҳам олиш мумкин, лекин бу анча қимматга тушади. Политехника институтларида асосан амалий ихтисосликлар – меҳмонхона менежменти, туризм, ахборот технологиялари ўқитилади.

Жаҳоннинг барча мамлакатларида тан олинадиган академик маълумотни университетлар беради. Бугунги кунда Янги Зеландияда саккизта университет бор. Булар: University of Otago, University of Auckland, University of Canterbury, Lincoln University, University of Waikato, Massey University, Victoria University, Auckland University of Technology. Талабаларнинг умумий сони тахминан 110 минг кишини ташкил этади, шулардан 3-10% - чет элликлар. Янги Зеландияда илк университетлар бир ярим асрча муқаддам пайдо бўлган. Уларни яратиш учун британияча андоза асос қилиб олинган. Янги Зеландия ва Буюк Британиянинг таълим ва маданият соҳасидаги ҳамкорлиги намунаси бўлиб Кентерберия университети (University of Canterbury) хизмат қилиши мумкин. Унга 1873 йилда Оксфорд ва Кембрижнинг икки битирувчиси асос солган.

Янги Зеландияда ўқув йили январь ойининг охирида бошланади ва декабрь ойининг бошида яқунланади. Университетларда ўқув жараёни графиги: ўқув йили чоракларга ажратилган, ҳар бир чорак оралигида икки ҳафталик таътил берилади (ёзги таътил – декабрь-январь – 6 ҳафта). Айрим ихтисосликлар бўйича ўқиш узокроқ муддат давом этади: масалан, муҳандислик иши бўйича бакалавр унвонини олиш учун тўрт йил, тиббиёт бўйича шундай унвонни олиш учун эса – олти йил ўқиш талаб этилади. Қўш унвон (Joint Degree) олиш беш йилга қўзилади. Магистр унвонини олиш учун яна 1-2 йил ўқиш талаб қилинади. Докторантурада ўқиш, одатда, 3 йил давом этади ва докторлик унвонини (PhD) олиш билан яқунланади. Бундан ташқари, талабалар Graduate Diploma дипломини олиш учун махсус дастур бўйича бир йил ўқишлари мумкин. Мазкур таълим шакли ўз малакасини ўзгартириш ва бошқа бирон-бир касбни ўзлаштиришни хоҳловчи олий маълумотли кишиларга мўлжалланган. Ўқиш жараёнида барча омилар: давомат ҳам, ўтилган курслар сони ҳам, тестлар учун олинган баҳолар ҳам

ҳисобга олинади. Деярли барча курслар йил охирида (октябрь-ноябрь) ёки ўртасида (июнь) уч соатли имтиҳон билан якунланади. Postgraduate Diploma дипломини олиш учун бакалавр дипломини олгандан кейин яна бир йил ўқиш талаб этилади.

Ўзини ўзи текшириш ва назорат қилиш учун саволлар

1. Ҳозирги вақтда Лотин Америкасида таълим соҳасида асосан қандай муаммолар мавжуд?
2. Австралиядagi таълим тизимини таҳлил қилинг.
3. Янги Зеландияда таълимнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида гапириб беринг.

9-мавзу. Таълимни бошқариш ва уни молиялаштириш

Таълим жараёнини бошқариш тушуначаси. Таълимни бошқариш тизимини яратиш асослари. Жаҳонда таълимни молиялаштириш. Жаҳонда таълимни молиялаштиришнинг замонавий моделлари. Талабаларни молиявий қўллаб-қувватлаш тизимлари. Жаҳоннинг турли мамлакатларида таълимни молиялаштириш тизимлари: умумий хусусиятлари ва фарқлари. Олий таълимни молиялаштиришнинг янги манбаларини ривожлантириш.

Таълим жараёнини бошқариш тушуначаси. Олий мактабга қўйилаётган талаблар кучайиб бораётган шароитларда ишни ташкил этиш сезиларли даражада оғирлашди ва профессионал бошқарувни талаб қилмоқда. Инглизча “management” – “бошқарув” сўзи лотинча “manus” – “қўл” сўзининг ўзагидан келиб чиққан. Ҳозирги вақтда менежмент жамият ҳаётининг барча томонларида акс этувчи мураккаб ижтимоий-иқтисодий ҳодисани ўзида ифодалайди.

Билимларни ва интеллектуал капитални улардан янада самаралироқ фойдаланиш мақсадида бошқариш сўнгги йилларда биринчи даражали аҳамият касб этмоқда. Билимлар бошқарув объекти сифатида қаралиши лозимлиги янада теранроқ англаб етилмоқда. Корхоналарнинг рақобатбардошлик даражасига уларнинг билимларни жамғариш, таҳлил қилиш ва ривожлантириш, инновацияларни яратиш ва пировард натижада рақобатда барқарор устунликларга эришиш қобилиятлари тобора кучлироқ таъсир кўрсатмоқда.

Илғор хорижий компаниялар (General Motors, Philip Morris, Rank Xerox ва бошқалар) билимлар менежментига ўз даромадларининг 3,5–10% ни йўналтирадидлар. Фирмалар таркибига билимлар трансферти бўйича вице-президент, билимлар айирбошлаш бўйича менежер, интеллектуал мулкни бошқариш бўйича директор каби муҳим лавозимлар киритилган.

Жадал суръатларда ўзгараётган ҳозирги технологик дунёда рақобатдаги устунликлар меҳнат ресурсларининг сифатига ва инсон капиталига инвестицияларга кўп жиҳатдан боғлиқ. Буларнинг барчаси таълим (мактаб, ўрта касб-хунар, олий ва олий ўқув юртидан кейинги таълим) воситасида ва ҳар бир инсон ўз касбий даражасини узлуксиз ошириши йўли билан таъминланади. Сўнгги йилларда ўқимишлилик, билимлардан иқтисодий устунлик сифатида фойдаланиш кўникмаси турли иқтисодий тизимларнинг рақобатбардошлигини белгиловчи энг муҳим омилга айланди. Кўпгина мутахассислар фикрига қўра, ривожланган таълим тизими рақобатбардошлик даражасини белгилловчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Иқтисодий тизимлар рақобатбардошлик даражасининг ошишида таълим ролининг кучайиши бир қанча омиллар билан белгиланади. Биринчи – жамият ҳаётида ахборот ролининг ўзгариши билан. Ахборот одатдаги моддий, энергетика ресурслари каби стратегик ресурсга айланади.

Фаолиятнинг барча соҳаларини бошқаришнинг самарадорлиги зарурий ахборотдан фойдаланиш ва уни истеъмолчига тақдим этиш имкониятига боглиқ бўлади. Бу рақобатбардошлик даражасини ошириш омилларидан бири ҳисобланади. Иккинчи – стратегик ахборотни оператив бошқаришга ва олинган ахборотни билимларга айлантиришга, муттасил таълим олишга, янги технологияларга мослашишга қодир бўлган мутахассислар эҳтиёж туғилиши билан.

Шундай қилиб, таълим илмий-техникавий ва иқтисодий ривожланишнинг муҳим элементиғагина эмас, балки шахс ва жамият ижтимоий ва маънавий ривожланишнинг бевосита таркибий қисмига ҳам айланади. Шу туфайли ҳам таълим жараёнини бошқариш натижаси муҳим ижтимоий-иқтисодий омил ҳисобланади.

Таълимни бошқариш тизимини яратиш асослари. Жамиятдаги иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ўзгаришлар шу жумладан таълим соҳасида ҳам турли-туман фаолиятни амалга ошириш шароитлари ўзгаришига олиб келди. Ўзгаришларнинг моҳияти шу билан белгиланадики, иқтисодий ислохотларнинг ижтимоий томони кучаяди. Бунда меҳнат жамоасини бошқариш тизимини яратишда шахс омилини ҳисобга олиш, инсон ресурсларини шакллантириш ва ривожлантириш долзарб аҳамият касб этади. Бундай шароитларда инсон ресурсларини бошқариш борасидаги фаолият алоҳида аҳамият касб этади.

Янги ижтимоий-иқтисодий шароитларда шундай бошқарув талаб этиладики, у педагогик жараёнинг, таълим олувчининг, педагог касбий ва шахсий фазилатларининг ривожланишини таъминласин.

“Бошқарув” тушунчаси одатда тизимнинг бир ҳолатдан бошқа, янада сифатлироқ ҳолатга ўтиши сифатида тавсифланади. Бу ерда икки жиҳатга эътиборни қаратиш лозим. Биринчи – тизимни сақлаб қолиш, унинг барқарорлигини қувватлаш мақсадида бошқариш (маъмурий бошқарув). Иккинчи – тизим янги сифат ҳолатига ўтишини таъминловчи бошқарув, яъни муттасил ривожлантириш.

Юқорида қайд этиб ўтилганидек, жамиятдаги иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ўзгаришлар ишлаб чиқариш, ижтимоий ва бошқа фаолият турларини, шу жумладан таълим соҳасидаги фаолиятни амалга ошириш шароитлари ўзгаришига олиб келди. Ўзгаришларнинг моҳияти шу билан белгиланадики, иқтисодий ислохотларнинг ижтимоий моҳияти кенгайди, ривожланиш йўналишларини белгилашда инсон бош омилига айланади.

Жаҳон амалиётида таълим жараёнининг ривожланишига ва таълим муассасаси сифат жиҳатидан янги даражага кўтарилишига имконият яратувчи бошқарувни йўлга қўйиш ва амалга ошириш масаласи кун тартибига яқинда қўйилгани йўқ. Педагогик жараёнинг, таълим олувчининг, ўқитувчи касбий ва шахсий фазилатларининг ҳамда янги ижтимоий-иқтисодий шароитларда бошқарув фаолияти мазмунининг ривожланишини таъминловчи бошқарув зарур.

“Бошқарув” тушуначиси одатда тизимни бир ҳолатдан янада сифатлироқ бўлган бошқа ҳолатга ўтказиш, яъни муттасил ривожланиш сифатида тавсифланади. Таълим соҳасида норматив ҳужжатларда ўз аксини топган муайян сиёсатсиз ривожланиш ҳақида гапириш мушкул.

Ривожлантирувчи бошқарув замирида субъект-субъект муносабатлари ётади. Мазкур бошқарувнинг моҳияти илмий-педагогик адабиётларда “педагогик бошқарув” атамаси билан белгиланган. У илк бор бошқарувга оид атамалар мажмуига Ю.В.Васильев томонидан киритилган.

Педагогик бошқарувни баъзан демократик бошқарув деб ҳам атайдилар, бунда демократия омилини ходимларга муносабат сифатида тушунадилар. Айрим илмий ишларда уларнинг муаллифлари партисипатив бошқарув методларини ўзлаштириш зарурлигини асослашга ҳаракат қиладилар. Бу бошқарувнинг коллектив методларини назарда тутати. Айрим ишларда “инновацион бошқарув” атамаси қўлланилади.

И.К.Шалаев асарларида “мотивацион бошқарув” тушунчасининг мазмуни таҳлил қилинади. Бунда мотивацион бошқарув жамоа аъзоларига раҳбар буйруқлар ва санкциялар воситасида эмас, балки фаолият андозаси саналган меъёр воситасида изчил таъсир кўрсатиши сифатида тавсифланади.

Педагогик ҳодисалар ва жараёнларни бошқариш педагогиялаштирилиши лозим, зеро бу ерда гап “инсон-инсон” муносабатлари ҳақида боради. Таълим муассасасини педагогик тизим сифатида бошқариш борасидаги профессионал фаолиятнинг моҳияти шу билан белгиланадики, уни раҳбар ва унинг ўринбосарларигина эмас, балки ҳар бир педагог ва ўқувчи педагогик жараён субъектлари сифатида амалга оширадилар.

Педагогик бошқарув натижага қараб мўлжал олиш билангина кифояланмайди, у педагогик ҳодисага жараён сифатида ёндашади. Бошқарув – янги ғоялар учун очиқ фаолият. У ўз моҳият ва мазмунига кўра инновациондир. Ҳар бир раҳбар ёки педагог ўз педагогик бошқарув маҳоратини муттасил ошириб бориши мумкин. Бировга самарали раҳбар бўлишни ўргатиш мумкин эмас. Бунинг учун таълим олувчининг шахсий иштироки, жиддий назарий ишга унинг тайёрилиги талаб этилади.

Узоқ келажакни ҳисобга олиб ҳал қилинадиган вазифалар ҳажми ва оғирлик даражасининг ошиши сифатли қарорларни ўз вақтида қабул қилиш учун менежерлар масъулиятининг кучайишига олиб келаётир. Мамлакат олдида турган ижтимоий-иқтисодий ривожланишни жадаллаштириш вазифаси инсон омили муаммоларига, ходим шахсиятининг устунлиги масалаларига янада чуқурроқ эътибор бериш зарурлигини белгилайди.

“Инсон омили” – кенг, комплекс, умумий тушунча. Унга турли фанлар – бошқарув, иқтисод, психология, социология, демография ва бошқа фанлар нуқтаи назаридан ёндашилиши лозим. Ҳозирги шароитда инсон омили соҳасида жиддий ўзгаришлар юз берди ва юз бермоқда. Одамлар маърифий, маданий ва касбий даражаси, уларнинг ҳуқуқий ва шахсий ўзликини англаш ҳисси, хабардорлик даражасининг ўсиши, ҳаёт моддий шароитларининг

ўзгариши, бошқарувда демократик асосларнинг чуқурлашуви шулар жумласидандир. Раҳбар ўз амалий фаолиятида бу омилларнинг ҳар бирини ҳисобга олиши лозим.

Янгича фикрловчи раҳбар нуктаи назаридан энг муҳими пухта ўйлаш ва иш кўришдир. Бунга эришиш учун ўз бошқарув тизими зарур. Шу маънода амалий педагогларнинг ўз бошқарув технологиясини ишлаб чиқиш ва амалга жорий этиш борасидаги фаолияти долзарб аҳамият касб этади.

Жаҳонда таълимни молиялаштириш. Таълимни давлат томонидан молиялаштириш кўлами – у ёки бу мамлакат сиёсатини тавсифловчи асосий кўрсаткичлардан бири. Бунда молиялаштириш қайси даражадаги манбалардан ва қандай нисбатда амалга ошириляётгани ҳам муҳим масала ҳисобланади.

Сунги ўн йилликлар мобайнида ривожланган мамлакатларнинг аксариятида таълим соҳасида турли-туман ислоҳотлар амалга оширилди. Улар шу жумладан таълимни бошқариш соҳасини ҳам қамраб олди. Марказлаштиришдан чиқариш, бошқарув ваколатлари ва функцияларининг кўпчилигини марказдан қуйи даражаларга бериш, бошқарув жараёнида жамоатчилик иштирокчини кенгайтириш тенденцияси ҳам бўртиб намоён бўла бошлади. Бунинг натижаси ўлароқ кўпгина давлатларда таълимни молиялаштириш усуллари ва механизмларида жиддий ўзгаришлар юз берди. Айрим мамлакатларда таълимни марказлаштиришдан чиқаришга қаратилган ислоҳотлар амалга оширилди (Бельгия, Буюк Британия, Испания, Франция ва б.), баъзи мамлакатларда тегишли қарорларни қабул қилишда маҳаллий ҳокимият органларининг роли кучайтирилди (Финляндия, Швеция), айрим мамлакатларда ўқув муассасаларини сақлаб туриш харажатларини молиялаштиришнинг (Нидерландия) ва олим таълимни молиялаштиришнинг (Бельгия, Финляндия) янги моделлари жорий этилди, баъзи мамлакатларда эса мактабларнинг ўз бюджетини бошқариш ваколатлари сезиларли даражада кенгайтирилди (Буюк Британия). Аммо, бошқарув соҳасидаги ислоҳотлар ва янгилиниш жараёнларига қарамай, таълим бериш ва уни молиялаштириш учун асосий жавобгарлик аввалгидек турли даражадаги давлат ҳокимияти органлари зиммасига тушмоқда.

Ваколатларни тақсимлаш структураси ва уларнинг у ёки бу даражада мужассамлашув даражасига кўра ривожланган мамлакатларни икки асосий гуруҳга бирлаштириш мумкин: биринчи – таълимни бошқариш марказлаштирилган мамлакатлар; иккинчи – таълимни бошқариш марказлаштиришдан чиқарилган мамлакатлар (уларда мавжуд молиялаштириш тизимлари айни шу омил билан бевосита боғлиқ). Биринчи гуруҳга Греция, Ирландия, Италия, Португалия, Франция, Исроил, Япония ва саноат жиҳатидан камроқ даражада ривожланган айрим бошқа мамлакатлар киради. Иккинчи гуруҳга Бельгия, Германия, Буюк Британия, Испания, Нидерландия, Норвегия, Швейцария, Швеция, АҚШ, Канада, Австралия ва бошқа бир қанча мамлакатлар киради.

Таълимни бошқариш ўта марказлаштирилган давлатга *Ирландия* мисол бўлиши мумкин. Бу ерда мактабни давлат томонидан молиялаштириш деярли тўлалигича марказий ҳукумат томонидан Таълим департаменти (вазирлиги) орқали амалга оширилади: бу бошланғич таълимга капитал харажатларнинг 85% (қолган 15% маҳаллий ҳокимият органларидан тушади), ўрта касб-хунар ўқув юртлари, жамоа коллежлари ва бирлаштирилган ўрта мактабларга капитал харажатларнинг деярли ҳаммасидир. Давлат жорий фаолиятга дотацияларни ҳар бир ўқувчи учун ҳисоблаб ажратади ва улар мактабларнинг кенгашларига тўғридан-тўғри ўтказилади. Барча ўқитувчиларга иш ҳақи ҳам марказий бюджетдан тўланади.

Италияда Халқ таълими вазирлиги таълим муассасаларининг барчаси учун умумий жавобгар бўлади. Маҳаллий даражада унинг вилоят (минтақа) ва провинция бўлимлари фаолият олиб боради. Улар марказда қабул қилинган сиёсий ва маъмурий қарорларни амалга ошириш билан шуғулланади. Улар орқали мажбурий таълим босқичи педагогик ва нопедагогик ходимлари меҳнатига ҳақ тўлаш, ўқув материалларига харажатлар, шунингдек педагоглар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш амалга оширилади. Касб-хунар техника ўқув юртларига капитал қўйилмалар ва уларнинг кундалик харажатлари бевосита вазирлик томонидан қопланади.

Минтақаларга ўқув юртлари биноларидан фойдаланиш, транспорт, ўқувчиларни овқатлантириш харажатларини қоплаш ҳамда уларни бепул дарсликлар ва ўқув материаллари билан таъминлаш юклатилган. Провинцияларнинг ҳокимият органлари бошланғич, кичик ўрта умумий таълим мактаблари ва катта махсус ўқув юртлари биноларини қуриш учун маблағлар ажратади. Олий таълим Университетлар ва илмий-техник тадқиқотлар вазирлиги томонидан тўғридан-тўғри молиялаштирилади. Умуман олганда Италияда жами маблағларнинг 74-75% бевосита давлат бюджетидан; 17-18% – жамоалардан (яъни муниципалитетлардан); 4,5-5% – провинциялардан ва 3,5-4% – вилоятлардан тушади.

Францияда (бошқа кўпгина мамлакатлардаги каби) таълим харажатларини молиялаштириш унинг типига (капитал қўйилмалар, жорий харажатлар, ходимлар ва ҳ.к.) ва таълимнинг даражасига кўп жиҳатдан боғлиқ. Бинолар қуриш ва ўқув муассасаларининг асбоб-ускуналари учун жавобгарлик жамоаларга (мактабгача таълим муассасалари ва бошланғич мактаблар), департаментларга (кичик ўрта мактаблар – коллежлар), минтақаларга (катта ўрта мактаблар – лицейлар) ва давлатга (университетлар) юклатилади. Жорий харажатлар ҳам айна шу схемага биноан мутаносиб равишда тақсимланади, лекин уларнинг асосий улуши давлат бюджетидан қопланади.

Таълим соҳасида бошқарув марказлаштиришдан чиқарилиши, коллежлар ва лицейлар учун жавобгарлик минтақалар ва департаментларга юклатилиши натижасида таълим соҳасига давлат харажатларининг бюджет тузилиши ўзгарди: эндиликда асбоб-ускуналар ва жорий харажатларга

фондлар Ички ишлар вазирлиги бюджетидан ажратилади. Таълим тизими барча даражалари ходимларининг иш ҳақи, умумий бошқарув, касбга йўналтириш, ўқувчиларга тиббий хизмат кўрсатиш, кутубхона хизматлари, педагогик тадқиқотлар, педагогик кадрлар тайёрлаш давлат бюджетидан таъминланади. Олий таълим, шу жумладан университет таълими давлат бюджетидан Олий таълим вазирлиги сметаси бўйича молиялаштирилади.

Австрия федератив давлат ҳисобланади ва конституцияга мувофиқ умумий ваколатлар мамлакатда федерация ва тўққиз ер (вилоят) ўртасида тенг тақсимланган. Аммо таълим соҳасида ваколатларнинг энг катта ҳажмига таълим ва санъат федерал вазирлиги эга. Ушбу вазирликка таълимнинг барча даражалари учун умумий жавобгарлик юклатилган, шунингдек у ўқув режалари, дастурлари, дарсликлар ва ҳоказоларни тасдиқлайди. Ерлар юрисдикциясига мажбурий таълим киритилган, лекин бу ваколатлар одатда муниципалитетларга берилади. Шу туфайли ҳам мажбурий умумий таълим мактабларининг барчаси муниципалитетлар томонидан таъминланади ва молиялаштирилади. Мажбурий таълим касб-ҳунар ўқув муассасалари ерлар томонидан, барча турдаги катта ўрта мактаблар эса – федерал ҳукумат томонидан ташкил этилади ва молиялаштирилади. Федерал ҳукумат улар бўйича барча харажатларни, шу жумладан ўқитувчиларнинг иш ҳақига харажатларни ҳам қоплайди. Мажбурий таълим мактаблари ўқитувчиларининг иш ҳақи ерларнинг бюджетларидан тўланади, лекин кейинчалик уларга федерал ҳукумат томонидан тўлиқ копланади. Австрияда университетларнинг барчаси давлатга қарашли ва асосан федерал давлат бюджетидан таъминланади.

Швецияда Таълим ва маданият вазирлиги таълим тизимига умумий раҳбарликни амалга оширади. Асосий ва ўрта мактаблар фаолиятига муниципалитетларнинг мактаб бўлимлари раҳбарлик қилади. Улар мазкур ўқув муассасалари бўйича харажатларнинг асосий қисмини ўз зиммасига олади. 1993 йилдан бошлаб муниципалитетларга давлат субсидиялари фақат муниципалитетлар ўртасидаги молиявий-иктисодий тафовутларни бартараф этишга қаратилган “харажатларни тенглаштиришга умумий субсидия” шаклида ўтказилади. Уларнинг кўпчилиги тўлиқ бюджетни мактабларга ўтказиши ва уларга иш ҳақи, ўқувчиларга текинга бериладиган дарсликлар ва ўқув материалларини харид қилиш, асбоб-ускуналар сотиб олиш, фойдаланиш харажатлари ва ҳоказоларга бюджет маблағларини сарфлашда мустақиллик беради. Мактаблар ҳам, айтишлик, биноларни ижарага беришдан олинган харажатларни эркин тасарруф этадилар.

Умумий субсидияларга қўшимча равишда муниципалитетлар ўқитувчиларнинг малакасини ошириш, тадқиқотлар ўтказиш, “мустақил” (хусусий) катта ўрта мактабларни қўллаб-қувватлашга давлатдан махсус субсидиялар оладилар.

Олий таълим 1993 йилда амалга киритилган моделга мувофиқ давлат бюджетидан тўғридан-тўғри молиялаштирилади. Унинг асосий хусусияти шу билан белгиланадики, ажратилаётган маблағларнинг миқдорлари ўқув

юртларнинг ўтган даврда эришилган кўрсаткичлари билан боғланади. Мухим кўрсаткичлардан бири – талабалар олган “кредит баллари”нинг умумий миқдори, яъни уларнинг академик давомати. Субсидиялар умумий ҳажмининг 60 фоизи айти шу кўрсаткичга боғлиқ бўлади. Қолган 40 фоизли улуш кундузги таълимда таҳсил олаётган талабалар сонига қараб ҳисобланади. Тушумларнинг мутлақ ҳажми университетлар олдига қўйилган ва улар билан давлат ҳокимияти органлари тузган уч йиллик контрактда қайд этилган мақсад ва вазифаларга мувофиқ белгиланади.

Жаҳонда таълимни молиялаштиришнинг замонавий моделлари. Билимларга асосланган жамиятнинг шаклланиши олий малакали мутахассисларни оммавий тайёрлашга ўтиш билан бирга юз беради. Постиндустриал жамият учун вояга етган аҳолининг камида 40% олий маълумотга эга бўлиши зарур. Ишлаб чиқаришда ишчи кучига қўйиладиган талаблар ҳам сезиларли даражада ўзгаради. Умр бўйи таълим олиш меъёрга айланади, муттасил ўқиб-ўрганиш ва янги кўникмаларни ўзлаштириш қобилияти эса ишчи кучининг энг муҳим хусусияти сифатида қаралади. Молиялаштиришнинг эски усуллари юқори малакали мутахассислар тайёрлаш кўламини кенгайтиришни таъминлай олмайди. Бу олий таълим тизими олдига жамият ресурсларидан оқилона фойдаланган ҳолда олий малакали кадрлар тайёрлашни кенгайтиришга қодир бўлган молиялаштириш механизмларини яратиш муаммосини қўяди.

Олий таълимни молиялаштириш – олий ўқув юртлирида таълим жараёнини амалга ошириш учун молиявий ресурслар билан таъминлаш ва улардан самарали фойдаланиш жараёни. Бунда маблағлардан мақсадли фойдаланиш ва уларнинг қайтарилмаслиги назарда тутилади. Таълимни молиялаштириш энг аввало давлат томонидан амалга оширилади.

Ҳозирги вақтда олий таълимни молиялаштириш билан боғлиқ бир қанча тенденцияларни қайд этиш мумкин. Биринчи тенденция – мазкур соҳага давлат харажатлари улушининг қисқартирилиши. Сўнгги йилларда турли сабабларга кўра кўпгина мамлакатлар олий таълимга бюджетдан ажратиладиган маблағлар улушини сезиларли даражада камайтирдилар. Масалан, харажатларнинг сезиларли даражада қисқартирилиши ҳатто Буюк Британия, Австралия ва Янги Зеландия каби мамлакатларда қайд этилди. Айти пайтда, баъзи мамлакатларда молиялаштириш камайтирилгани йўқ, айрим ҳолларда эса у ҳатто кўпайтирилди (Австралия, Швеция, Португалия).

Иккинчи тенденция олий таълим одатда текин бўлган мамлакатларда ўқиш учун ҳақ тўлаш жорий этилиши ҳисобига маблағларни қайтаришга қаратилган ҳаракатлар ёки мазкур амалиёт мавжуд бўлган мамлакатларда тўлов миқдорларининг оширилиши билан боғлиқ. Илгари кўпгина мамлакатлар олий таълимдан эркин баҳраманд бўлиш имкониятини таъминлаган бўлсалар, эндиликда, бир нечта мамлакатлар (масалан, Бразилия, Шри-Ланка, Танзания ва Европанинг айрим мамлакатлари)дан ташқари, кўпгина мамлакатларда олий ўқув юртида ўқиш учун ҳақ олинадиган бўлди. Натижада аксарият ўқув муассасалари “харидорғир”

фаолият турларини ривожлантира бошламоқдалар, чунончи: хизматлар, асосан консулътатив хизматларни, турли-туман буюмлар ва патентларни сотмоқдалар.

Мисол тариқасида Японияда олий таълимни молиялаштиришнинг асосий йўналишларини кўриб чиқамиз.

Японияда таълимни молиялаштириш ҳам миллий ҳукумат томонидан, ҳам префектуралар ва муниципалитетларнинг маъмуриятлари томонидан амалга оширилади. Таълимга ҳукумат харажатлари миллий таълим муассасаларини таъминлашга ажратиладиган маблағлардан ва маҳаллий даражада таълимни қувватлашга ва хусусий ўқув юртлари учун ажратиладиган субсидиялардан таркиб топади. Маҳаллий даражада таълим харажатларини молиялаштириш ҳажми префектуралар ва муниципалитетларнинг маъмуриятлари томонидан йиғилган солиқлар ва бошқа даромадлар миқдорига қараб белгиланади.

2002 йилда таълим харажатлари миллий даромаднинг 8,1% ва жами давлат харажатларининг 13,8% даражасида режалаштирилган эди. Харажатларнинг энг катта қисми (80% га яқини) 9 йиллик мажбурий таълимга тўғри келади. У Конституция ва Таълим тўғрисидаги қонунга мувофиқ бепулдир. Ўрта мактабнинг юқори синфларида, шунингдек олий ўқув юртларида ўқиш учун белгиланган миқдорда ҳақ тўлаш талаб этилади. Миллий олий ўқув юртларининг талабалари учун тўлов даражасини Таълим, фан, спорт ва маданият вазирлиги белгилайди, префектуралар ва муниципалитетларнинг ўқув юртларида ўқиш ҳақи эса маҳаллий қонунлар билан белгиланади. Мажбурий таълим тизимида банд бўлган ўқитувчилар маошига вазирлик бюджети маблағларининг 46,5% йўналтирилади, бу ўқитувчилар иш ҳақи фондининг ярмини ташкил этади, фондининг иккинчи ярми маҳаллий бюджетлардан молиялаштирилади.

Маориф вазирлиги университетлар жорий харажатларининг тахминан ярмини блокли грант тарзида молиялаштиради. Бу грант миқдори академик персонал ва талабалар сонидан келиб чиқиб белгиланади. Маблағларнинг иккинчи ярмини университет марказларининг ишидан олинган даромадлар, ўқиш учун тўланган пуллар, рақобатбардош лойиҳа ечимларини сотишдан олинган даромадлар, айрим шахсларнинг хайр-эҳсонлари ва ҳоказолар ташкил этади. Бу даромадларнинг барчасини университет ўз ихтиёрига кўра тасарруф этиши, тежаб қолиши, кейинги йилга ўтказиши мумкин. Бундан ташқари, у ўқиш учун ҳақни Вазирлик стандартида белгиланган даражадан 10% ортиқ белгилаши мумкин. Мазкур стандарт бўйича ўқиш учун ҳақ ўрганилаётган билим соҳасидан қатъи назар бир йилда тахминан 5 миң АҚШ долларини ташкил этади.

Вазирлик молиялаштиришни йилдан-йилга қисқартириб бориш тўғрисида қарор қабул қилди. Бу ҳар бир ўқув муассасаси маблағларни камроқ сарфлаши ва кўпроқ ишлаб топиши лозимлигини англатади. Қисқарган маблағлар ўрнини тўлдириш учун Вазирлик тадқиқот жамғармаларининг тилларини кенгайтиришга ҳаракат қилмоқда.

Ўқувчилар кўп сонли ташкилотлардан, шу жумладан Япония стипендиялар жамғармасидан молиявий ёрдам олишлари мумкин. Мазкур жамгарма турли давлат муассасалари ва жамоат ташкилотлари томонидан қўллаб-қувватланади. У талабаларга фоизсиз қарзлар бериш ва кам фоизли (3% гача) кредитлаш амалиётини кенг қўллайди. Фоизсиз кредитларни барча даражадаги таълим олувчилар – катта ўрта мактаб ўқувчиларидан докторлик дастурларининг тингловчиларигача олишлари мумкин. Кам фоизли кредит университетлар, кичик коллежларнинг талабалари, магистрлик дастурлари ва махсус тайёрлов мактабларининг тингловчилари учун мўлжалланган ва фақат ўқув юртини тамомлагандан кейин қайтарилади. У ёки бу турдаги стипендиал кредитлар фақат ўқув муассасаси маъмурияти тавсия этган таълим олувчиларга берилади.

Талабаларни молиявий қўллаб-қувватлаш тизимлари. *Германияда* ўқишга ҳақ тўлаш ва умуман таълим олиш учун маблағларга (асосан ота-онасидан) эга бўлмаган олий ўқув юртларининг талабалари Федерал таълимни қўллаб-қувватлаш тўғрисидаги акт (Bundesausbildungsförderungsgesetz) шартларига мувофиқ молиявий ёрдам олишлари мумкин.

Молиявий ёрдам кўрсатиш муддати асосан танланган таълим курсига боглиқ бўлади. Молиявий маблағлар талабаларнинг эҳтиёжларини қондириш учун таътил даври мобайнида ҳам тўланади. 2001 йил 1 апрелдан ота-онаси билан яшамайдиган олий ўқув юртлари талабалари учун тўлиқ молиялаштириш бир ойда 585 еврогача етади (таъминот учун 466 евро, тиббий суғуртага 47 евро ва турар жой ҳақини тўлашга 64 евро). Бу маблағларнинг ярми максимал муддат мобайнида тўланади ва уни қайтариш талаб этилмайди, иккинчи ярми – бу давлатга қайтарилиши шарт бўлган фоизсиз қарз. Ушбу қарзни қайтариш шартлари ижтимоий шароитлар ва даромад даражасига боглиқ бўлади.

2001 йил апрелдан бошлаб икки семестр ўқигандан сўнг ўқишни Европа Иттифоқининг бошқа мамлакатида давом эттирган талабалар ҳам молиявий ёрдам оладилар. Таълим кредити чет элда тўлиқ ёки қисман ўқиш учун берилади ва фоизлари билан қўшиб тўлиқ қайтарилиши лозим.

Федерал таълимни қўллаб-қувватлаш тўғрисидаги актда назарда тутилган молиявий мададга қўшимча тарзда, талабалар учун молиялаштиришининг бошқа манбалари ҳам мавжуд. Масалан, айрим ерларда олий ўқув юртлари қошидаги талабаларнинг уюшмалари ёки олий таълим муассасаларининг ўзлари талаба фавқулодда оғир ижтимоий ҳолатда бўлган тақдирда турли миқдорда ссудалар берадилар.

Ўта иқтидорли талабалар тегишли ташкилотлардан грантлар олишлари мумкин. Бу ташкилотлар одатда черковлар, сиёсий партиялар, касаба уюшмалари ёки корхоналар билан яқин алоқада иш олиб борадилар. Аммо бирон-бир муайян мафкурага эга бўлмаган Германия миллий стипендиялар жамғармаси (Studienstiftung des deutschen Volkes) бундан мустаснодир.

Кам таъминланган оилаларга молиявий ёрдамга қўшимча тарзда, 27 ёшга тўлмаган талабаларнинг барчаси ва уларнинг оилалари Германия даромад солиғи ва болаларнинг манфаатлари тўғрисидаги актларда белгиланган солиқдан озод қилинади.

Олий таълимни молиялаштиришнинг янги манбаларини ривожлантириш. Олий таълим тизимини ислох этиш ёки модернизация қилиш жараёнлари кўпгина мамлакатларга хосдир. Табиийки, улар барча мамлакатларда ҳам бир хил кечмайди. Мазкур мамлакатлар ўз ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий шароитларининг ҳар хиллиги, турли муаммоларни ҳал қилишлари билан ажралиб турадилар. Жиддий фарқлар мавжудлигига қарамай, бу жараёнларда муайян умумий хусусиятларни ажратиш ва уларнинг у ёки бу мамлакатда шаклланган таълим тизимларининг тирлари ва унинг иқтисодий ривожланиш даражасига боғлиқлигини аниқлашга ҳаракат қилиш мумкин.

Сўнгги 15—20 йил мобайнида ривожланган мамлакатларда таълим харажатларининг муттасил ўсиши юз берди. Мазкур сиёсат ушбу гуруҳ давлатларига барча болалар учун 16—18 ёшгача бепул (давлат) ўрта таълимни таъминлаш ва олий таълим базасини сезиларли даражада кенгайтириш имкониятини берди.

Ҳозирги вақтда ривожланган мамлакатларда ўрта мактаблар битирувчиларининг тахминан 33% олий ўқув юртларида ўқишни давом эттирмакдалар, АКШда бу кўрсаткич 44% гача, Японияда эса – 40% гача етади. Натижада жамиятда умумий олий таълимга ўтиш эҳтиёжи шаклланмоқда ёки шакллана бошламоқда. Айни пайтда ёш авлоднинг ижтимоийлашуви, яъни ҳозирги жамият шароитида унинг ҳаётга тайёрилик даражасини ошириш ва таълим муддатларини узайтириш ҳисобига меҳнат бозорига тушаётган ортикча юкни бартараф этиш ҳам ўрта мактабнинг вазифаларига айланди.

Олий таълим соҳасининг жадал суръатларда кенгайиши унц молиялаштиришнинг бюджетдан ташқари қўшимча манбаларини топишни талаб қилади. Бюджетдан молиялаштириш ҳажмларининг ўсиш суръатлари оқсаётган шароитда олий ўқув муассасалари фаолиятини молиялаштиришнинг қўшимча манбаларини жалб қилиш амалиёти кенгайиб бормоқда. Давлат университетларида таълимга харажатларни талабалар (уларнинг оилалари) томонидан қисқан қоплаш ҳажми кенгаймоқда, таълимни кредитлаш ривожланмоқда, нодавлат инвесторлар (фирмалар, фондлар ва ш.к.) фаолроқ жалб қилинмоқда, ўқув юртлари контрактлар бўйича бажарувчи илмий-тадқиқот ва бошқа ишлар улуши кўпаймоқда.

Янги индустриал мамлакатларнинг таълим тизимлари ўта фаоллиги билан тавсифланади ва иқтисодий ва ижтимоий модернизация воситаси сифатида, технологик ривожланиш элементи сифатида амал қилади. Шу тўғрисида ҳам асосий эътибор касб-ҳунар таълимининг бошлангич ва ўрта даражаларида таълим олувчиларни мақсадли тайёрлаш тизимларини яратишга қаратилади. Мазкур тизимлар ҳал қилаётган асосий вазифа

мамлакатга сиртдан келаётган замонавий технологиялар ва асбоб-ускуналарга самарали хизмат кўрсатишга қодир бўлган юқори малакали ишчи кадрларни тайёрлашдан иборат. Бу йўл Жанубий Корея, Тайвань, Сингапур ва Осиё-Тинч океани минтақасининг бошқа мамлакатларида иқтисодий модернизация жараёнлари амалиётида қўлланилди. Бу мамлакатлар технологик ривожланишнинг юксак ва барқарор даражасига эришгач, жаҳон иқтисодиётида юксак марраларни эгаллаш учун олий таълим соҳасида “олға сақраш” учун замин яратдилар. Олий таълим аста-секин мактаб битирувчиларининг аксарияти (35—40%) учун очик тус олди, ўзининг аввалги элитар хусусиятини йўқотди. Олий таълим тизимида давлатнинг роли ҳал қилувчи аҳамият касб этди. Айнан давлат олий касб-хунар маълумотига эга бўлган мутахассисларни тайёрлашни молиялаштиради. Давлат томонидан молиялаштириш ва таълим соҳасига нодавлат маблағлари қўйилишини рағбатлантириш учун жаҳоннинг энг яхши университетларида мутахассислар тайёрлашни давлат томонидан таъминлаш амалиёти кенг қўлланилади.

Ўзини ўзи текшириш ва назорат қилиш учун саволлар

1. Жаҳоннинг турли мамлакатларида олий таълимни бошқариш тизимини яратиш асосларини таҳлил қилинг.
2. Жаҳонда таълимни молиялаштиришнинг қандай замонавий моделлари бор?
3. Жаҳоннинг турли мамлакатларида талабаларни молиявий қўллаб-қувватлаш турли тизимлари ҳақида гапириб беринг.
4. Жаҳоннинг турли мамлакатларида таълимни молиялаштириш тизимларининг умумий жиҳатлари ва фарқларини таҳлил қилинг.
5. Жаҳонда олий таълимни молиялаштириш янги манбаларининг ривожланиши ҳақида гапириб беринг.

10-мавзу. Чет элда илмий ва педагогик кадрлар тайёрлашнинг ўзига хос хусусиятлари

Университетларда XXI аср педагогини профессионал тайёрлашга нисбатан интегратив ёндашув. Жаҳоннинг турли мамлакатларида педагоглари профессионал тайёрлашнинг баъзи бир моделлари. АҚШ олий мактабида педагоглари профессионал тайёрлашнинг мазмуни. Буюк Британияда педагогик кадрларни тайёрлаш сифатини бошқариш. Педагогика Франция олий ўқув юртларида ўқув фани сифатида. Ҳозирги даврда чет эл мамлакатларида профессионал педагогик таълимнинг қиёсий таҳлили.

Университетларда XXI аср педагогини профессионал тайёрлашга нисбатан интегратив ёндашув. Ўтган асрнинг 60-йиллари охирида ЮНЕСКОнинг ўқитувчилар ҳолати тўғрисидаги тавсиялари эълон қилинди. Бу ўқитувчиларнинг касбий ва ижтимоий-иқтисодий ҳолатини тартибга солувчи биринчи халқаро-ҳуқуқий ҳужжат эди. Бундан ташқари, унда давлатлар Тавсияларнинг қондаларини бажаришлари устидан халқаро назорат механизми белгиланди: ЮНЕСКО аъзоси бўлган давлатлар мазкур ташкилот Котибиятига вақти-вақти билан Тавсиялар қондаларининг (юридик ва фактик) бажарилиши тўғрисида маърузалар тақдим этишлари шарт. Махсус ташкил этилган экспертлар қўмитаси Тавсиялар бажарилиши устидан қаттиқ халқаро назоратни амалга оширади.

Айни шу даврда узлуксиз педагогик таълим асослари яратила бошлади. 1975 йил августда ЮНЕСКОнинг 35-сессияси доирасида таълим масалаларига бағишлаб ўтказилган махсус халқаро конференция ҳужжатларида бўлғуси ўқитувчини унинг бутун касбий фаолиятига етарли бўлган билимлар ва кўникмалар билан таъминлаш мумкин эмаслиги қайд этилди. Айни ҳол умумий ва педагогик билимлар муттасил янгиланиши ва, ривожланиши ҳамда педагогик тизимларда юз бераётган изчил ўзгаришлар, шунингдек педагогик фаолият ижодий хусусиятининг ўсиши билан белгиланади.

Сўнгги йилларда таълим тизимида юз берган туб ўзгаришлар олий ўқув юртида педагоглар тайёрлаш тизимини лозим даражада модернизация қилиш заруриятини белгилади. Бугунги кунда таълимнинг сифатига янгича талаблар қўювчи, касбий маданияти ва билимдонлик даражаси давр талабларига жавоб берувчи мутахассисни тайёрлаш бош вазифага айланди. Мазкур муаммони ечишнинг самарадорлиги олий педагогик таълимнинг бошқа муаммолари ва вазифалари мажмуи, шу жумладан олий ўқув юртида педагогии тайёрлаш тизимини яратишга ва унинг мазмунини такомиллаштиришга янгича ёндашувларни топиш муаммосининг ҳал қилинишига бевосита боғлиқ.

Интегратив ёндашув – таълим жараёни субъектлари ўзаро алоқаси типи бўлиб, бунда ўқитувчи талабаларнинг билимларни ва улардан амалда фойдаланиш кўникмаларини мустақил ўзлаштириш йўлидаги ҳаракатлари ва

изланишларини ташкил этади ва уларга йўл кўрсатади. Айни шу сабабли мазкур ёндашув XXI асрда ўқитувчиларни профессионал тайёрлаш тизимларини яратиш асосига айланиши мумкин, зеро бу жамият таълим олдига қўйган вазифаларни ҳал қилишга қодир бўлган юқори малакали мутахассисни тайёрлаш имкониятини беради.

Авваламбор, мазкур ёндашув олий ўқув юртида педагогни тайёрлаш тизимининг муҳим қисми ҳисобланадиган таълим методикаларини яратишнинг асоси сифатида қўлланилиши лозим. Замонавий педагогии тайёрлаш инновацион фаолиятга қўйиладиган талабларга жавоб бериши даркор. Лўнда қилиб айтганда, бўлғуси педагог фаолиятининг шундай бир таркибий тузилишини моделлаштириш талаб этиладики, у энг янги таълим дастурлари ва технологияларини идрок этиш, ишлаб чиқиш ёки улардан фойдаланишга тайёрликни шакллантирсин, унинг профессионал даражаси юксалишига қўмаклашсин.

Жаҳоннинг турли мамлакатларида педагогларни профессионал тайёрлашнинг баъзи бир моделлари. Маълумки, ўзлаштирилган билимлар эскиради ва агар инсон ўз билимларини ошириш билан мустақил шуғулланмаса, ўз малака даражасини оширмаса, унинг билимлари ҳал қилинаётган вазифалар билан мувофиқ келмай қўяди.

Педагог касби ўз моҳиятига кўра ўта индивидуалдир. Ўз ишининг устаси бўлиб етишиш ҳар бир педагог ҳаётининг бош мақсади ҳисобланади.

Ўтган асрнинг 60-йиллари охирида ЮНЕСКОнинг Ўқитувчилар ҳолати тўғрисидаги тавсиялари эълон қилинди. Бу ўқитувчиларнинг касбий ва ижтимоий-иқтисодий ҳолатини тартибга солувчи биринчи халқаро-ҳуқуқий ҳужжат эди. Бундан ташқари, унда давлатлар Тавсияларнинг қоидаларини бажаришлари устидан халқаро назорат механизми белгиланди: ЮНЕСКО аъзоси бўлган давлатлар мазкур ташкилот Котибиятига вақти-вақти билан Тавсиялар қоидаларининг (юридик ва фактик) бажарилиши тўғрисида маърузалар тақдим этишлари шарт. Махсус ташкил этилган экспертлар қўмитаси Тавсиялар бажарилиши устидан каттик халқаро назоратни амалга оширади.

Айни шу даврда узлуксиз педагогик таълим асослари яратила бошлади. ЮНЕСКОнинг 35-сессияси доирасида таълим масалаларига бағишлаб ўтказилган махсус халқаро конференция ҳужжатларида бўлғуси ўқитувчини унинг бутун касбий фаолиятига етарли бўлган билимлар ва кўникмалар билан таъминлаш мумкин эмаслиги қайд этилди. Айни ҳол умумий ва педагогик билимлар муттасил янгилиниши ва ривожланиши ҳамда педагогик тизимларда юз бераётган исчил ўзгаришлар, шунингдек педагогик фаолият ижодий хусусиятининг ўсиши билан белгиланади. Шу туфайли ҳам касбга дастлабки тарзда тайёрлаш ўқитувчиларнинг узлуксиз педагогик таълими жараёнида биринчи фундаментал босқич сифатида қаралиши лозим.

Ҳозирги вақтда жаҳонда узлуксиз педагогик таълим концепцияси қуйидаги шакл-шамойилга эга:

- Бошлангич фундаментал педагогик таълим бериш педагогик коллежлар, институтлар ёки университетларда амалга оширилади, бунда университет педагогик таълимига ўтиш деярли барча мамлакатларда кузатилади.

- Ёш педагогнинг тажрибали ўқитувчилар раҳбарлиги остида касбий фаолиятга мослашув даври бир йилдан уч йилгача давом этади (Қозоғистон ва Россияда бу жараён мураббийлик, Англияда – синов йили (тьюторинг), АҚШда – мониторинг деган ном олган).

- Ишловчи педагогларнинг малакасини ошириш олий ўқув юртлари, малака ошириш махсус муассасалари, педагогик марказлардаги узоқ ва қисқа муддатли курсларда амалга оширилади (малака оширишнинг охириги тури Англия ва АҚШда айниқса кенг тарқалган).

- Педагоглар ўз билими ва малакасини мустақил оширишлари (кутубхоналарда ишлаш, олий ўқув юртларининг тажрибалироқ ўқитувчиларидан маслаҳат олиш, турли йиғилишлар, семинарлар ва конференцияларда тажриба алмашиш, педагогика фанидаги ютуқлар ва энг сўнги методикалар юзасидан фикр алмашиш).

Англия ва АҚШ олий ўқув юртларида бўлғуси педагогни профессионал тайёрлаш тизими кўп даражали ҳисобланади (бакалаврият, магистратура). У ёки бу соҳа магистри унвонини олувчи талабалар ўрта ҳисобда 4–5 йил ўқийдилар. Ҳозирги вақтда Англия давлат мактабларида таълимнинг барча даражаларида (мактабгача таълим, бошлангич таълим, шу жумладан тайёрлов синфлари ва ўрта мактабларда) дарс бериш учун малакали педагог мақомига эга бўлиш лозим.

Англия ва АҚШ олий ўқув юртларида бўлғуси педагогларни профессионал тайёрлаш параллель, тадрижий ва муқобил моделларга мувофиқ амалга оширилади.

Таълимнинг *параллель модели* одатда Англияда уч йил, АҚШда – тўрт йил ўқишни назарда тутати ва биринчи даража – таълим бакалаври унвонини олинишига олиб келади. Мазкур таълим Англияда университет даражасидаги умумий педагогик коллежлар ва эркин санъат коллежларида, АҚШда – педагогик коллежларда таъминланади. Аммо Англия ва АҚШда педагогик коллежлар сони қисқариб бормоқда.

Таълимнинг *тадрижий модели* Англия ва АҚШда бўлғуси педагогнинг ихтисослиги фанидан уч-тўрт йил ўқишни назарда тутати. Ўқишни тамомлаганидан сўнг у биринчи даража унвонини олади, шундан сўнг бир йиллик профессионал-педагогик таълимнинг ўталиши иккинчи даража – университетдан кейинги таълим курсини тамомлаганлик тўғрисида сертификат олинишига сабаб бўлади. Мазкур таълим техник педагогик коллежларда, бадий педагогик коллежларда ва университетларнинг педагогика бўлимларида берилади. Англияда бошлангич мактабда дарс беришга PGCE сертификатини олиш учун таълимнинг тадрижий модели бўйича таҳсил олаётган талабаларнинг барчаси мактабда 18 ҳафталик педагогик амалиётни ўташлари лозим. Агар улар ўрта мактабда ишлашга

тайёрланаётган бўлсалар, мактабда 32 ҳафта мобайнида педагогик амалиётни ўташлари даркор.

Англияда малакали педагог мақомини олишнинг *муқобил йўллари* куйидаги моделларни ўз ичига олади: педагоглар тайёрлашнинг контрактли схемасини; педагоглар тайёрлашнинг лицензияли схемасини; Европа Иттифоқида кирмайдиган мамлакатларда тайёргарликни ўтаган педагогларни тайёрлашнинг махус схемасини; бошланғич педагогик тайёргарлик марказларини. 1994 йил февралдан Лондонда Буюк Британиядаги дистанцион таълим маркази – Очқққ университет PGCE сертификатини олиш учун педагоглар тайёрлаш бўйича курсларга тинловчиларни қабул қила бошлади. АҚШда муқобил модель бўйича педагоглар тайёрлашни амалга оширишнинг юқорида санаб ўтилган йўлларининг барчаси мавжуд.

Асосий муаммолардан бири педагогии профессионал тайёрлаш ўқув режаларини ишлаб чиқиш муаммосидир. Илгари муайян фанга йўналтирилган технократик ёндашув устунлик қилар эди. Агар бўлғуси мутахассис таълим жараёнида умумий, махус фанлардан курсларни ва ишлаб чиқариш амалиётини самарали ўтаса, кейинчалик ўз ишлаб чиқариш фаолияти жараёнида мустақил ўқиб-ўрганиш асосида у юқори малакали мутахассисга айланади, деб ҳисобланар эди. Бунда АҚШ, Англия, Германия ва бошқа кўпгина мамлакатларда амалий тайёрлов, Франция ва бошқа мамлакатларда эса, аксинча, бўлғуси мутахассисларни олий ўқув юртларида назарий жиҳатдан тайёрлаш устунлик қиларди.

Педагогик меҳнат доимий ҳаракат ва ижодий изланишни талаб қилади. Ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишнинг барча жабҳаларида ривожланиш жараёнлари мисли кўрилмаган даражада жадаллашган ҳозирги вақтда педагогнинг мустақил ўқиб-ўрганиши аҳамияти айниқса ошади. Педагогнинг мустақил ўқиб-ўрганиш шакллари турли-туман ва ранг-барангдир. Авваламбор, бу ихтисослик бўйича, педагогика ёки методикадан муайян мавзу бўйича мустақил тадқиқот ишини олий ўқув юртларининг ўқитувчилари, тажрибали мураббийлар раҳбарлигида олиб бориш, услубий ва амалий семинарлар ва конференцияларда маърузалар қилиш, педагогик мутолааларда иштирок этиш ва х.к.

Англия ва АҚШда педагогик тайёргарликнинг олий даражаси фалсафа доктори унвони ҳисобланади. Бу унвон икки йиллик ўқишдан, аниқроқ айтганда – танланган ихтисослик бўйича илмий раҳбар қўл остида илмий-тадқиқот иши олиб борилганидан, оғзаки имтиҳон топширилганидан ва 100 минг сўзлик диссертация ҳимоя қилинганидан сўнг берилади.

Махус адабиётлар таҳлили жаҳонда педагогик кадрлар тайёрлашнинг турли-туман моделлари кўплаб пайдо бўлаётганини кўрсатади. Бу моделларнинг вазифаси педагоглар тайёрлаш сифатини ошириш, уларда узлуксиз таълимга бўлган эҳтиёжни шакллантириш, педагоглар зарурий билымлар ва кўникмаларни ўзлаштиришлари ва бунинг натижаси ўлароқ, тегишли хизматларнинг истеъмолчиларига нисбатан таълим фаолиятининг юқсак сифатига эришишларига кўмаклашишдан иборат.

АҚШ олий мактабида педагогларни профессионал тайёрлашнинг мазмуни. Жадал суръатларда ривожланаётган мамлакат – АҚШда педагогик кадрларни самарали тайёрлашга бўлган эҳтиёж кучайиб бормоқда. Бўлғуси ўқитувчиларни тайёрлаш миллий тизимини шакллантириш ва такомиллашга доир аниқ давлат сиёсати мавжуд. Ўқитувчиларни тайёрлаш борасидаги ҳаҳон тажрибаси, шу жумладан АҚШ тажрибаси миллий педагогик таълим учун диққатга сазовордир.

АҚШ ҳаҳоннинг иқтисодий жиҳатдан тараққий этган илгор давлатларидан бири ҳисобланади. Ушбу мамлакатнинг таълим тизимида чет эл олий мактаби ривожланишининг умумий тенденциялари айниқса бўртиб намоён бўлади. Сўнгги ўн йилликлар мобайнида АҚШда жамият эҳтиёжларига жавобан узлуксиз педагогик таълим тизими жадал суръатларда ривожлантирилмоқда. Мазкур ижтимоий буюртмага АҚШ педагогик таълим тизимининг жавоби ўлароқ, ўқитувчилар тайёрлашнинг янада самаралироқ йўлларини топиш йўлида изланишлар қизгин олиб борилмоқда. Чунончи, сўнгги йилларда касб-ҳунар тайёргарлиги муайян билимлар, укув ва кўникмалар йигиндисини ўзлаштиришдан бўлғуси педагогларда ижодий фикрлаш қобилиятини шакллантиришга, касбий маҳоратни билим ва кўникмаларни ўзлаштириш, бирлаштириш ва бутун умри мобайнида амалда қўллаш ўзаги сифатида ривожлантиришга йўналтирилди.

АҚШда ўқитувчи кадрлар тайёрлаш билан боглик вазиятни Таълим ва Америка келажаги бўйича миллий комиссия (National Commission on Teaching and America's Future) Қўшма Штатлар жамияти ўз олдига қўйган мақсад ва вазифаларга мувофиқ келмайдиган вазият сифатида тавсифлайди. Турли штатларда ўқитувчи малакасига қўйилаётган ҳар хил талаблар ўқитувчининг тайёргарлик даражасини белгилайди. Комиссия маърузасида айрим ўқитувчилар ўқитилаётган фандан бакалавр унвонига эга бўлишни, боланинг ақлий ривожланиши, дарс бериш методлари, ўкув дастури талаблари бўйича курсларни ўташ, дарс бериш тажрибасини ўзлаштириш ва педагогика бўйича магистр унвонига эга бўлишни талаб қилинувчи штатларда айниқса юқори малакага эга эканликлари қайд этилади.

Буюк Британияда педагогик кадрларни тайёрлаш сифатини бошқариш. Англияда ўрта мактаб ўқитувчиларини профессионал-педагогик тайёрлаш университетларнинг педагогика бўлимларида XIX аср охиридан тайёрлана бошлаган. Даставвал у факультатив хусусият касб этган ва фалсафа, психология, социология ва тарих профессорларининг маърузаларидан таркиб топган.

1988 йили Британия таълим тизимида амалга оширилган ислоҳотнинг муҳим қондаларидан бири таълимнинг барча даражасидаги олий ўкув юртларининг ўкув режаларини давлат назорати остига олиш, шунингдек ўқитувчилар корпуси фаолиятига баҳо бериш бўлди. Шу тарика ҳукумат таълим тизимининг илмий базасини таҳлил қилиш ва давлат мафқураси доирасида стратегик мақсадларни белгилаш учун жавобгарликни ўз зиммасига олди. Бу вазифанинг бажарилишини у доимий ишлайдиган

қўмиталар ташкил этиш билан кафолатлади. Мазкур қўмитанинг вазифалари каторига ҳукумат кўрсатмалари лозим даражада бажарилишининг мониторингини юритиш ва текшириш киритилди.

Англияда ўз предмети, методларига ва ҳар қандай гуманитар фанга хос бўлган бошқа атрибутларга эга яхлит фан сифатидаги педагогика ҳақида тасаввур мавжуд эмас. Ҳатто “педагогика” атамаси ҳам инглиз тилида қўлланилмайди, унинг ўрнига “таълим ҳақидаги фан” (educational studies) атамаси ишлатилади. Инглиз тилига доир адабиётларда “дидактика” атамаси ҳам мавжуд эмас. Айни ҳол терминологиядаги фарқ билан ҳам белгиланмайди, бу ерда педагогик жараён, ҳодисалар ва феноменларни ўрганишга нисбатан инглиз-америка анъанасига хос бўлган ўзгача ёндашув намойён бўлади.

Буюк Британияга татбиқан “баҳоловчи давлат” (Evaluative State) атамаси қўлланилиши мумкин. У давлат томонидан одатдаги бюрократик назоратнинг муқобили сифатида қаралиши мумкин. Мазкур ёндашувда асосий эътибор ўқув юртига ўқишга кирувчилар билимларининг сифатига эмас, балки уни битириб чиққандан кейинги натижаларга қаратилади. Шунга мос равишда таълим жараёнида сифатга баҳо бериш механизмлари ва технологиялари ҳам ўзгаради. Буюк Британияда таълимнинг учала сектори – мактаблар, олий мактаб ва касб-ҳунар таълими сифатга баҳо бериш борасида ўз анъаналарига эга. Мактаблар имтиҳонлар ўтказадилар ва Таълимда стандартлар бўйича бошқарма (Office for Standards in Education – OfSTED) томонидан назорат қилинадилар. Ушбу бошқарма назоратчиларни тайёрлаш билан шуғулланади ва тавсиялар ишлаб чиқади. Олий таълимни бошқариш органлари сифат аудитини амалга оширадилар, унга имтиҳонлар ташқи тизими ёрдамида баҳо берадилар. Мазкур баҳолашлар турли ўқув муассасалари белгиланган стандартларга эришганларини тасдиқлаши лозим. Касб-ҳунар таълимида сифатга баҳо бериш ва стандартларни юксалтиришга кўп тарафлама ёндашув қўлланилади. Ушбу ёндашув молиялаштириш хусусиятларига, назоратчилар томонидан сифатга баҳо беришга, фаолият кўрсаткичларига, коллеж устави ва стратегик режалаштиришга асосланади.

Буюк Британияда педагогик кадрлар тайёрлашни бошқариш Таълим ва бандлик давлат департаменти томонидан назорат қилинади. Мазкур департамент таркибда педагогик таълим билан бевосита шуғулланувчи алоҳида хизмат – Ўқитувчилар тайёрлаш бўйича агентлик (Teacher Training Agency) бор. Буюк Британияда бошланғич педагогик таълим (ИТТ) ва дипломдан кейинги педагогик таълим (INSET)ни таъминловчи ўқув юрларининг барчаси Ўқитувчилар тайёрлаш бўйича агентлик (ТТА) орқали аккредитация қилиниши лозим. Аккредитацияни олиш учун улар муайян талабларни бажаришлари даркор. Вақт ўтиши билан бу талаблар ҳам ўзгариб боради. Амалдаги стандартларга ўзининг мувофиқлигини тасдиқламаган олий ўқув юрлари аккредитациядан маҳрум қилинишлари мумкин.

Таълимнинг сифати OFSTED инспекторлик текшируви ва муассасалар ўз-ўзига баҳо бериши орқали баҳоланади. Мазкур баҳо асосида талабаларни

қабул қилиш режаси тузилади ва таълим учун тўлов белгилаш масаласи ҳал қилинади. Таълим давлат секторининг барча турдаги мактаблари ва ёш гуруҳлари учун ўқитувчи касбига тайёрлаш тугалланганидан сўнг талабалар курсни тамомлаганларини тасдиқловчи, ўқиш бошланган ва тугалланган сана кўрсатилган расмий ҳужжатни олади. Career Entry Profile деб аталадиган курс ўқитувчиларни мактабда фаолият кўрсатишга тайёрлайди ва синов йили мобайнида уларга зарурий раҳбарликни белгилайди. Ушбу фаолиятга киришиш йили дипломли ўқитувчиларга (Newly Qualified Teachers) профессионал ривожланишда давом этиш ҳуқуқини беради. Орадан бир неча йил ўтгач у барча ўқитувчилар учун узлуксиз профессионал ривожланиш (CDP – Continuous Professional Development) шаклига айланади.

Буюк Британияда Олий таълим сифати бўйича кенгаш (Higher Education Quality Council – HEQC) ташкил этилган. Ушбу орган университетларнинг бадаллари ҳисобидан молиялаштирилади. У мутахассислар тайёрлаш юқсак стандартлари ва сифатини таъминловчи йўналишлар аудити хизматларини кўрсатади, ижобий тажрибани кенг ёйиш билан шуғулланади. Талабаларнинг давомат даражасини баҳолаш уч балли тизим бўйича амалга оширилади: аъло, коникарли ва коникарсиз. Университетларнинг илмий-тадқиқот фаолияти беш балли шкала бўйича баҳоланади. Назорат текшируви ҳар тўрт йилда бир марта айрим фанлардан мутахассисларни ҳам ўз ичига олган мустақил экспертлар гуруҳи томонидан ўтказилади. Гуруҳга рўйхатдан ўтказилган инспектор (Registered Inspector) раҳбарлик қилади. Университетларни назорат текширувидан ўтказиш контракт асосида амалга оширилади, бунда назоратчилар гуруҳлари контракт учун тендер жараёнида бир-бири билан рақобатлашади. Олий ўқув юртларидан улар ўз фаолиятига ўзлари баҳо беришлари ва ўз рейтингини аниқлашлари талаб этилади. Ўз-ўзига “аъло” рейтинг баҳосини қўйган олий ўқув юртлари ўз-ўзидан назорат текширувидан ўтказилишлари лозим. Буюк Британияда бошланғич педагогик таълим сифатини баҳолаш тизими ўта, мураккаб ва серкиррадир.

Англияда ҳозирги вақтда амалда бўлган педагогик кадрлар тайёрлаш тизимида уч босқич: олий ўқув юртида ўқишдан олдинги, олий ўқув юртида ўқиш ва олий ўқув юртида ўқишдан кейинги босқичларни ажратиш мумкин. Олий ўқув юртида ўқишдан олдинги босқич абитуриентларни улар мактабда ўқиётган пайтда касбга йўналтиришни назарда тутди. Абитуриент бўлгуси касб-хунар тайёргарлиги йўналишида, сўнгра – ўқув фани соҳасида аниқланади. Касбга йўналтириш ишининг мазмуни педагогик касб-корнинг роли ва хусусиятлари, мутахассиснинг сифат кўрсаткичлари, ўзлаштириш талаб этиладиган касбий ўқув ва кўникмалар ҳақидаги маърузалар ва суҳбатларни ўз ичига олади.

Иккинчи – олий ўқув юртида ўқиш босқичи олий ўқув юртида таълим олишни назарда тутди. Мазкур босқичда ўқитувчиларни олий ўқув юртида тайёрлаш университетлар ва институтларнинг педагогика факультетларида, коллежлар ва олий мактабларда амалга оширилади ва уларнинг

битирувчиларига таълим, фан ёки санъат бакалаври унвони, муайян имтиҳонлар топширилганидан кейин эса – малакали ўқитувчи мақоми берилади. Шундан сўнг талаба ўқишни магистратурада ва кейинчалик ўз хоҳишига қараб – докторантурада давом эттиради. Педагогик кадрлар тайёрлаш кўп даражали тизимида учинчи – олий ўқув юртидан кейинги босқич профессионал илмий ва бевосита педагогик фаолият соҳасида амалга оширилади.

Шуни қайд этиш лозимки, мамлакатда касбий стандартлар кенг қўлланилади, чунки улар ўқитувчиларни касбий ривожлантириш мазмуни ва тузилишини белгилайди. Стандартлар ўқитувчининг касбий фаолияти устидан ҳукумат назоратини ўқитувчиларни университетда тайёрлашдан мактабларга раҳбарлик қилишга қадар амалга ошириш учун замин яратади.

Педагогика Франция олий ўқув юртларида ўқув фани сифатида. Францияда профессионал-педагогик тайёрлашнинг ўзига хос хусусияти шу билан белгиланадики, у университетлардан бирида уч йиллик ўқиш негизида амалга оширилади. Бу ерда талабалар махсус илмий тайёргарликдан ўтадилар. Педагогика институтлари (IUFM – Institut universitaire de formation des maitres) бўлғуси ўқитувчиларни тайёрлашни давом эттиради ва ниҳоясига етказди. Педагогика институтида ўқиш икки йилга мўлжалланган ва биринчи йил мобайнида махсус илмий тайёргарликни чуқурлаштиришни, психолого-педагогик ва умумий тайёргарликни, шунингдек биринчи ва иккинчи йил мобайнида педагогик амалиётни назарда тутди.

Шуни қайд этиш лозимки, ўқитувчилар тайёрлаш мазмунига у ёки бу ўқув курсини киритиш, конкрет дастурларни ишлаб чиқиш, у ёки бу фанга ажратилган соатлар сонини белгилаш (тавсия этилган соатларнинг умумий сонидан келиб чиққан ҳолда) ҳуқуқи, амалга оширилган тайёрлашни ўқишнинг охирида баҳолаш ҳуқуқи каби, педагогика институтларига бириктирилган. 28 та педагогика институтидан ҳар бирининг бўлғуси ўқитувчиларни тайёрлаш мазмунини белгилашда кўп жиҳатдан мустақиллиги бугунги кунда Францияда ўз даражасига кўра турлича бўлган касбий тайёрлаш амалга оширилишига олиб келмоқда.

Малакали ўқитувчилар тақчиллиги педагогика таълимининг энг долзарб муаммоларидан бирига айланмоқда. Педагогик тайёрлашнинг салбий томонлари ҳақида гапирар эканлар, талабалар ҳозирги босқичда педагогика фанининг ривожланиши ва педагогик оқимлар ҳақида ахборот берувчи курсларнинг йўқлигини, шунингдек таълим соҳасида илмий-тадқиқот ишини қайд этадилар. Мазкур ёндашувларнинг моҳияти педагог кадрларни тайёрлашда урғу унинг жиҳатларидан бирини бошқа жиҳатларнинг зарарига кучайтиришга берилиши билан белгиланади. Масалан, Гренобль ўқув округининг педагогика институтида мактаб таълими жараёнида шахслараро муносабатлар муаммосигина профессионал тайёрлаш предмети ҳисобланади, чунки, институт ўқитувчиларининг фикрига кўра, шахснинг профессионал жиҳатдан шаклланишига фақат дарсда ўқувчилар ва ўқитувчилар ўзаро

алоасининг мураккаб жихатларини муҳокама қилишга асосланган ўқув фаолияти имконият яратади.

Ўзини ўзи текшириш ва назорат қилиш учун саволлар

1. Университетларда ХХІ аср педагогини тайёрлашга нисбатан интегратив ёндашув деганда нимани тушунасиз?
2. АҚШ олий мактабида педагогларни профессионал тайёрлашнинг мазмуни ҳақида гапириб беринг.
3. Буюк Британияда педагогик кадрларни тайёрлаш сифатини бошқариш қандай амалга оширилади?
4. Франция педагогика институтларида кадрлар тайёрлашнинг қайси асосий йўллари сизга маълум?

11-мавзу. Олий мактаб ва таълимнинг сифати муаммоси

Чет эл мамлакатларида таълим тизимлари мазмуни, тузилиши ва мактаблардаги таълим-тарбия иши методларига доир ислохотлар. Чет эл педагогик таълим тизимларида таълим беришнинг инновацион моделлари. Таълим тизимлари фаолияти самарадорлигининг халқаро стандартлари (PISA). Таълим тизимини ислох қилиш зарурияти. Жаҳонда таълим тизимларини ислох қилишга нисбатан асосий ёндашувлар.

Чет эл мамлакатларида таълим тизимлари мазмуни, тузилиши ва мактаблардаги таълим-тарбия иши методларига доир ислохотлар. Миллатнинг равнақинигина эмас, балки бутун инсониятнинг барқарор ривожланишини таъминлаш учун таълимнинг перспектив тизими қандай бўлиши керак? Бу савол ҳозир жаҳоннинг турли мамлакатларидаги олимларни, давлат ва жамоат арбобларини ташвишга солмоқда.

Болонья жараёни Европа мамлакатларининг таълим тизимларида улкан ўзгаришлар юз беришига олиб келди. 2010 йилгача бўлган даврда ислохотларнинг асосий мезонлари ва bosқичлари белгиланди. Аммо Европа узоқ келажак ҳақида ҳам ҳам чекмоқда. Экспертлар фикрига кўра, 2020 йилда Европа ўрта мактаблари битирувчиларининг 60% ўқишни олий ўқув юртларида давом эттирадilar. Таълим соҳасида асосий урғу бўлгуси битирувчиларнинг уқув ва кўникмаларига, уларнинг меҳнат фаолияти билан шуғулланишга яроқлилигига берилadi. Бакалаврлар тайёрлаш дастурида ўқув вақтининг 20%, магистратура дастурларида эса – 12% умумий тайёргарликка, шу жумладан чет тилларини ўрганишга бағишланади. Қолган вақт ресурси умумий профессионал ва профессионал тайёргарликка йўналтирилади.

Оммавий олий таълим даврида бюджетдан молиялаштириш олий таълим эҳтиёжларини тўлақонли қондирмайди. Таълим учун харажатларнинг бир қисмини давлат аҳоли зиммасига юклашга мажбур бўлади. Шундай қилиб, аҳоли таълим хизматларига бевосита буюртмачига айланади. Ўз оиласи маблағларини таълим олишга сарфлаётган талаба ўқишнинг пировард натижаларидан айниқса манфаатдор бўлади.

Ёшларнинг муносиб иш топиш ва таълим натижаларидан амалда фойдаланиш асосида фаровонликка эришишга бўлган умидлари рўёбга чиқарилиши лозим. Таълим олишга оилалар маблағларининг сарфлари, шунингдек индивидларнинг таълим олишга вақт ва куч-ғайрат сарфлаши меҳнатга муносиб ҳақ тўланадиган иш олиш ва битирувчилар ижтимоий ҳолатининг мустаҳкамланиши билан оқланиши даркор.

Олий ўқув юртлари ўз рақобатбардошлик даражасини ошириб боришлари лозим. Ўз-ўзидан равшанки, келажакда таълим ривожланишининг ҳар қандай кўринишида талабани жалб қилиш учун олий ўқув юртлари ўртасидаги кураш кучайиб боради. Ривожланишнинг

инновацион йўлига ўтишнинг самарадорлиги олий таълимнинг технологик тараққиётга таъсирчанлиги даражасига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади.

Таълим дастурларининг меҳнат бозорига қараб мўлжал олиш даражаси олий таълимнинг самарадорлиги ва кадрлар тайёрлаш сифатининг асосий кўрсаткичига айланади. Меҳнат бозорига қараб мўлжал олиш таълим ва иш берувчиларнинг тизимлаштирилган ўзаро алоқаси орқали амалга оширилади ва битирувчиларга уларнинг меҳнат фаолияти билан шуғулланишга амалда яроқлилиги нуктан назаридан қўйиладиган талаблар ва мезонлар воситасида расмийлаштирилади. Бундан ташқари, олий ўқув юртлари меҳнат бозорининг таркибий тузилишидаги ўзгаришларга ўз вақтида мослашишлари лозим. Шу маънода меҳнат бозори мониторинги маълумотлари ва талабнинг ўзгаришига доир прогноз баҳолари улар учун муҳим мўлжал бўлиб хизмат қилиши даркор.

Олий ўқув юртларининг битирувчиларни меҳнат бозори талабларига мувофиқ келувчи касбий малака билан таъминлаш стратегияси ўзгармоқда. Шу туфайли ҳам таълим бериш ва ўқув жараёнини ташкил этиш методикаларига новаторларча ёндашиш талаб этилади. Бунга шу жумладан таълим дастурларини тузиш модулли методикалари ва ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш имконият яратади.

Ўзлаштирилган билимларнинг тез эскириши кадрлар тайёрлашда ургуни формал билимларнинг жамланган ҳажмларинигина ўзлаштириш методикаларидан мустақил ўқиб-ўрганиш маданиятини шакллантиришга, актуал билимлар ва кўникмаларни ошириш усуллари ва ёндашувларини, яъни узлуксиз таълим воситаларини ўзлаштиришга ўтказиш зарурятини кун тартибига қўяди.

Натижада таълимнинг бутунлай янги маҳсули – *яхши таълим олувчи профессионал* пайдо бўлади. Бунинг учун талабаларда ўқишга рағбат уйғотиш талаб этилади. Бундай маданиятни шакллантириш натижаси ўларок ўз олдига турган касбий ва ҳаёт вазифаларини ечишда шахснинг мустақиллигига эришилади, унда янги билимлар ва кўникмаларни ўзлаштириш орқали ўз индивидуал салоҳиятини кучайтиришга интилиш пайдо бўлади.

Бугунги кунда таълимнинг вазифалари ва мазмунини белгилашга бизнес ва иш берувчининг ҳиссаси сезиларли даражада ошди. Таълимни ривожлантиришда тенг ҳуқуқли икки тараф – иш берувчилар (бизнес) ва академик ҳамжамият иштирок этиши лозимлиги янада теранроқ англаб этилмоқда. Иккала тараф ҳам бир-бирининг эҳтиёжлари ва манфаатларини яхши билиши, ходимлар тайёрлаш борасида баҳамжиҳат ва келишиб иш кўришлари лозим. Бунга эришиш учун ҳамкорликнинг давр талабларига жавоб берувчи шакллари ва институтлари зарур.

Таълим ва бизнеснинг ўзаро алоқасини таъминлаш борасида диққатга сазовор натижаларга Буюк Британия эришди. Мамлакатдаги университет таълимининг сифати Британия компанияларини умуман олганда каноатлантиради. Аммо Буюк Британия ҳуқумати эришилган натижалар

билан кифояланмайди. У билимларга асосланган жамиятда иқтисодий рақобатбардошлик ва турмуш даражасининг ошиши билимларни ривожлантиришда бизнес ва олий таълимнинг самарали ўзаро ҳамкорлигига боғлиқ деб ҳисоблайди. Ҳозирги шароитда олий ўқув юртлари ўз фаолиятини иқтисодиётнинг ривожланиши манфаатларида ташкил этишлари лозим. Шу туфайли ҳам иқтисодиёт тармоқларининг кадрларга бўлган амалдаги эҳтиёжлари билан университетларда кўпгина йўналишларда кадрлар тайёрлаш ўртасида мавжуд тафовутни бартараф этишга, бизнес ва университетларнинг инновациялар соҳасидаги фаолиятини яқинлаштиришга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи амалга оширилмоқда.

Буюк Британиянинг бир қатор университетлари ўз таълим дастурларини иқтисодий фаолиятнинг ривожланаётган янги соҳаларида зарур бўлган билимлар ва кўникмаларига йўналтириш йўлида фаол иш олиб бормокдалар. Бу ахборот-коммуникация технологиялари, массмедиа ва мультимедиа технологиялари, дизайн каби йўналишларда мутахассислар тайёрлашда айниқса бўртиб намоён бўлаётир.

Кўпгина университетлар ўз ўқув курсларига муайян фаолият билан шуғулланишга бевоСИТА яроқлилиқни таъминловчи энг муҳим касбий билимлар ва кўникмаларни киритганлар. Олий ўқув юртлари ҳам турли-туман соҳалар ходимларининг касбий даражасини ошириш учун қисқа дастурларни жорий этишни фаоллаштирдилар.

Яна бир муҳим вазиҒа ёшларга ўз касбини тўғри танлашда мактаб партасидан бошлаб ёрдам кўрсатиш ҳисобланади. Бунинг учун Британия экспертлари университетларга таълимнинг сифати ҳақида янада тўлиқроқ ахборот беришни тавсия қиладилар.

Бакалаврият янги профессионалларни кўп миқдорда етказиб берувчига айланмоқда. Олий таълимнинг кўпчилиқ учун очиқ бўлган бу даражаси келажақда меҳнат бозорига биринчи марта чиқаётган мутахассисларнинг 70% ни тайёрлаши тахмин қилинмоқда. Шуни қайд этиш лозимки, Европанинг айрим мамлакатларида жами бакалаврларнинг тахминан 60% ни тайёрлаш 3 йилда, аммо 12-13 йиллик мактаб таълими негизида амалга оширилади. Бакалаврият битирувчиси умумий касбий тайёргарликдан ташқари, компанияда қисқа вақт ичида мослашиш имкониятини берувчи касбий билимлар ва кўникмаларга эга бўлиши лозим. Иш берувчи бакалавр малакасига қабул қилинган қонунлар ёки қарорларга биноан эмас, балки энг аввало унинг фаолиятга яроқлилиги туфайли муҳтож бўлиши даркор. Бу ерда икки тараф – олий ўқув юртлари ва иш берувчиларнинг куч-ғайратисиз самарага эришиш мумкин эмас.

Магистратура муайян соҳаларда ишлашга тайёрлашга доир мақсадлар ва мўлжалларга мувофиқ таълимга ёндашиш имкониятини бериши лозим. Битирувчи бир неча йил ишлаб, муайян билимларга бўлган эҳтиёжлар ҳақида тасаввур ҳосил қилганидан сўнг магистратурага ўқишга кирса, мақсадга мувофиқ бўлади. Бу магистратура институти меҳнат бозори ва иқтисодиёт эҳтиёжларига янада яхшироқ мўлжал олиши учун имконият яратади.

Умр бўйи таълим олиш – бу профессионалнинг нормал ривожланиши учун зарур бўлган таълим муҳити. Олий таълим янада самаралироқ ривожланиши учун кадрлар тайёрлаш ва меҳнат бозори эҳтиёжларини мувофиқлаштириш тизимини яратиш талаб этилади. Бунинг учун олий ўқув юртли ва иш берувчиларнинг ўзаро алоқаси борасида улкан ютуқларга эришган мамлакатлар тажрибасини ижодий ўзлаштириш зарур.

Чет эл педагогик таълим тизимларида таълим беришнинг инновацион моделлари. Бугунги кунда таълим соҳасига турли-туман инновациялар кўп миқдорда жорий этилмоқда. Кичик ёки катта давлат ислохотлари амалга оширилмоқда, таълимнинг мазмунини, уни ташкил этиш, унинг методикаси ва технологиясига инновациялар жорий этилмоқда.

“Инновация” тушунчаси ўзининг асл моҳияти ва мазмунига кўра янгиликларни яратиш ва тарқатишгагина эмас, балки муҳим хусусият касб этадиган, фаолият тарзи ва фикрлаш услубида ўзгариш ясайдиган ўзгаришларга тегишлидир.

Тадқиқотчилар инновацион жараёнлар, уларни амалга татбиқ этиш амалиётининг кенгайиши ҳозирги замон таълимининг ривожланишида табиий бир ҳол ҳисобланишини қайд этадилар. Аммо, ўзгаришлар нимага нисбатан юз беради, инновацион дидактик изланишлар нимага таянади? Таълим амалиётига доир қиссий-педагогик тадқиқотларда баён этилган маълумотлар таҳлили таълим тизимлари, ўқув дастурларининг мазмунини мавжуд фарқларга қарамай, жаҳоннинг турли мамлакатларида одатдаги ўқув жараёни ҳақидаги умумий тасаввурлар ўхшаш жиҳатларга эга эканлигини кўрсатади. Бутун бир синф билан бир вақтнинг ўзида ўтказиладиган машғулот – дарс барча мамлакатларда анъанавий ҳисобланади. Унинг жараёнида педагог билим беради, янги материал талабларига таянган ҳолда ўқув ва кўникмаларни шакллантиради, бу билим ва кўникмаларни ўқувчилар томонидан ўзлаштириш натижаларини баҳолайди. Анъанавий таълим асосан репродуктив хусусият касб этади. Педагогнинг иши энг аввало билимлар ва ҳаракат усулларини ўқувчиларга маълум қилишга қаратилади. Бу билимлар ўқувчиларга тайёр ҳолда берилади ва ўзлаштириш учун мўлжалланади; педагог ўқув жараёнининг фаол ҳаракат қилувчи бирдан-бир субъекти ҳисобланади.

Таҳлил ўқув жараёнини таълимнинг узлуксизлиги контекстида ташкил этиш, мазкур жараёнда ўқувчи фаол иштирок этишига имконият яратишга қараб мўлжал олиш жаҳоннинг турли мамлакатларида ўн йилликлар мобайнида педагоглар учун *ноанъанавий* бўлиб келаётганини кўрсатади. Анъанавий ўқув жараёнини жонлантиришга қаратилган изланишлар айти шу йўналишда олиб борилмоқда. Ноанъанавий таълимнинг бошқача талқини ҳам бор ва у “ўқув жараёнининг режалаштирилган натижасига эришилишини кафолатлашга асосланган таълим” сифатида янграйди.

“Инновацион таълим” (innovative learning) – мавжуд ижтимоий муҳитга инновацион ўзгаришлар киритишни рағбатлантирувчи ўқув фаолияти

жараёни ва унинг натижаси. Таълимнинг мазкур тури айрим инсон ва жамият олдига юзага келаётган муаммоларга фаол муносабатни рағбатлантиради.

Сўнги ўн йилликлар мобайнида таълимнинг хусусиятида ўзгаришлар таълим соҳасида дунё миқёсида кузатилаётган жараёнлар контекстида юз бермоқда. Уларнинг қаторига қуйидагилар қиради: таълимнинг оммавийлиги ва узлуксизлиги унинг янги хусусияти сифатида, таълимнинг индивид учун ҳам, жамият учун ҳам муҳимлиги, шахс талаб ва эҳтиёжларига таълим жараёнининг мослашуви, таълимни ўқувчининг шахсиятига йўналтириш, у ўз қобилиятларини намоён этиши учун имконият яратиш. Таълимнинг бу мўлжаллари XX асрнинг 90-йилларига келиб халқаро миқёсда ЮНЕСКО дастурларида ишчи мўлжаллар сифатида эътироф этилди.

Таълим учун инновацияларни жорий этиш самарадорликни оширишнинг асосий йўли сифатида ҳам майдонга чиқади. Айтиш мумкин барча мамлакатлар таълим тизимига инновацияларни мумкин қадар кўпроқ жорий этишга ҳаракат қиладилар. Таълимда инновациялар нафақат педагогик, балки ижтимоий муаммолар ҳамдир. Таълим фаолияти жамият учун, болалар учун алоҳида диққатга сазоворлигининг ўзиёқ бу соҳадаги инновациялардан жамият ҳам манфаатдор эканлигини кўрсатади.

Таълим тизимлари фаолияти самарадорлигининг халқаро стандартлари (PISA). Таълим соҳасида мониторинг таълимда маркетинг тизимнинг таркибий қисми сифатида қаралиши ҳам мумкин. Бу унинг объект хусусиятлари билангина эмас, балки таълим маркетинги тизимининг ўзига хос жиҳатлари билан ҳам боғлиқ. Таълим тизими ижтимоий жаҳоннинг алоҳида соҳаси бўлиб, унда аҳоли ва жамиятнинг таълимга бўлган эҳтиёжлари таълим хизматлари кўрсатиш йўли билан қондирилади.

Ғарбда муайян таълим тизимининг иш самарадорлигини баҳолашга нисбатан ёндашувлар таҳлили мониторинг тизимини яратишга асосланган ёндашув самаралидир, деган хулосага келиш имкониятини беради. Ушбу тизим бир объектни барқарор кўрсаткичлар бўйича бир неча йил мобайнида ўрганишни ва натижаларни ўқув муассасаси фаолият кўрсатишга мажбур бўлаётган шароит хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таҳлил қилишни назарда тутлади.

Таълим тизимлари фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш амалиётида таълим сифати мониторингининг турли дастурлари ишлаб чиқилган ва самарали қўлланилмоқда.

PISA – ўқувчилар таълим соҳасида эришган ютуқларни баҳолаш халқаро дастури (Programme for International Student Assessment). У Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти (OECD – Organization for Economic Cooperation and Development) томонидан амалга оширилади. Таълим соҳасида эришилган ютуқларни баҳолаш учун асосий соҳаларга 2009 йилда “ўқишнинг саводчилиги”, “табiiй илмий саводхонлик” ва “математик саводхонлик” айланди.

PISA тадқиқотининг асосий мақсади 15 яшар ўқувчилар таълим соҳасида эришган ютуқларни баҳолаш. Тадқиқотнинг энг муҳим саволи

куйдагича янграйди: “Умумий мажбурий маълумот олган 15 яшар ўқувчилар жамиятда улар тўлақонли фаолият кўрсатишлари учун зарур билим ва кўникмаларга эгами?”. Тадқиқот мактаб дастурларини ўзлаштириш даражасини аниқлашга эмас, балки ўқувчиларнинг мактабда олинган билим ва кўникмаларни ҳаёт шароитларида қўллаш қобилиятини баҳолашга қаратилган. Масалан, 2009 йилги тадқиқотда жаҳоннинг 65 мамлакати иштирок этди.

Таълим тизимини ислоҳ қилиш зарурияти. Инсоннинг ва бутун кишилик жамиятининг ривожланиш жараёнига диққат билан назар ташласак, аслида икки жараён юз бераётганини кўришимиз мумкин. Биринчи – инсоннинг жонзот сифатида ривожланиши, яъни у янги билимларни кашф этиши, илгари маълум бўлмаган кўникмаларни ўзлаштириши, хулқ-атвор тажрибасини тўплаши. Иккинчи – бутун жамиятнинг ривожланиши, янада халқчилроқ ва инсонийроқ янги кадрлар ва меъёрларнинг қабул қилиниши, янада инсонийроқ муносабатларнинг ўрнатилиши, моддий фаровонликнинг ўсиши. Шундай қилиб, ҳар бир кейинги жамият ўзидан олдинги жамиятдан баркамолроқдир. Фан ва техника ривожланиши билан ўзгаришларни амалга ошириш мумкин бўлган соҳалар сони кўпайиб бормоқда. Юксак технологиялар ҳар қандай ўзгаришларни анча тез амалга ошириш имкониятини беради.

Таълим ижтимоий функция сифатида жамиятдаги ўзгаришларни акс эттиради. Таълим тизимининг ривожланиш даражаси жамият ривожланиш даражасининг маҳсули ёки натижаси, десак, муболага бўлмайди. Аммо бу ерда акс таъсир ҳам йўқ эмас. Таълим тизими ҳам жамиятга ва унинг ривожланиш жараёнига таъсир кўрсатади. У жамиятнинг ривожланиш жараёнини жадаллаштириши ёки сусайтириши мумкин. Шу маънода таълимдаги ўзгаришлар ижтимоий ривожланишнинг натижаси сифатидагина эмас, балки зарурий шарт сифатида ҳам намоён бўлади.

Тадқиқотлар профессионал тайёрланган ва ўқимишли кадрларсиз ижтимоий-иқтисодий тараққиётга эришиш мумкин эмаслигини кўрсатади. Инсон омилининг муҳим роли аксарият мамлакатлар учун умумий ҳисобланади, шу туфайли ҳам таълим миллий вазифа сифатида қарала бошлайди.

Фан ва таълимнинг ривожланиши, шак-шубҳасиз, мамлакат техник тараққиётини таъминлайди. Техник тараққиёт, ўз навбатида, меҳнат унумдорлигининг ошишига олиб келади. Меҳнат унумдорлиги эса ижтимоий ва индивидуал турмуш даражасининг ўсишини таъминлайди. Айни шу сабабли ижтимоий меҳнатнинг бошқа соҳаларидаги ўзгаришлар таълим соҳасидаги фаолиятни такомиллаштириш талабини ҳам қўяди. Шундай қилиб, таълимнинг даражаси жамият ривожланиш даражасининг билвосита кўрсаткичи ҳисобланади, таълим тизимини такомиллаштириш эса умумий турмуш даражасининг ошишига билвосита таъсир кўрсатади. Бошқача қилиб айтганда, таълим ижтимоий ҳаётнинг бошқа барча соҳаларини ривожлантириш учун асос сифатида тушунилиши лозим.

Шу тўфайли ҳам таълим ва фанга инвестициялар жамият томонидан иқтисодий инвестициялар сифатидагина эмас, балки энг муҳим миллий инвестициялар сифатида ҳам қарала бошламоқда.

Жамият аъзолари ўқимишлилик даражасининг ижтимоий ривожланиш жараёнига таъсири иқтисодий оқибатлар билангина чекланмайди. Ўқимишлилик даражасининг таъсири серкирра хусусият касб этади инсон ривожланишининг асосий омили ҳисобланади. У одамлар онги, кўникмалари, одатлари ва анъаналарининг шаклланишига, жамият доирасида эса – одамлар ўртасидаги муносабатларга, давлат бошқаруви шаклларига таъсир кўрсатади. Таълим даражаси ва таркибий тузилиши инсоннинг турмуш даражасига, унинг оилавий ҳаёти шароитларига ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Ҳар қандай инсоннинг иқтисодий тараққиётга эришиш имкониятлари унинг маълумот даражасига кўп жihatдан боғлиқ бўлади.

Шундай қилиб, таълимнинг сифати ва даражаси ишлаб чиқаришнинг умумий натижаларигагина эмас, балки айрим инсоннинг ички салоҳиятини рўёбга чиқариш имкониятига, унинг даромадига, маданий бойликлардан фойдаланиш ва ҳоказоларга ҳам бевосита таъсир кўрсатади.

Жаҳонда таълим тизимларини ислоҳ қилишга нисбатан асосий ёндашувлар. Жамиятдаги ва таълим соҳасидаги ўзгаришлар ўзаро таъсир киришади. Ижтимоий ривожланишдаги ўзгаришлар таълимдаги ўзгаришларни белгилайди ва аксинча, таълим соҳасида юз берган ўзгаришлар ижтимоий ривожланишда янги ўзгаришлар учун замин яратади. Айни шу сабабли турли мамлакатларда таълимнинг ривожланиш жараёнида ўхшаш жиҳатлар ҳам, фарқлар ҳам кузатилади.

Тарихан жаҳонда таълим тизимини бошқаришнинг икки тизими – марказлаштирилган ва марказлаштиришдан чиқарилган тизимлар вужудга келган.

Марказлаштирилган бошқарув Франция, Италия, Греция, Португалия, Бельгия, Испания, Япония, Ирландия, Лотин Америкаси мамлакатларида амалга оширилади. Таълимнинг бундай тизимига давлат органи – кўпинча таълим вазирлиги раҳбарлик қилади. Давлат стандартлар, ўқув дастурлари, йўриқномалар қабул қилади, маълумот тўғрисидаги ҳужжатларни олиш учун ягона талабларни тасдиқлайди. Таълим тизимини бир идорада марказлаштириш, ҳеч шубҳасиз, прогрессив ҳодиса бўлган, лекин мазкур таълим тизими кенгайиши билан марказий бошқарув аппаратининг ўсиши ҳам муқаррардир. Бу эса ўқув юртлари ва минтақавий маъмурият ходимларининг ташаббусини бўғади, ўқув жараёнини такомиллаштириш йўллари излашни кийинлаштиради, педагогик иш шакллари ва усуллари бир ёқлама тус олишига сабаб бўлади.

Бу тизимга зид ўларок таълим тизимини бошқаришни марказлаштиришдан чиқариш барқарор тенденциялари вужудга келди. Буюк Британияда графликлар, Германияда ерлар, АҚШда штатлар мактаб иши ва касб-ҳунар таълимини ташкил этиш соҳасида анча мустақилдирлар. Норвегия, Швеция ва АҚШда таълим тизими ўқув округларига ажратилган.

Бундай округга кўмита раҳбарлик қилади. Мазкур кўмитага аҳоли вакиллари, одатда зиёлилар, бизнесменлар сайланади. Кўмита мактаб бюджети, ўқитувчиларни ишга олиш ва ишдан бўшатиш масалаларини ҳал қилади, дарсликлардан фойдаланиш юзасидан тавсиялар беради. Германияда ҳар бир ер таълим масалалари билан шуғулланувчи ўз вазирлигига эга.

Таълимни бошқариш давлат сиёсати соҳасига айлангани туфайли, кўпгина мамлакатларнинг ҳукуматлари таълим тизимини ривожлантириш узоқ муддатли ва истиқболли дастурларини ишлаб чиқадилар. Бундай дастурлар диққат марказида асосан иктисодиёт муаммолари туради, лекин улар билан бирга таълим вазифалари ҳам муҳофама қилинади.

XXI аср бошида таълимни бошқариш тизими марказлаштирилган мамлакатларда ҳам уни марказлаштиришдан чиқариш тенденциялари, марказлаштиришдан чиқарилган тизимлар амалга қилувчи мамлакатларда эса, аксинча, марказлаштириш жараёнлари кузатилмоқда.

- Ривожланган мамлакатларда таълимга харажатлар ялпи миллий маҳсулот қийматининг тахминан 5-7% ни ташкил этади.
- Ривожланган мамлакатларда 1990–2010 йилларда бир ўқувчига йиллик харажатлар миқдори бир ярим барабар ошди.
- Бутун дунёда олий таълим тизимини давлат томонидан молиялаштириш ҳажмини қисқартириш тенденцияси кузатилмоқда.
- Айрим мамлакатларда олий мактабга кўрсатиладиган молиявий мадад 65-70% ни ташкил этади. Қолган пулни олий ўқув юртлари ўзлари излаб топишлари керак.
- Олий мактабни давлат томонидан молиялаштиришнинг қисқариши университетларни ривожлантиришга нисбатан инновацион ёндашувларни излашга рағбатлантирди.
- Таълимга жорий харажатлар таркибида каттагина улуш педагогик ходимларнинг иш ҳақига сарфланади (Францияда — 72%; Англияда — 74%, Германияда — 75%).

Ҳар бир мамлакатда таълим тизими унинг ижтимоий-маданий муҳити ва ишлаб чиқариш-технологик базаси билан кўп сонли мураккаб функционал муносабатлар ва алоқалар воситасида боғланади. Ривожланган мамлакатларда умумий ўрта таълим вазифаси ҳал қилинган, олий таълим эса оммавий тус олган ҳозирги даврда мазкур муносабатлар ва алоқалар жамият ва давлат фаолиятида ҳақли равишда биринчи даражали аҳамият касб этади.

Таълимнинг сифатини баҳолаш ягона тизимларини яратиш йўли билан таълим сифатининг қийсийлигини таъминлаш ягона таълим маконини шакллантириш гоёси атрофида жаҳон мамлакатларини жиپслаштиришнинг зарурий шартларидан бири ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда турли мамлакатларда олий таълимнинг ҳар хил тизимлари амал қилади. Бу энг янги ахборот технологиялари кенг тарқалиши натижасида чегаралар йўқолаётган ҳозирги цивилизациянинг моҳиятига зиддир. Шу туфайли ҳам фан олдига турли таълим тизимларининг таҳлили асосида таълим жараёнининг ягона тактикаси ва стратегиясини ишлаб

чиқиш, янги авлод мутахассисини тайёрлаш вазифаларини ҳал қилиш учун энг яхши тажрибани аниқлаш вазифаси қўйилади.

Ўзини ўзи текшириш ва назорат қилиш учун саволлар

1. Чет эл мамлакатларида таълим тизимлари мазмуни, тузилиши ва мактаблардаги таълим-тарбия иши методларига доир ислохотлар ҳақида гапириб беринг.
2. Ҳозирги вақтда чет эл мамлакатларида таълим беришнинг қандай инновацион моделлари мавжуд?
3. Таълим тизимлари фаолияти самарадорлигининг халқаро стандартлари (PISA)га тавсиф беринг.
4. Таълим тизимини ислоҳ қилишга таъсир кўрсатувчи асосий омилларни айтинг.
5. Жаҳонда таълим тизимларини ислоҳ қилишга нисбатан қандай асосий ёндашувларни биласиз?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Управление в образовании. Проблемы и подходы. Практическое руководство / Под ред. П. Карстанье. и К. Ушакова - М., 1995.
2. Шишов С. Е. Механизмы контроля и оценки эффективности деятельности в системах образования европейских стран. // Стандарты и мониторинг в образовании. 1999, №3. С. 32-47.
3. Ковалева Г. С., Красновский Э. А., Краснянская К. А. Изучение знаний и умений учащихся в рамках Международной программы PISA. Общие подходы М.: Российская академия образования 2001. – 20 с.
4. Беспалько В. Мониторинг качества обучения - средство управления образованием // Мир образования. 1996. № 2. - С. 31.
5. Дзюбенко А.А. Новые информационные технологии в образовании. М., 2000. — 104 с.
6. Вульфсон Б.Л., Малькова З.А. Сравнительная педагогика. М.-Воронеж, 1996.
7. Вульфсон Б.Л. Образовательное пространство на рубеже веков: учебное пособие. М., 2006.
8. Джуринский А.Н. Зарубежная школа: современное состояние и тенденции развития. М., 1993.
9. Джуринский А.Н. Развитие образования в современном мире. М., 2004.
10. Никандров Н.Д. Образование и культура / Мир образования - образование в мире. 2003. №4.
11. Образование в мире на пороге XXI века: Сб. научн. трудов. М., 1991.
12. Реформы образования в современном мире. М., 1995.
13. Педагогика народов мира: История и современность. М., 2001.
14. Современное состояние систем образования в некоторых зарубежных странах / Авт.-сост. Гаврилова Т.Н. и др. Ярославль, 1999.
15. Сравнительная педагогика: история и современное состояние / Под ред. В.А. Капрановой. М., 1998.
16. Андреев В.И. Введение в европейскую сравнительную педагогику. М., 2001.
17. Бенавидес Л., Арредондо В. К новой парадигме планирования образования // Перспективы. Вопросы образования. ЮНЕСКО. М., 1992. № 1/2. С. 123-136.
18. Бондаренко Е.А. Состояние медиаобразования в мире // Педагогика. 2000. №3. С. 88-98.
19. Воробьев Н.Е. Модернизация учебного процесса в средней школе Германии // Педагогика. 2002. №7. С. 96-106.
20. Воскресенская Н.М. Образование и многообразие культур // Педагогика. 2000. № 2. С. 105-107.
21. Вульфсон Б.Л. Высшее образование на Западе на пороге XXI века: успехи и нерешенные проблемы // Педагогика. 1999. №2. С. 84-93.

22. Гаргай В.Б. Повышение квалификации учителей на Западе: новые подходы // Педагогика. 1993. №1. С. 110-116.
23. Гарова В. Австралия: традиции обучения // Учитель. 2000. №2. С. 77-82. №3. С. 89-93.
24. Гарридо Х.Л.Г. Сравнительная педагогика в системе педагогических наук // Перспективы. Вопросы образования. ЮНЕСКО. М., 1990. № 3. С. 53-61.
25. Говорова Н.В. Экономика знаний: европейские реалии и перспективы // Современная Европа. 2006. №4. С. 110-119.
26. Джуринский А.Н. Модернизация обучения и воспитания в США. М., 2000.
27. Джуринский А.Н. Поликультурное воспитание в современном мире. М., 2002.
28. Корзинский Е.В. Западноевропейская интеграция в сфере образования // Советская педагогика. 1990. №7. С. 124-128.
29. Колтаж Г. Непрерывное образование: основные принципы // Вестник высшей школы. 1991. №6. С. 52-62.
30. Никитин Э.М. Зарубежный опыт повышения квалификации педагогических кадров. М., 1995.
31. Новикова А.А. Медиаобразование в США: проблемы и тенденции // Педагогика. 2000. №3. С. 68-74.
32. Титов В.А. Сравнительная педагогика: конспект лекций. М., 2003.
33. Тихомиров В.П. Виртуальная образовательная среда: предпосылки, принципы, организация. М., 1999.
34. Филиппов В.П. Некоторые тенденции развития классических университетов // Высшее образование в России. 1996. №3. С. 13-16.
35. Франко Р., Эспиндола Э. Образование и второе поколение реформ в Латинской Америке // Латинская Америка. 2002. №5. С. 46-54.
36. Экспериментальные учебно-воспитательные учреждения Западной Европы и США. М., 1989.
37. Arnove R.F. Comparative Education and World Systems Analysis // Comparative Education Review. N.Y., 1980. 24, № 2. P. 48-62.
38. Beauchamp E. Japanese and U.S. Education Compared. Bloomington, 1992. P. 7.
39. Idem. Marc-Antoine Jullien de Paris (1789/1848). Una biografia politica. Napoli, 1999.
40. Kazuo I. School Education in Japan. Tokio, 1989. P. 25.
41. World Class Standards for American Education. Wash., D.C., 1992.
42. UNESCO Statistical book 1996. Table 4.3. Paris, 1997.
43. <http://education.unesco.ru> (Деятельность ЮНЕСКО).
44. <http://old.prosv.ru/metod/dgur/3.html> (Практика школьного воспитания в странах мира).
45. <http://teacher-enc.info/index.php> (Энциклопедия педагогики).

46. <http://www.itiprao.ru/index.htm> (Лаборатория изучения образования и педагогики в зарубежных странах Института теории и истории педагогики)
47. <http://www.dictionary.fio.ru>.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
1-мавзу. “Жаҳон таълим тизими” курсининг мақсади, предмети ва вазифалари	4
“Жаҳон таълим тизими” курсининг мақсад ва вазифалари.....	4
Қиёсий-педагогик тадқиқот методлари.....	5
Курснинг педагогик фанлар тизимидаги ўрни.....	6
XXI асрда жаҳонда таълимнинг ривожланиш тенденциялари.....	6
Олий таълимни фундаменталлаштиришнинг долзарб аҳамияти.....	8
Таълимнинг технологиялашуви тушунчаси.....	9
Жамиятнинг ривожланишида олий таълимнинг роли.....	11
Таълимнинг иқтисодий самарадорлиги.....	13
2-мавзу. Турли мамлакатларда узлуксиз таълимни ташкил этиш шакллари	16
Узлуксиз таълим концепцияси дунё миқёсидаги тенденция сифатида....	16
Узлуксиз таълим тизими принциплари ва шартлари.....	17
Узлуксиз таълим тизими етакчи йўналишларининг тавсифи.....	19
Таълимни модернизация қилиш ва унга инновацияларни жорий этишнинг асосий йўналишлари	21
3-мавзу. XXI аср бошида жаҳонда таълимни ривожлантириш ва ислох қилиш тенденциялари	23
Ҳозирги замон таълим тизимларини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.....	23
Ўқувчиларнинг таълим олиш ҳуқуқлари: халқаро тажриба.....	25
Болонья жараёни олий таълимнинг интеграциялашуви натижаси сифатида. Болонья жараёни гоёлари.....	27
Таълим соҳасидаги халқаро ташкилотлар ва жамғармалар ишининг асосий йўналишлари.....	28
ЮНЕСКОнинг таълим соҳасини ривожлантириш борасидаги фаолияти.....	29
Жаҳонда халқаро маданий ва таълим марказлари фаолияти. “Тинчлик корпуси” ва унинг таълим соҳасидаги фаолияти	31
4-мавзу. Таълим соҳасида интеграция	33
Таълим ижтимоий ҳодиса сифатида.....	33
Таълимнинг мазмунини ислоҳ қилишда ўқув дастурлари ва замонавий таълим воситаларининг аҳамияти.....	34
Жаҳоннинг турли мамлакатларида таълимнинг интеграциялашуви ва ёшларга касб-хунар ўргатиш муаммолари.....	36
Таълимни тоифалаштириш муаммолари ва махсус таълим муассасаларининг фаолияти.....	39
Таълим соҳасида давлат сиёсатининг асосий принциплари.....	42
Таълимнинг интернационаллашуви.....	45
5-мавзу. Шарқий Осиё мамлакатлари ва Хитойда таълим-тарбия жараёнининг ўзига хос хусусиятлари. Японияда таълим тизими.	

Хитойда таълим тизими. Кореяда таълим	48
Японияда ҳозирги таълим тизими.....	48
XX аср охирида Япония таълим тизимининг ривожланиши.....	49
Японияда умумий таълим.....	49
Японияда олий таълим тизими.....	51
Хитойда таълимнинг ислоҳ қилиниши ва ривожланиши.....	53
Хитойда мактабгача тарбия ва таълим.....	54
Хитойда бошланғич ва ўрта таълим.....	54
Хитойда касб-хунар таълимнинг асосий йўналишлари.....	56
Хитойда олий таълимнинг ривожланиш тенденциялари.....	58
Кореяда таълим ва тарбия.....	60
6-мавзу. Туркияда ва Жанубий Осиё давлатларида таълим соҳасидаги давлат сиёсати ва иқтисодий ўсиш	63
Туркияда ҳозирги таълим тизими.....	63
Мактабгача таълим.....	64
Бошланғич таълим.....	64
Ўрта таълим.....	64
Туркияда олий таълим.....	65
Ҳиндистонда таълим тизими.....	66
Жанубий Осиё мамлакатлари касб-хунар таълими миллий тизимларининг ривожланишига халқаро жамғармалар ва ташкилотлар ёрдами.....	67
Малайзияда таълим тизими.....	71
Индонезияда таълим.....	73
Сингапурда таълим.....	75
7-мавзу. Жаҳоннинг ўта ривожланган мамлакатларида таълим (Буюк Британия, Франция, Германия, АҚШ ва бошқа мамлакатлар)	79
Ғарб мамлакатларида таълим тизимининг таркибий тузилишини ислоҳ қилиш йўналишлари.....	79
Буюк Британияда узлуксиз таълим тизими.....	83
Францияда таълим тизимининг таркибий тузилиши.....	87
АҚШда мактабгача таълим, ўрта ва олий таълим.....	90
Германияда университетлар ва институтлардаги таълим тизими.....	93
Швеция олий мактабида таълим ва тарбиянинг вазифалари.....	95
Испанияда олий таълим принциплари, мазмуни ва методлари.....	96
8-мавзу. Лотин Америкаси мамлакатлари, Австралия ва Янги Зеландия касб-хунар таълими миллий тизимларининг вужудга келиши ва ривожланиши	102
Лотин Америкасида таълимнинг асосий муаммолари.....	102
Австралияда таълим тизими.....	103
Янги Зеландияда таълим.....	107
9-мавзу. Таълимни бошқариш ва уни молиялаштириш	110
Таълим жараёнини бошқариш тушунчаси.....	110

Таълимни бошқариш тизимини яратиш асослари.....	111
Жаҳонда таълимни молиялаштириш.....	113
Жаҳонда таълимни молиялаштиришнинг замонавий моделлари.....	116
Талабаларни молиявий қўллаб-қувватлаш тизимлари.....	118
Олий таълимни молиялаштиришнинг янги манбаларини ривожлантириш.....	119
10-мавзу. Чет элда илмий ва педагогик кадрлар тайёрлашнинг ўзига хос хусусиятлари	121
Университетларда XXI аср педагогини профессионал тайёрлашга нисбатан интегратив ёндашув.....	121
Жаҳоннинг турли мамлакатларида педагогларни профессионал тайёрлашнинг баъзи бир моделлари.....	122
АҚШ олий мактабида педагогларни профессионал тайёрлашнинг мазмунини.....	125
Буюк Британияда педагогик кадрларни тайёрлаш сифатини бошқариш.	125
Педагогика Франция олий ўқув юртларида ўқув фани сифатида.....	128
11-мавзу. Олий мактаб ва таълимнинг сифати муаммоси	130
Чет эл мамлакатларида таълим тизимлари мазмуни, тузилиши ва мактаблардаги таълим-тарбия иши методларига доир ислохотлар.....	130
Чет эл педагогик таълим тизимларида таълим беришнинг инновацион моделлари.....	133
Таълим тизимлари фаолияти самарадорлигининг халқаро стандартлари (PISA).....	134
Таълим тизимини ислох қилиш зарурияти.....	135
Жаҳонда таълим тизимларини ислох қилишга нисбатан асосий ёндашувлар.....	136
Фойдаланилган адабиётлар	139